Μάιος – Αύγουστος 1993

ΚΑΘ' ΟΔΟΝ

περιοδική έκδοση του Θεολογικού Συνδέσμου

υμμετέχουν:
Aghazarian Albert
Βαρθολομαίος ΚΠόλεως
Γκολομάζου Βασιλική
Ζαχαρόπουλος Νίκος
Ζιάκας Γρηγόριος
Kattan Assaad
Magdi Samuel
Μαρτζέλος Γεώργιος
Μοσκώφ Κωστής
Μπουγάτσος Νικ.
Ξύδης Σταύρος
Παρθένιος Αλεξανδρείας
Philip Fr. K. I.
Σαλάχας Δημήτριος
Τζαννατί Αλί
Traboulsi Berge
Findykian Michael

τεύχος
5

ΟΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

ΚΑΘ' ΟΔΟΝ

Τετραμηνιαία έκδοση του «Θεολογικού Συνδέσμου»
Εκδίδεται από τη Συντονιστική Επιτροπή του «Θεολογικού Συνδέσμου»
Υπεύθυνος έκδοσης: Ο πρόεδρος *Νίκος Ζαχαρόπουλος*, καθηγητής στο Τμήμα Θεολογίας του Παν/μίου Θεσ/νίκης
Υπεύθυνοι τεύχους: *Νίκ. Ζαχαρόπουλος, Μιλτ. Κωνσταντίνου, Ιωάννης, Πέτρου και Γεώργιος Τσανανάς*
Υπεύθυνος εικονογράφησης: *Θ. Νευροκοπλής*, θεολόγος καθηγητής Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Ετήσια συνδρομή: εσωτερικού Δρχ. 2.500
εξωτερικού $ 30
Τιμή τεύχους Δρχ. ~~1000~~ 1100

Οι συνδρομές αποστέλλονται με επιταγή στον κ. Μιλτιάδη Κωνσταντίνου
στη διεύθυνση: Τ.Θ. 1659 540 06 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ -17

ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

- Κείμενα. Να είναι από κάθε άποψη επεξεργασμένα και έτοιμα για το τυπογραφείο, κατά προτίμηση δακτυλογραφημένα· αν χειρόγραφα, τότε ευανάγνωστα.
- Υποσημειώσεις στο τέλος του κειμένου σε συνεχή αρίθμηση.
- Ο τίτλος του άρθρου και το όνομα του συγγραφέα να γράφονται όπως καθιερώθηκε στο περιοδικό.
- Ειδικότητα των συνεργατών, επάγγελμά τους, τίτλοι, χώρος εργασίας, διεύθυνση και τηλέφωνο να επισυνάπτονται σε ξεχωριστό σημείωμα.
- Μονοτονικό. Εξαίρεση αποτελούν οι παραθέσεις από κείμενα της αρχαίας και της χριστιανικής γραμματείας.
- Χειρόγραφα δεν επιστρέφονται.
- *Οι συγγραφείς έχουν ακέραιη την ευθύνη για τις απόψεις τους.*
- Η συντακτική επιτροπή έχει την ευθύνη για τη δημοσίευση των άρθρων· για οποιαδήποτε τεχνικά ζητήματα επικοινωνεί με τους συγγραφείς.
- Ο κάθε συγγραφέας δικαιούται είκοσι (20) ανάτυπα.

Εικόνα εξωφύλλου: *Αίγυπτος: Η Γέννηση μέσα σε κυκλικό διακοσμητκό πλαίσο, καταπέτασμα, Βατικανό, Ιερό Μουσείο, Θησαυροφυλάκειο*

Εκδόσεις «Παρατηρητής»

Αλ. Σταύρου 15, τηλ. 927685, 938427, fax 935922, telex 410749, Θεσσαλονίκη Τ.Κ. 546 44
Κεντρική Διάθεση Αθήνα: «Παρατηρητής», Διδότου 39, τηλ. 3600658, 3608527
Θεσσαλονίκη: «Παρατηρητής», Γρηγορίου Ε΄ 30, τηλ. 310506

ISSN 1105-6975

ΚΑΘ' ΟΔΟΝ

ΕΤΟΣ Β΄ ΜΑΪΟΣ - ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1993 ΤΕΥΧΟΣ 5

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

* * *

ΟΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΙ
ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

Συνοπτική γενική θεώρηση των Εκκλησιών της Ανατολής

Προλογικό σημείωμα για το αφιέρωμα

Ν. Γρ. Ζαχαρόπουλος

Δυο βασικές, για μακρό χρόνο κυρίαρχες, κατευθύνσεις από παλιά διακρίνουν το Χριστιανισμό, αυτές της Ανατολής και της Δύσης. Οι δυο αυτές κατευθύνσεις δημιουργήθηκαν με βάση τα λαμπρά κέντρα του παρελθόντος, Κωνσταντινούπολη και Ρώμη, και με τα ειδικά χαρακτηριστικά τους. Έτσι διαμορφώθηκαν δυο βασικές στον κόσμο μας κατευθύνσεις πολιτισμών μέσα στο πλαίσιο του Χριστιανισμού, με εκφράσματα πολιτικής ιδεολογίας, θεολογίας, μυστικισμού, φιλοσοφίας, δικαίου, τέχνης, μουσικής, λογοτεχνίας και κάθε άλλης έκφανσης που ανταποκρίνεται στον καθημερινό βίο των ανθρώπων.

Ενώ όμως μιλούμε πάντοτε για Ανατολή και Δύση, δε συνειδητοποιούμε εύκολα την ποικιλία που παρουσιάζεται στους δυο μεγάλους αυτούς πνευματικούς χώρους.

Η προσπάθεια ανάπτυξης διαλόγου μεταξύ των Εκκλησιών, ύστερα από μια μακρά περίοδο άγνοιας και λησμονιάς, λόγω των ιστορικών περιπετειών των λαών και της αδυναμίας αλληλοπροσέγγισης και αλληλογνωριμίας, φάνηκε επιτακτική ευθύς αμέσως μετά τον β΄ παγκόσμιο πόλεμο και με τη σύσταση του Π.Σ.Ε. (Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών).

Το περιοδικό ΚΑΘ' ΟΔΟΝ προκειμένου να καταστήσει δυνατή τη γνωριμία του αναγνωστικού κοινού του με τις υφιστάμενες Εκκλησίες της Ανατολής, τις ομόδοξες ή τις πολύ συγγενείς προς την Ορθοδοξία, αφιερώνει το παρόν τεύχος σ' αυτές τις αδελφές και συγγενείς, με την ελπίδα ότι η καλύτερη γνωριμία και από μέρους του πληρώματος της Εκκλησίας θα στερεώσει τις μεταξύ τους αδελφικές σχέσεις και θα αφήσει να φανούν μερικοί από τους σύγχρονους προβληματισμούς στον Εκκλησιαστικό χώρο της Ανατολής.

Οι εκλεκτοί συνεργάτες του περιοδικού μας, επεξεργαζόμενοι επιμέρους θέματα των Εκκλησιών αυτών, παρέχουν εμπεριστατωμένες απόψεις για τη ζωή και δράση τους, έτσι ώστε να παρουσιασθεί με σαφήνεια η ζωτική σημασία τους στο σήμερα του πολιτισμού κάθε περιοχής και εθνικής ιδιαιτερότητας, που φυσικά πρέπει να γίνεται άνετα σεβαστή.

Προκειμένου όμως να έχει κανείς ένα συνοπτικό – γενικό πανόραμα σχετικό με τις Εκκλησίες αυτές, θα ακολουθήσουν οι παρακάτω γραμμές.

Τις Εκκλησίες της Ανατολής τις διακρίνουμε σε τέσσερις μεγάλες κατηγορίες: 1. Τα εννιά Ορθόδοξα πατριαρχεία της Ανατολής, τα οποία είναι ανεξάρτητα, αλλά έχουν κανονική μεταξύ τους κοινωνία αδελφικής σχέσης και αγάπης

με αναγνώριση του προβαδίσματος του Οικουμενικού πατριάρχη, 2. Την Ορθόδοξη Εκκλησία την ανατολική, που είναι οργανωμένη σε εθνικές ή τοπικές Εκκλησίες με θυγατρική σχέση τους προς το Οικουμενικό Πατριαρχείο και αναγνώριση σ' αυτό ειδικών προνομιών, 3. Την Ασσυριακή Εκκλησία της Ανατολής, που δεν έχει κοινωνία με καμιά από τις άλλες Εκκλησίες και 4. Τις Καθολικές Εκκλησίες της Ανατολής, που βρίσκονται σε κοινωνία με τη Ρώμη και τους επισκόπους της.

Ίσως εδώ οφείλει κανείς να τονίσει ότι κατά καιρούς είχαμε, όπως και σήμερα συμβαίνει, Εκκλησίες της Ανατολής που βρίσκονται σε ιδιόρρυθμη κατάσταση, χωρίς πλήρη κοινωνία με τις λοιπές κανονικές Εκκλησίες, που δεν αποτελούν όμως οπωσδήποτε σχισματικές, κατά κυριολεξία, Εκκλησίες.

Το τεύχος αυτό του ΚΑΘ' ΟΔΟΝ δε θα κάνει ιδιαίτερο λόγο για τις Εκκλησίες που βρίσκονται σε κοινωνία με την Εκκλησία της Ρώμης, γιατί το κεφάλαιο αυτό ασφαλώς θα μας απασχολήσει σε κάποια επόμενη σχετική με τη σημερινή προσπάθειά μας, όταν δηλαδή θα γίνει εκτενής και εμπεριστατωμένη αναφορά στη Δυτική Εκκλησία. Το ίδιο ισχύει και για τις Εκκλησίες της Ανατολής που γεωγραφικώς ανήκουν στην Ανατολική Ευρώπη. Πριν αφήσουμε τους εκλεκτούς συνεργάτες μας να εκθέσουν τα χαρακτηριστικά δεδομένα των Εκκλησιών της Ανατολής, είναι αναγκαίο να σημειώσουμε μερικές βασικές αρχές που επικράτησαν στην Ορθόδοξη Ανατολή και που συντέλεσαν στη δημιουργία των εκεί ιδιόμορφων σε σχέση με τη Δύση Εκκλησιών.

Στο χώρο της Ανατολής, όπως και γενικώς στην αρχαία Εκκλησία, επικρατούσε ο διακαής πόθος της διατήρησης της ενότητας με την έκφραση της αυθεντικής αλήθειας, πράγμα που επιτυγχανόταν με κάθε θεσμικό και λειτουργικό μέσο. Αυτό και μόνο εξασφάλιζε την ενότητα των επιμέρους Εκκλησιών, ή των κατά τόπους Εκκλησιών, και των μελών μεταξύ τους.

Κάθε, επομένως, επί μέρους Εκκλησία αποτελούσε μέρος της σχηματιζόμενης ενότητας, αλλά συγχρόνως και το όλο της ενότητας, χωρίς καμιά έλλειψη, γιατί, δυνάμει, περιλάμβανε τους ανά την οικουμένη πιστούς, που είναι στενά συνδεδεμένοι με την κεφαλή του σώματος της Εκκλησίας, τον Χριστό, ως αναπόσπαστα μέλη εκείνου. Η πλήρης έκφραση της κοινωνίας αυτής και ενότητας παρουσιάζεται στη λατρευτική ζωή των πιστών με την ευχαριστιακή κοινωνία τους.

Οι διοικητικές μορφές και διαφοροποιήσεις δεν επηρεάζουν καθόλου την ενότητα, γιατί αυτές έμεναν στο φορμαλιστικό επίπεδο που δεν έθιγε την πίστη και την αλήθεια, μια που αυτές κυρίως αποτελούσαν δάνεια από την λοιπή καθημερινή ζωή των ανθρώπων και μάλιστα την πολιτική ζωή. Η άνεση με την οποία στην Ανατολή δέχονταν αυτή την ποικιλία των διοικητικών σχημάτων και ήταν πάντοτε πρόθυμοι οι πιστοί να προβούν κάθε φορά στις απαιτούμενες από τους καιρούς αλλαγές, δείχνει πόσο μικρή σημασία αποδιδόταν ως προς την ενότητα και τη διατήρηση της αλήθειας και της πίστης σ' αυτούς τους θεσμούς.

Το βασικό κύτταρο της καθολικής Εκκλησίας παρέμενε η κατά τόπους Εκκλησία σε κάθε μορφή που αυτή κατά καιρούς λάμβανε. Αρχικώς είχε τη μορφή της κατ' οίκον Εκκλησίας, στη συνέχεια τη μορφή της κατά πόλη Εκκλησίας, ή

κατά πόλεις και, τελικά, έθνη. Όλα αυτά γίνονταν αποδεκτά, χωρίς να θίγεται ούτε για ελάχιστο η ενότητα που εκφραζόταν με την αλήθεια και την πίστη.

Έτσι δημιουργήθηκαν τελικώς οι εθνικές, ανεξάρτητες και αυτοκέφαλες Εκκλησίες στην Ανατολή, που διατήρησαν όμως απαρέγκλιτα την ενότητά τους.

Η κάποια ρευστότητα στη διαμόρφωση των εκκλησιαστικών οργανικών σχημάτων των Εκκλησιών στην Ανατολή δείχνει τελείως το αντίθετο από αυτό που αρχικώς θα νόμιζε κανείς, δείχνει δηλαδή την έλλειψη πνεύματος εκκοσμίκευσης. Η έλλειψη εκκοσμίκευσης στο χώρο της Ανατολής αποτελεί το βασικό χαρακτηριστικό του, που με κανένα τρόπο δεν πρέπει να αντικατασταθεί με καθετί άλλο και προπαντός με τον αντίποδά του που είναι ο «εκβατικανισμός».

Σε συνδυασμό με τα παραπάνω πρέπει να τονισθεί ότι στην Ανατολή, απαρχής, είχαμε σαφή αντίληψη της αξίας του πολιτισμού, με όλα τα ποικιλόμορφα εκφράσματά του. Η όλη εκκλησιαστική υπόθεση κινήθηκε μέσα στο πλαίσιο του πολιτισμού, τον οποίο όμως και καταλλήλως διαμόρφωνε, δημιουργώντας έτσι την καινούργια «Aera». Κάθε έκφανσή του έγινε αποδεκτή και ενσωματώθηκε στην εκκλησιαστική ζωή, παίρνοντας όμως την αρμόζουσα μορφή του στον εκκλησιαστικό χώρο.

Φυσικά παρεκκλίσεις από τις αρχές αυτές δεν έλειψαν, όπως και μέχρι σήμερα παρατηρούνται, χωρίς όμως η απομάκρυνση να οδηγεί σε τελείως αντίθετες κατευθύνσεις και να αμαυρώνει τελικώς την αρχική δημοκρατική και ελεύθερη δομή του θεσμού της Εκκλησίας της Ανατολής. Το τελευταίο αυτό είναι το σταθερό και μόνιμο χαρακτηριστικό στο χώρο της Εκκλησίας της Ανατολής. Αυτό αφήνει να λειτουργεί η κοινωνία μεταξύ των κατά τόπους Εκκλησιών ή των αυτοκέφαλων Εκκλησιών, δημιουργώντας την κατάσταση εκείνη της αγάπης και ενότητας την οποία ζήτησε απ' αρχής ο Κύριος και από τον Πατέρα Του και κατά τις τελευταίες μέρες της επί γης ζωής Του (Ιω. 10:16, 32, 38 και 14:26).

Σύμφωνα με τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι στην Ορθόδοξη Ανατολή δεν κυριάρχησαν οι εκκοσμικεύσεις εκείνες που επικράτησαν σε άλλους εκκλησιαστικούς χώρους και έδωσαν άλλα σχήματα εκκλησιαστικά, με τα ιδιόμορφα χαρακτηριστικά τους, που είναι μεν σεβαστά, δεν μπορούν όμως να αποτελέσουν με κανένα τρόπο πρότυπα λήψης μέτρων για την πλήρη αποκατάσταση των εκκλησιαστικών πραγμάτων στην Ανατολή, όταν και εφόσον παρουσιάζονται οι παρεκκλίσεις για τις οποίες κάναμε παραπάνω λόγο. Η αντικειμενοποίηση και ειδωλοποίηση, επομένως, καθώς και κάθε αυτονόμηση των ιστορικών δεδομένων είναι και πρέπει να παραμείνουν ξανά στον Ορθόδοξο χώρο.

Στις παραπάνω γραμμές πρέπει να προσθέσει κανείς ακόμη ότι βασικό ρόλο στην ενότητα της πίστης και της αλήθειας έπαιξαν οι αποφάσεις των Οικουμενικών Συνόδων, που αποτέλεσαν το γνώμονα πάντοτε της ισότιμης κοινωνίας των πιστών ανά την οικουμένη. Η ισότιμη κοινωνία των πιστών δε θίγεται με την αναγνώριση του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως ως εκείνου που κατέχει «τα πρωτεία τιμής».

Κανείς από τους πατριάρχες ή τους επισκόπους δεν έχει το δικαίωμα να επεμβαίνει στα ζητήματα κάθε τοπικής Εκκλησίας, εκτός και αν αυτό γίνεται από

το σύνολο των εκπροσωπευτικών μελών της ευρύτερης χωροταξικά και διοικητικά συγκροτημένης Εκκλησίας.

Λόγω των ιστορικών δεδομένων, κατά καιρούς υπήρξε αδυναμία άσκησης του ύψιστου αυτού καθήκοντος της ευρύτερης Εκκλησίας, οπότε και εμφανίστηκαν οι ποικίλες διαφοροποιήσεις στην Ανατολή, που πρέπει όμως σαφώς να αντιμετωπισθούν κάτω από το πρίσμα των δυσμενών εκείνων καιρικών συμβάντων της τέλειας πολλές φορές έλλειψης επικοινωνίας, αποξένωσης και άγνοιας. Στους ίδιους λόγους οφείλεται και η διόγκωση του χάσματος με το σχίσμα Ανατολής και Δύσης, που ήδη μέρος των ιδιόμορφων συνθηκών της παγίωσής του στη θέση της μίας Αγίας Καθολικής και Αποστολικής Εκκλησίας γίνεται σήμερα αντιληπτό.

Ας ληφθεί ακόμη υπόψη ότι σήμερα υφίστανται 13 Ορθόδοξες Εκκλησίες που θα τις χαρακτηρίζαμε ως «αυτοκέφαλες» και που έχουν μεταξύ τους πλήρη κανονική κοινωνία. Σ' αυτές περιλαμβάνονται τα τέσσερα πρεσβυγενή πατριαρχεία, Κωνσταντινουπόλεως, Αλεξανδρείας, Αντιοχείας και Ιεροσολύμων, πέντε νεότερα πατριαρχεία που δημιουργήθηκαν κατά τη μακραίωνη ιστορία του Χριστιανισμού στην Ανατολή, Ρωσίας, Σερβίας, Ρουμανίας, Βουλγαρίας και Γεωργίας και τέσσερις αυτοκέφαλες Εκκλησίες, Κύπρου, Ελλάδας, Πολωνίας και Αλβανίας.

Σε στενή σχέση με το Οικουμενικό Πατριαρχείο βρίσκονται οι Αυτόνομες Εκκλησίες της Τσεχοσλοβακίας και Φινλανδίας.

Υφίστανται ορισμένες Εκκλησίες οι οποίες δε βρίσκονται σε Κανονική Επικοινωνία με το Οικουμενικό Πατριαρχείο, όπως των Παλαιοπίστων, της Ουκρανικής Εκκλησίας της Αμερικής και Καναδά, της Εκκλησίας των Σκοπίων, των Παλαιοημερολογιτών κ.ά. Ας σημειωθεί εδώ ακόμη ότι κυρίως στην Αμερική αλλά και σε άλλες χώρες έχουν δημιουργηθεί σοβαρά ζητήματα και εμφανίστηκαν ανυπέρβλητες δυσκολίες σχετικά με τις εκκλησιαστικές δικαιοδοσίες, τους τοπικούς επισκόπους εθνικών Εκκλησιών και με τις τάσεις για την ανεξαρτητοποίησή τους. Στην Ανατολή υφίστανται ακόμη η Ασσυριακή Εκκλησία της Ανατολής, η Αρμενική Αποστολική Εκκλησία, η Κοπτική Ορθόδοξη Εκκλησία, η Αιθιοπική Ορθόδοξη Εκκλησία, η Συριακή Ορθόδοξη Εκκλησία, η Εκκλησία του Μαλαμπάρ με όλα τα παρακλάδια της. Τέλος Ανατολικές Εκκλησίες που διατηρούν στενές σχέσεις με τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία είναι η Μαρωνιτική Καθολική Εκκλησία, η Ιταλο-Αλβανική, η Χαλδαιοκαθολική, η Συρο-Μαλαμπάρ Καθολική, η Αρμενική Καθολική, η Κοπτική Καθολική, η Αιθιοπική Καθολική ή Συριακή Καθολική και ορισμένες Ουνιτικές Εκκλησίες, διεσπαρμένες στο χώρο της Ανατολής.

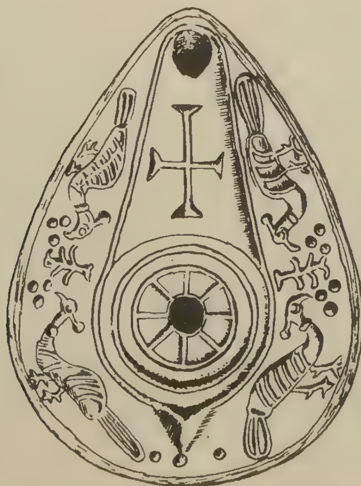
Οι Εκκλησίες της Ανατολής παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον όχι μόνο για τον πλούτο της παράδοσής τους αλλά και για τη σύγχρονη αγωνιστική και πολλές φορές μαρτυρική και δημιουργική ζωή τους την τόσο στενά δεμένη με την Παράδοση της Εκκλησίας του Χριστού.

Έχοντας κανείς υπόψη τις παραπάνω σύντομες αλλά σαφείς παρατηρήσεις, μπορεί ασφαλώς με περισσότερη άνεση να παρακολουθήσει όσα θα εκτεθούν, στη συνέχεια, χαρακτηριστικά στοιχεία των Ανατολικών Εκκλησιών από μέρους των εκλεκτών συνεργατών του περιοδικού μας.

ΘΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΨΕΙΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΩΝ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ

Ο Θεολογικός Σύνδεσμος απευθύνθηκε στα Πρεσβυγενή Πατριαρχεία της Ανατολής υποβάλλοντας μια σειρά ερωτήσεων για τη θέση και το ρόλο των Εκκλησιών της περιοχής απέναντι σε σύγχρονα προβλήματα.

Στο αίτημα αυτό ευγενικά αναποκρίθηκαν ο Οικουμενικός Πατριάρχης κ. Βαρθολομαίος και ο Πατριάρχης Αλεξανδρείας κ. Παρθένιος, τις απαντήσεις των οποίων παραθέτουμε στη συνέχεια.

Οι προκαθήμενοι των Ορθοδόξων Εκκλησιών μετά από την ιστορική συνάντηση του Μαρτίου 1992 (Φωτ. Νικ. Μαγγίνα)

Η Ορθοδοξία ως «διακονία καταλλαγής»

Οικουμενικού Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου

1. Πώς βλέπετε το ρόλο της Ορθοδοξίας υπό το πρίσμα των σύγχρονων εξελίξεων στο χώρο της Ασίας και της Αφρικής;

Ἐάν ἡ Ὀρθοδοξία εἶναι, ὡς πιστεύομεν, ὁ ἀκαινοτόμητος λόγος τοῦ Θεοῦ, «ὁ τομώτερος ὑπέρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον» (Ἑβρ. 4,12), τότε εἶναι προφανές ὅτι ὁ ρόλος τῆς Ὀρθοδοξίας εἰς κάθε ἐποχήν καί εἰς κάθε γεωγραφικόν χῶρον δέν ἠμπορεῖ νά εἶναι ἄλλος παρά «ἡ διακονία τῆς καταλλαγῆς» (Β΄ Κορ. 5,18). Ὁ οὐσιαστικός λοιπόν καί δημιουργικός διάλογος πού *αναπτύσσει* τούς ἀνθρώπους νά ἀνακαλύψουν ὅλην τήν ἱερότητα τῆς ἐντός ἑνός ἑκάστου εἰκόνος τοῦ Θεοῦ εἶναι ὁ ρόλος τῆς Ὀρθοδοξίας καί εἰς τόν χῶρον τῆς Ἀσίας ἤ τῆς Ἀφρικῆς. Καί οἱ χῶροι αὐτοί διαθέτουν καί μακράν καί πλουσίαν πολιτιστικήν παράδοσιν, ὥστε νά ἐλέγχεται ὄχι μόνον ἐπιπόλαιος ἀλλά καί τελείως ματαιοπονῶν αὐτός πού θά ἤθελε νά ἀσκήσῃ ἱεραποστολήν ρουτίνας ἤ, ἀκόμη χειρότερα, ἰμπεριαλιστικόν προσηλυτισμόν εἰς αὐτάς τάς χώρας.

2. Ποιες δυνατότητες συνεργασίας μεταξύ των πρεσβυγενών Πατριαρχείων υπάρχουν, ποιες προοπτικές ανοίγονται και ποια προβλήματα ενδεχομένως παρουσιάζονται;

Τά Πρεσβυγενῆ Πατριαρχεῖα, ὡς μία σταθερά καί καθηγιασμένη μορφή τῆς ἀρχαίας Πενταρχίας, δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι καλοῦνται πάντοτε, ἰδίως ὅμως εἰς τούς ταραγμένους καιρούς μας, νά ἀποτελέσουν τήν ἐν διακονίᾳ πρωτοπορίαν ὅλων τῶν ὑπολοίπων Ἀδελφῶν Αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν, ὡς ἐκ τοῦ ἠθικοῦ προβαδίσματός των καί τῆς ἀναλόγου εὐθύνης των. Τήν στιγμήν αὐτήν ὀφείλομεν νά ὁμολογήσωμεν ἐν εὐγνωμοσύνῃ πρός τόν Δομήτορα τῆς Ἐκκλησίας, ὅτι οἱ Προκαθήμενοι τῶν Πρεσβυγενῶν Πατριαρχείων διακατέ-χονται ἀπό αἰσθήματα ἀληθοῦς φιλαδελφίας καί οἰστρηλατοῦνται ἀπό ἱερούς καί ὑψηλούς στόχους, ἀποβλέποντες εἰς μίαν ἑνιαίαν, ρωμαλέαν καί πανταχοῦ καταθέτουσαν τήν ἑαυτῆς μαρτυρίαν Ὀρθοδοξίαν πρός δόξαν Θεοῦ καί διακονίαν τοῦ λαοῦ Του.

Πρόβλημα βεβαίως ἐδημιούργησε μέχρι πρό τινος ἡ ἀκατανόητος συμπεριφορά ἐν πολλοῖς τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Διοδώρου, τοῦ ὁποίου ὅμως ἡ περαιτέρω πορεία, μετά τάς ἀποφάσεις τῆς Μείζονος καί Ὑπερτελοῦς Συνόδου, ἐλπίζομεν καί εὐχόμεθα ὅτι θά εἶναι διάφορος, δηλαδή σύμφωνος πρός τά τίμια θέσμια ἀλλά καί συμφέροντα τῆς ὅλης Ὀρθοδοξίας, ἰδιαιτέρως δέ καί τοῦ ὑπ' αὐτόν παλαιφάτου καί χειμαζομένου Πατριαρχείου.

3. Ποιες είναι οι προοπτικές και η σημασία του διαλόγου με τις προχαλκηδόνιες Εκκλησίες;

Ἡ σπουδαιότης τοῦ Διαλόγου μέ τάς Προχαλκηδονίους Ἐκκλησίας καθίσταται ὁλονέν καί περισσότερον ἐμφανής, ἐάν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἔχομεν προχωρήσει εἰς Διμερεῖς Διαλόγους μέ ὅλας σχεδόν τάς χριστιανικάς Ὁμολογίας τῆς Δύσεως,

ἡ μετά τῶν ὁποίων συγγένεια πόρρω ἀπέχει συγκρινομένη πρός ὅσα ἔχομεν κοινά μετά τῶν Ἀδελφῶν Προχαλκηδονίων Ἐκκλησιῶν ἀπό τῶν ἱερῶν παραδόσεων τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Δοθέντος μάλιστα ὅτι εὐχαρίστως ἀναθεωροῦν οὗτοι τάς περί τήν Θεολογικήν ὁρολογίαν μέχρι τοῦδε ὑπαρχούσας διαφοράς, γίνεται σαφές ὅτι ἡ μετ' αὐτῶν ὁριστική καταλλαγή δέν προσκρούει πλέον εἰς οὐσιαστικά ἐμπόδια, καί εἶναι ἴσως ζήτημα ὁρατοῦ χρόνου.

4. Μετά την επίσκεψή Σας στο Πατριαρχείο Αντιοχείας, ποιες προοπτικές θεωρείτε ότι ανοίγονται προκειμένου να καταστεί η Ορθοδοξία παράγοντας ειρήνευσης της περιοχής;

Ἡ εὐλογημένη ἐπίσκεψίς μας εἰς τό Πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας καί αἱ μετά τοῦ φιλτάτου Ἀδελφοῦ Πατριάρχου Ἰγνατίου Δ΄ καί τῆς περί αὐτόν Ἱεραρχίας σχετικαί συνομιλίαι ἡμῶν μᾶς παρέχουν κάθε ἐχέγγυον περί εἰλικρινοῦς καί οὐσιαστικῆς συνεργασίας, ὥστε ἡ Ὀρθοδοξία νά διαδραματίσῃ ἀκόμη ἀποτελεσματικώτερον ρόλον διά τήν προαγωγήν τῆς εἰρήνης εἰς τήν περιοχήν. Καί εἰς τοῦτο βεβαίως τά μέγιστα συμβάλλουν, ὅπως εἶναι φυσικόν, τόσον ἡ ἐν εὐλογίαις Θεοῦ συνεχίζουσα τόν ἱερόν αὐτῆς ἔργον Θεολογική Σχολή τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ ἐν Balamand ὅσον καί τό παρ' αὐτῇ πρῶτον Ὀρθόδοξον Πανεπιστήμιον τῆς χώρας, ἀμφότερα ἔργα τοῦ ρέκτου καί εὐπαιδεύτου Πατριάρχου Ἀντιοχείας Ἰγνατίου.

5. Δεδομένου ότι το ποίμνιο πολλών Ανατολικών Εκκλησιών δοκιμάζεται σοβαρά εξαιτίας αναταραχών, καταπίεσης και πείνας, ποιες πρωτοβουλίες ανέλαβε μέχρι σήμερα ή προτίθεται να προωθήσει σε διεθνές επίπεδο το Οικουμενικό Πατριαρχείο, προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα παραπάνω προβλήματα;

Δέν εἶναι δυνατόν νά ἐξαριθμήσῃ κανείς τάς πρωτοβουλίας καί τά συνεχῆ διαβήματα τά ὁποῖα τό καθ' ἡμᾶς Οἰκουμενικόν Πατριαρχεῖον συνεχῶς ἀναλαμβάνει ἐν αἰσθήματι ἀδελφικῆς εὐθύνης ἔναντι ὅλων τῶν μνημονευθεισῶν περιοχῶν, αἱ ὁποῖαι δοκιμάζονται ἰδιαιτέρως κατά τά τελευταῖα ταῦτα ἔτη. Αἱ ἐπίσημοι ὅμως ἐπισκέψεις ἡμῶν εἰς τάς περιοχάς ταύτας καί ἡ διά παντός μέσου ἠθική συμπαράστασις εἰς ὅλα τά διεθνῆ βήματα τοῦ συγχρόνου κόσμου δέν τυγχάνουν ἀσφαλῶς ἄγνωστα εἰς τούς ἐνδιαφερομένους.

6. Σε ποιο επίπεδο βρίσκεται ο διάλογος με το Ισλάμ και τον Ιουδαϊσμό και πώς θεωρείτε ότι μπορεί ο διάλογος με τα θρησκεύματα αυτά να συμβάλει στην αλληλοκατανόηση των λαών της περιοχής;

Καί μέ τά δύο αὐτά θρησκεύματα τοῦ παραδοσιακοῦ μονοθεϊσμοῦ ἡ Ἐκκλησία μας μόλις ἔχει ἀρχίσει προετοιμασίας Διαλόγου. Βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Διάλογος αὐτός τόσον μέ τόν Ἰουδαϊσμόν πρωτίστως, ὅσον καί μέ τό Ἰσλάμ ἐν συνεχείᾳ, ἠμπορεῖ νά συμβάλῃ τά μέγιστα εἰς τήν ἀλληλοκατανόησιν τῶν λαῶν τῆς περιοχῆς. Πρός τοῦτο ἀπαραίτητος εἶναι καί εἰς τήν μίαν περίπτωσιν καί εἰς τήν ἄλλην ἡ ἀπαλλαγή ἀπό προκαταλήψεις τοῦ παρελθόντος καί ὁ ἀμοιβαῖος σεβασμός τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν, τάς ὁποίας ἕκαστος τῶν διαλεγομένων θεωρεῖ ὡς «σταθεράς» εἰς τήν πνευματικήν φυσιογνωμίαν καί τήν ἱστορικήν ἀποστολήν του.

Η Ορθοδοξία μπροστά στην τρίτη χιλιετία της

Πατριάρχου Αλεξανδρείας κ. Παρθένιου

1. *Πώς βλέπετε το ρόλο της Ορθοδοξίας υπό το πρίσμα των σύγχρονων εξελίξεων στο χώρο της Ασίας και της Αφρικής;*

2. *Ποιες δυνατότητες συνεργασίας μεταξύ των πρεσβυγενών Πατριαρχείων υπάρχουν, ποιες προοπτικές ανοίγονται και ποια προβλήματα ενδεχομένως παρουσιάζονται;*

3. *Ποιες οι προοπτικές και η σημασία του διαλόγου με τις προχαλκηδόνιες Εκκλησίες;*

4. *Μετά την επίσκεψή Σας στο Πατριαρχείο Αντιοχείας, ποιες προοπτικές θεωρείτε ότι ανοίγονται προκειμένου να καταστεί η Ορθοδοξία παράγοντας ειρήνευσης της περιοχής;*

5. *Δεδομένου ότι το ποίμνιο πολλών Ανατολικών Εκκλησιών δοκιμάζεται σοβαρά εξαιτίας αναταραχών, καταπίεσης και πείνας, ποιες πρωτοβουλίες ανέλαβε μέχρι σήμερα ή προτίθεται να προωθήσει σε διεθνές επίπεδο το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα παραπάνω προβλήματα;*

6. *Σε ποιο επίπεδο βρίσκεται ο διάλογος με το Ισλάμ και τον Ιουδαϊσμό και πώς θεωρείτε ότι μπορεί ο διάλογος με τα θρησκεύματα αυτά να συμβάλλει στην αλληλοκατανόηση των λαών της περιοχής;*

7. *Στο χώρο του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας αναπτύσσεται έντονη ιεραποστολική δραστηριότητα. Στα πλαίσια της Ιεραποστολής αυτής λαμβάνεται υπόψη το πολιτιστικό υπόβαθρο των λαών στους οποίους απευθύνεται;*

8. *Ποια θέση παίρνει το Πατριαρχείο Αλεξανδρείας στο πρόβλημα των φυλετικών διακρίσεων που εμφανίζεται ιδιαίτερα έντονο σε ορισμένες περιοχές της Αφρικής;*

Ἀπαντῶ στό γράμμα Σας τῆς πρώτης τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ χρόνου τοῦ 93 γιά τό ρόλο τῆς Ὀρθοδοξίας σήμερα, ἐδῶ καί τώρα, τίς καίριες καί κρίσιμες αὐτές ὧρες, στό χῶρο τῆς Ἀφρικῆς καί τῆς Μέσης Ἀνατολῆς πρῶτα, καί ὕστερα μέ ἀναφορά κάπως στό χῶρο τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης καί τά Βαλκάνια.

Ἡ ἀπάντηση, ὅπως καί οἱ ἄλλες ἀπαντήσεις στο ἐρωτηματολόγιό Σας θἆναι ταπεινές καί συνοπτικές, ὄχι ὅμως ἀλάθητες.

Νά μή ξεχνᾶμε, ὅτι σέ λίγα χρόνια θ' ἀρχίσει ἡ τρίτη χιλιετία τῆς Ἐκκλησίας

τοῦ Χριστοῦ καί στίς Ὀρθόδοξες περιοχές, ὄχι ὅλες βέβαια, γιατί μερικές ἔχουν ζωή μιᾶς χιλιετίας.

Εἶναι ὅμως ἡ Ἐκκλησία γιά μᾶς πού ἔχομε καί τόν ὅρο «Ἀνατολική Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία» πάντα «σημεῖον», καί μπορῶ νά πῶ «ἀντιλεγόμενον», στήν πορεία της, τοῦ χθές, τοῦ τώρα καί θἄναι τό ἴδιο καί αὔριον, ἐνῶ ὁ Χριστός εἶναι «ὁ Αὐτός».

Ἀληθινά «μυστήριον», ὄχι μυστικό «κεκρυμμένον», ἀλλά ζωντανό, πού τήν ὕπαρξη καί τήν οὐσία τῆς Ἐκκλησίας, στόν χῶρο καί τόν χρόνο, στό «πλήρωμά» τους, βλέπομε «ὡς ἐν ἐσόπτρῳ καί αἰνίγματι», καί νοιώθομε στήν πορεία μας νά «πληροῦται» μέσα μας, στήν ζωή τήν ὁρατή τῆς Ἐκκλησίας, στήν αἰωνιότητά της.

Μόνο ἔτσι νομίζω, μέ «ἀνοιχτά καί ἄγρυπνα τά μάτια τῆς ψυχῆς», μποροῦμε νά συλλάβουμε τί γίνεται στήν Ὀρθοδοξία ἁπανταχοῦ γῆς, καί νά διακρίνομε, τήν ἔννοια καί τήν σημασία τῶν «γεγονότων» της, στήν πορεία της, στίς ἡμέρες της, θά ρέει, θά ὁδεύει, χρόνια πολλά, καί πέραν τοῦ 2.000 μ.Χρ.

Νά μή βιαζόμαστε νά διακρίνομε. Δέν εἶναι εὔκολο. Θέλει πίστη, ἀγάπη, τόλμη καί θυσία ὁ ἀγώνας μας.

Τά Πατριαρχεῖα μας τά Πρεσβυγενῆ –ρωτᾶτε γι' αὐτά–, τά Ἀποστολικά μέ τόν Λαό τους, τώρα, «τό μικρόν ποίμνιον» γεννήθηκαν ἐδῶ καί ζοῦν στόν χῶρο τῆ Μέσης Ἀνατολῆς, στήν γωνιά αὐτή τῆς Μεσογείου, τῆς Ἀσίας καί Ἀφρικῆς. Ἐδῶ εἶναι ἡ «φύτρα», ἡ ἱστορία, ἡ παράδοση, ἡ ζωή τους, ὁ τόπος τους.

Οἱ ἑπτά πρῶτοι αἰῶνες τῶν Πατριαρχείων, τοῦ Λαοῦ τοῦ Θεοῦ, στήν περιοχή, εἶναι ἡ ἀρχή, ἔπειτα ὅμως, ἀπό τό 640 καί πέρα περίπου, ἄς πῶ, ὅτι «τό σκηνικό» ἀλλάσσει, καί καλό θἄναι νά μή τό ξεχνᾶμε, προπάντων τώρα, οὔτε στιγμή.

Ζοῦμε μέ τό Ἰσλάμ, τό ἀραβικό πρῶτα καί ἔπειτα τό Τουρκικό. Νά σημειώνομε καί αὐτό.

Ζοῦμε μαζί, χριστιανοί καί μωαμεθανοί, κοντά, δίπλα, καί μετά τόν τελευταῖο πόλεμο «το σκηνικό» ἀλλάσσει, γιατί τό Ἰσλάμ νοιώθει ἐλεύθερο, κινεῖται, καί οἱ Ἄραβες, ἔχουν «τόν λόγο» τους στήν περιοχή, καί οἱ Ἀφρικανοί, γιά τά Πατριαρχεῖα.

Ζοῦμε οἱ λαοί στήν περιοχή μας, τά ἔθνη, οἱ θρησκεῖες, τά γένη, τά κράτη, πιά, πολύ κοντά. Τίποτε δέν εἶναι μακράν, οἱ ἄνθρωποι γίναμε στήν γῆ μιά γειτονιά.

Τό νοιώθομε πιά καί τό νοιώθει ἡ Εὐρώπη καί νά μή τό ξεχνάει καί ἡ Ὀρθοδοξία.

Τά σύνορα ξεπερνιοῦνται, τά τείχη ἔχουν πέσει, καί τά σιδηρᾶ παραπετάσματα. Σμίγουν οἱ λαοί, τά ἔθνη, οἱ θρησκεῖες.

Ἔχομε χρέος, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, οἱ Ἐκκλησίες μας ὅλες, οἱ λαοί μας,

σ' ἀνατολή καί Δύση, Βορρᾶ καί Νότο, στά δύο Ἡμισφαίρια, νά τό νοιώσομε, ἀπό τώρα, νά μή βρεθοῦμε «κοιμισμένοι». Νᾶμαστε ἕτοιμοι καί θαρραλέοι, νά ἀνταμώσομε ὅλο τόν κόσμο, κάθε ἄνθρωπο, μ' ἀγάπη, γιά εἰρήνη, γιά ζωή, με Διάλογο.

Δέν γίνεται διαφορετικά, γιά τά Πατριαρχεῖα μας στήν Μέση Ανατολή, στην Ἀφρική, στήν Ἀνατολική Εὐρώπη, στήν Εὐρώπη τήν Δυτική καί τά Βαλκάνια.

Νά δεχθοῦμε ὀφείλουμε τίς ἀλλαγές, τήν νέα πορεία τοῦ κόσμου, τήν καινή κτίση, κατά πάντα καί διά πάντα.

Θά ζήσουμε ὄχι μονάχοι, ἀλλά καί μέ τούς ἄλλους, καί μεταξύ μας.

Ἡ Ἐκκλησία μας δέν πρέπει νά κλείνεται στόν ἑαυτό της, καμμιά φορά γίνεται κι αὐτό ἀπό κάθε μας Ἐκκλησία, να μην είναι ξένη, οὐδέτερη. Ἡ ζωή εἶναι κοινωνία, συμμετοχή, προσφορά, θυσία, γιά τόν ἄνθρωπο στ' ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, γιά κάθε ἄνθρωπο, γιά ὅλους τούς ἀνθρώπους, γιά ὅλη τήν κτίση.

Ὁ Χριστός πεθαίνει πάντα γιά κάθε ἄνθρωπο, πού θέλει νά σώσει καί νά τοῦ χαρίσει ζωή, τό ἴδιο ὀφείλει καί ἡ Ἐκκλησία, ἡ Ὀρθοδοξία, καί αὐτό γίνεται, ἐν γνώσει καί ἐν ἀγνοίᾳ. Εἶναι θέλημα Θεοῦ.

Αὐτά ἕως ἐδῶ εἶναι ἕνας πρόλογος, που σημειώνει ποιές εἶναι οἱ ἀπαντήσεις καί στ' ἄλλα ἐρωτήματα.

Γιά τό δεύτερο καί τρίτο ἐρώτημα:

Τά Πατριαρχεῖα μας νά κινοῦνται ἔχουν χρέος «ὁμοθυμαδόν» ἐπί τό αὐτό», νά διαλέγονται συνεχῶς, νά συναντῶνται, νά ζοῦνε ἑνωμένα πάντα.

Ἔχει τό καθένα, τήν δική του ζωή, τόν δικό του κόσμο, ἄλλους καί πολλούς λαούς γύρω του, πού συναντάει καθημερινά.

Νά μαθαίνομε, νά ξεύρομε, ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου τήν ζωή, «ἀπό πρῶτο χέρι», τά προβλήματα καί τά ζητήματά του, τόν πόνο καί τήν ἀγωνία του, τά βάρη του, γιά νά μποροῦμε μαζί νά τά «βαστάζομεν». Νά μιλᾶμε, νά ἐξομολογούμεθα, μεταξύ μας, ν' ἀνοίγουμε τήν καρδιά μας, γιατί εἴμαστε ἀδέλφια, καί ὁ ἕνας στηρίζεται στόν ἄλλο, μ' ἀγάπη, ἑνότητα, μέ πανορθόδοξο διάλογο γιά ὅλα καί πάντα, καί προπάντων γιά τό τώρα.

Νά μή μένομε μόνοι. Κανένα Πατριαρχεῖο, μονάχο του, δέν μπορεί, δέν πρέπει νά ζεῖ.

Καί ὅλα αὐτά θέλουν θάρρος καί τόλμη.

Μή ξεχνάει ὁ ἕνας τόν ἄλλο.

Νά κινηθοῦμε ἀπό κοινοῦ πάντα, γιά ὅλα.

Νά ὁδεύομε, νά μήν ἀναβάλλομε ἀποφάσεις Πανορθόδοξες, νά μή διστάζομε, νά νοιώθει ὁ ἕνας τόν ἄλλο, νά τόν καταλαβαίνει, νά συμπαρίσταται. Νᾶμαστε πρῶτοι στήν ἀγωνία τοῦ ἀδελφοῦ γιά προσφορά.

Οἱ Πανορθόδοξοι Διάλογοί μας νά συνεχίζονται καί νά μή ἀποσύρεται ὁ ἕνας, γιατί νομίζει, ὅτι οἱ ἄλλοι δέν «κρατοῦν» τήν παράδοσιν, νά μένομε στήν

πορεία αὐτή πιστοί στόν κοινό ἀγῶνα μας. Εἶναι λυπηρόν κάποιος ἀπό ἐμᾶς νά διαλαλεῖ, ὅτι εἶναι πιό ὀρθόδοξος ἀπό τούς ἄλλους. Μέ θάρρος καί τόλμη νά ὁδεύομε καί νά λέμε καί τά «κρυπτά», πρόσωπον πρός πρόσωπον. Νά μή μένομε στά ἴδια.

Οἱ Διαχριστιανικοί μας Διάλογοι μέ τάς ἀδελφάς ἐκκλησίας καί τούς χριστιανούς, νά συνεχίζονται, καί αἱ ἀποφάσεις νά τηροῦνται, νά μήν ἀναβάλλονται καί νά μή νεκρώνονται.

Μέ τούς προχαλκηδονίους ἔχομε προχωρήσει καί διακηρύξαμε, ὅτι πιστεύομε τά ἴδια, γιά τό πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ. Καί ὅμως καί ἐδῶ παρουσιάζονται μερικοί ἀπό μᾶς «πιό ὀρθόδοξοι» ἀπό τούς ἄλλους.

Ἐμεῖς, πού ζοῦμε στήν Μέση Ἀνατολή, μένομε μέ δεμένα τά χέρια, καί ζοῦμε μαζί τους, μ' ἀγάπη, καί λυπούμεθα, γιατί εἶναι οἱ προχαλκηδόνιοι, οἱ Κόπται εἶναι ὀκτώ ἑκατομμύρια, οἱ Αἰθίοπες παραπάνω ἀπό τριάντα, καί μᾶς λείπει ἡ τόλμη νά συνεχίσομε τήν πορεία μαζί τους.

Θἆναι «μή ὀρθόδοξο», ἄν κάποιος Πατριάρχης Ὀρθόδοξος θελήσει μόνος, στήν περιοχή του, νά προχωρήσει στήν πορεία τῆς ἕνωσης μέ τούς προχαλκηδονίους; Ρωτάω.

Ὁ Διάλογος μέ τούς παλαιοκαθολικούς τέλειωσε. Καί τώρα;

Καί ὁ Διάλογος μέ τήν ἀδελφή Ἐκκλησία τῆς Ρώμης πρέπει νά συνεχίζεται, μέ το θέμα τῆς οὐνίας, πού καθαρά στό κείμενο Balamand ἔγινε καθορισμός καί πορεία ἐχαράχθη, πού φανερώνει πρόοδο, ἀγάπης καί ἀληθείας.

Στά μέρη μας τῆς Ὀρθοδοξίας, δέν δίνουν μιά ἐκκλησία γιά τούς Κόπτες καί τούς Αἰθίοπες, ἐκεῖ, πού δέν ὑπάρχει, γιατί «θά μιανθεῖ» ὁ ἅγιος χῶρος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ὀρθοδοξίας μας.

Ἀκατανόητα καί πολύ λυπηρά.

Καμμιά φορά ζητοῦν καί οἱ Ἄραβες Μουσουλμᾶνοι νά κτίσουν τέμενος, καί δέν δίνεται χῶρος, καί ἄν δοθεῖ, ὑπάρχουν ἀντιδράσεις ἀπό «τούς ἀληθινούς ὀρθοδόξους». Καί μεῖς ἔχομε πολλές ἐκκλησίες στόν ἀραβικό κόσμο, ἀρχαῖες καί νέες, τωρινές. Ἕως πότε;

Ἔρχομαι στ' ἄλλα ἐρωτήματα, τέσσερα καί πέντε.

Ἐρωτῶ τόν ἑαυτό μου, γιά τό Πατριαρχεῖο Ἀλεξανδρείας. Ἡ ἱστορία Του ἀρχαία, μεγάλη, ἱστορική, παραδοσιακή, μέ φιλελεύθερη θεολογία, τί κάνω; Τί μπορῶ;

Τό ποίμνιον εἶναι μικρόν, ἐδῶ εἰς τόν κέντρον, τήν Αἴγυπτον. Δέν περνᾶμε τίς τρεῖς χιλιάδες. Καί σ' ὅλη τήν Ἀφρική, οἱ Ἕλληνες καί Ἄραβες ὀρθόδοξοι, εἴμαστε ὄχι πιό πολλοί ἀπό 150 χιλιάδες. Καί ἔχομε καί τούς Ἀφρικανούς ὀρθοδόξους, ἑκατό χιλιάδες, μέ ζωή πενῆντα χρόνων. Δέν μπορῶ νά κάνω πολλά, δέν ἔχω τή δύναμη πού ἀπαιτεῖται, σέ πράγματα καί πρόσωπα, μέ ποικίλες καταστάσεις μέσα σέ 45 κράτη τῆς Ἀφρικῆς, πού ζοῦν καί χριστιανοί

καί μωαμεθανοί, μοῦ λείπουν πολλά, καί οἱ ἀνάγκες ἄπειρες.

Πιστεύω, ὅτι ὁ Θεός βοηθάει μέ τήν ἅγια Δύναμή Του, τήν ἀδυναμία καί ἀσθένειά μας, ὅτι ἡ προσευχή τοῦ λαοῦ, τοῦ Ἕλληνα, τοῦ Ἄραβα καί τοῦ Ἀφρικανοῦ, ἀκούεται, γιά ὀρθοδοξία, ἀγάπη, εἰρήνη, ἑνότητα, ἀκούει ὁ Θεός τήν ἀγωνία τοῖ Ἀφρικανοῦ, πού πεινάει, πονάει, δέν ἔχει φάρμακα γιά τήν ἀρρώστιά του, δέν ἔχει σχολειά, καί ζητάει καί ἱκετεύει.

Στήν Ἱεραποστολή μας κάνουμε, ὅ,τι μποροῦμε, ὑπάρχουν βοηθοί ἀπό Ἐκκλησίες, ἀπό τήν Κύπρο, ἀπό τήν Ἀφρική, ἀπό τήν Φινλανδία, ἀπό τήν Ἑλλάδα, ἀπό τήν Εὐρώπη, καί ἐνίσχυση.

Μή ξεχνᾶμε ἀκόμη, ὅτι οἱ λαοί γύρω μας, Ἄραβες καί Ἀφρικανοί, χριστιανοί καί μουσουλμᾶνοι, ὑπέφεραν, χωρίς ἐλευθερία, μέ σκλαβιά, ἐκμετάλλευση, ἀπό τούς ἄσπρους χριστιανούς τῆς Εὐρώπης, καί μπορεῖς νά νοιώσεις τόν πόνο, τήν ἀγανάκτηση, τήν ἀδικία. Τώρα εἶναι κάπως καλλίτερα. Ὅλες οἱ χῶρες τῆς Ἀφρικῆς εἶναι ἐλεύθερες πιά. Δέν ἀρκεῖ ὅμως αὐτό.

Νά νοιώθομε ὀφείλομε τήν εὐθύνη μας, καί νά μή ξεχνᾶμε τά παιδιά τῆς Ἀφρικῆς.

Καί ἔρχομαι στό ἐρώτημα ἕξη γιά τόν Διάλογο μέ τό Ἰσλάμ καί τόν Ἰουδαϊσμό.

Ἔχομε χρέος νά κινούμεθα καί νά τόν συνεχίζομε. Εἶναι ἡ μόνη ὁδός, καί δέν ὑπάρχει ἄλλη, γιά τήν ἀγάπη καί τήν ἑνότητα τῶν ἀνθρώπων, τῶν ἄλλων, τῶν λαῶν καί τῶν θρησκειῶν. Δέν ὑπάρχει φόβος, ὅλα, καί ὁ Διάλογος γίνεται πάντα χωρίς φόβον καί πάθος.

Μήν ξεχνᾶμε, ὅτι εἴμαστε καί οἱ τρεῖς μονοθεϊστικές θρησκεῖες, γεννημένες στήν ἴδια περιοχή, στόν ἴδιο τόπο, καί ἡ Ἱερουσαλήμ μᾶς ἑνώνει.

Ἡ πίστη τῶν Ἰουδαίων εἶναι ἡ Παλαιά Διαθήκη. Τό Ἰσλάμ πιστεύει εἰς τήν Παλαιάν Διαθήκην. Παραδέχεται πολλούς ἀπό τούς προφῆτες της. Καί γιά μᾶς εἶναι ἑνωμένη μέ τήν Καινή μας Διαθήκη.

Ἀπό μικροί μαθαίνομε τήν Ἱστορία τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ.

Πιστεύομε καί οἱ τρεῖς σ᾽ ἕνα Θεό.

Τό Ἰσλάμ, στό ἱερό του Βιβλίο, τό Κοράνιο, μιλάει γιά τόν προφήτη Χριστό, γιά τήν Σταύρωση καί τήν Ἀνάστασή Του, γιά τά λόγια Του, γιά τήν Παρθένο Χριστοῦ, Μητέρα Του, γιά τήν ἄλλη ζωή, γιά τήν νηστεία, γιά τό προσκύνημα, γιά τήν προσευχή, γιά τήν φιλανθρωπία, γιά τήν ἑνότητα τῶν λαῶν καί τήν ἀγάπη, γιά τήν εἰρήνη στόν κόσμο ὅλων τῶν λαῶν.

Μαζί τους μποροῦμε νά διαλεγόμεθα καί νά νοιώθουμε, ὅτι εἴμαστε ἀδελφοί, κτίση καί δημιουργία Θεοῦ.

Ὁ Χριστός μίλησε μέ φίλους καί ἐχθρούς, τό ἴδιο καί ἡ Ἐκκλησία Του.

Δέν μπορεῖς νά εἶσαι ἄρνηση τῶν θρησκειῶν στόν κόσμο. Δέν μπορεῖς νά μή διαλέγεσαι μέ κάθε ἄνθρωπο.

Ζοῦμε μέ τούς Ἰουδαίους καί τό Ἰσλάμ. Ἐμεῖς ἕως τώρα δέν τολμήσαμε καθαρά νά μιλήσουμε γιά τόν Μωάμεθ, πού σήμερα, οἱ Μωαμεθανοί πλησιάζουν τό ἕνα δισεκατομμύριο στήν γῆ, καί κάθε ἡμέρα γίνονται οἱ πιό πολλοί.

Τί εἶναι γιά μᾶς ὁ Μωάμεθ;

Μόνο θά κατακρίνομε;

Δέν ὑπάρχουν τόξα, καί δέν πρέπει νά δημιουργηθοῦν. Νά μή φοβούμεθα.

Εἴμαστε πιστοί δύο, τριῶν, θρησκειῶν στήν Μέση Ἀνατολή, καί στήν Νότια Ρωσία, καί στήν Ἄπω Ἀνατολή καί χρέος ἔχομε νά διαλεγόμεθα.

Ὁ Διάλογος μέ τίς θρησκεῖες εἶναι ἅγιο αἴτημα τῶν καιρῶν μας. Ὁ φόβος γιά Διάλογο, ἡ ἀδιαφορία, εἶναι κακός σύμβουλος, γιατί χωρίζει τούς λαούς, τόν ἄνθρωπο, καί ὁ Θεός μᾶς ἔκανε ὅλους καί ὅλες ἀπό «ἕνα αἷμα».

Θυμᾶμαι σέ μιά συνάντηση Μωαμεθανῶν καί Ρωμαιοκαθολικῶν ὅλου τοῦ κόσμου, στήν Τρίπολη τῆς Λιβύης, οἱ κατηγορίες κατά τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν ἀπό τό Ἰσλάμ, εἶχαν θεμέλιο, τόν προσηλυτισμό, τίς Σταυροφορίες, καί τήν ἀποικιοκρατία καί τόν ἰμπεριαλισμό τῶν Χριστιανῶν.

Τούς εἶπα, ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι ποτέ στίς σχέσεις τους μέ τό Ἰσλάμ, δέν ἔκαμαν ὅσα κατηγοροῦν τούς Ρωμαιοκαθολικούς.

Αὐτή εἶναι ἡ θέση μας.

Κάποτε δέν μιλούσαμε γιά Διάλογο μέ τίς θρησκείες. Δέν τόν ζητούσαμε. Ἀκόμα ὑπάρχουν δικοί μας, πού δέν τόν ζητοῦν καί δέν τόν θέλουν. Δέν τό καταλαβαίνω. Ἡ ἀπομόνωση σήμερα εἶναι κίνδυνος, γιά τήν Ἐκκλησία καί τό γένος μας.

Δέν τό θέλει αὐτό ὁ Χριστός, ὁ Θεός μας, πού βρέχει γιά δικαίους καί ἀδίκους, καί θέλει κοντά του κάθε ἄνθρωπο, χωρίς διάκριση.

Αὐτήν τήν ὥρα, οἱ Ἄραβες καί οἱ Ἰουδαῖοι, ἄρχισαν νά διαλέγονται. Στήν Μέση Ἀνατολή ἀρχίζει μιά ἀνατολή γιά εἰρήνη. Μακάρι νά ἀνεβαίνει ὁ ἥλιος γιά τούς δύο λαούς.

Εἶναι μιά διδαχή μεγάλη γιά τόν ἄνθρωπο, μιά ἀρχή στ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ καί τῶν λαῶν.

Νά μή μένομε οὐδέτεροι. Νά βοηθήσομε οἱ Ἐκκλησίες, ὅσο μποροῦμε.

Ἀπό μικρός θυμᾶμαι, στήν ἀραβική συνοικία τοῦ Πόρτ Σάϊντ, καθόμουνα στό πεζούλι, κάποιας κάμαρας, στό ἰσόγειο τοῦ σπιτιοῦ, καί ἔβλεπα τούς μωαμεθανούς Ἄραβες νά κάνουν τήν προσευχή τους.

Ποτέ δέν μέ ἐμπόδισαν.

Καί τώρα στά ερωτήματα 7 και 8. Γιά τήν ἱεραποστολή μας καί τίς σχέσεις μέ τό πολιτιστικό ὑπόβαθρο καί τίς φυλετικές διακρίσεις τῶν Ἀφρικανῶν.

Ἔχουν οἱ Ἀφρικανοί, ὁ καθένας, 45 κράτη, τήν ἱστορία καί παράδοσή τους –πολλές φορές, σ' ἕνα κράτος, ὑπάρχουν φυλές καί φῦλα– τόν πολιτισμό, τά πολιτιστικά τους ἤθη, ἔθιμα, κληρονομιές αἰώνων, ἀπό τόν Δημιουργό, καί

ὀφείλομε νά τά σεβόμεθα, νά τά δεχόμεθα, καί νά παραδεχόμεθα τό ὕφος, τήν γλῶσσα, τήν συμπεριφορά τους, πού διατηροῦν μέ ἀγάπη καί ὑπερηφάνεια.

Ἔχομε ἀδελφούς, πρῶτα στήν Οὐγκάντα, ἔπειτα στήν Ταγκανίκα καί Κένυα, μετά τόν πόλεμο, στο Ζαΐρ, στό Καμερούν, στήν Νιγηρία, στήν Γκάνα, καί αὔριο, πρῶτα ὁ Θεός, στό Ζιμπάμπουε, στήν Ν. Ἀφρική.

Οἱ πιό πολλοί πιστοί μας, παιδιά τοῦ Πατριαρχείου, εἶναι προσήλυτοι, ἄλλοτε εἰδωλολάτρες. Δέν καλοῦμε κοντά μας ποτέ Ἀφρικανούς ἀπό ἄλλες χριστιανικές ἐκκλησίες.

Δέν θέλομε νά κάνομε, δέν πρέπει, τούς Ἀφρικανούς Ἕλληνες ὀρθοδόξους. Εἶναι καί πρέπει νά μένουν Ἀφρικανοί Ὀρθόδοξοι τοῦ Πατριαρχείου μας. Θάχουν τά ἤθη καί τά ἔθιμά τους, αὔριο, ἴσως, νά δημιουργήσουν στήν γλῶσσα τους καί στήν ζωή μιά λατρεία, πού δέν θἄναι ἀπόλυτα σάν τή δική μας καί θά κρατοῦν τά θεμελιώδη τῆς Ὀρθοδόξου λατρείας μας, τήν θεία Λειτουργία μέ τά βιβλία τά λειτουργικά μας, μέ τούς Ἁγίους τῆς Ὀρθοδοξίας μας, μέ τίς τελετές, καί τά μυστήριά μας, ἀλλά θά μποροῦν καί νά ὑμνήσουν τόν Χριστό μας μέ ὕμνους καί ᾠδές δικές τους, στήν γλῶσσα τους, μέ μουσική δική τους, μέ ἱερεῖς δικούς τους, εἶναι πολλοί τώρα, κάπου ὀγδόντα στήν ἀνατολική Ἀφρική, καί ἀρχιερεῖς δικούς τους, τώρα ἔχουν δύο.

Αὔριο θά θελήσουν αὐτονομία, καί τούς καταλαβαίνω, καί Μητροπολίτη δικό τους, καί αὐτό θά γίνει σέ λίγα χρόνια.

Ὁ Θεός τούς ἔδωκε τά δῶρα καί τά χαρίσματά τους. Μέ αὐτά θά ζοῦν, καί θά ὁδεύουν.

Πιστεύω, ὅτι τά Πατριαρχεῖα μας καί αἱ Αὐτοκέφαλοι Ἐκκλησίες μας, ὅλοι οἱ Ὀρθόδοξοι, καί τό Ἀλεξανδρινό Πατριαρχεῖο, νά κινηθοῦμε, πιό ἐλεύθερα, πιό θαρραλέα καί τολμηρά, πιό ρεαλιστικά «κατά τά σημεῖα τῶν καιρῶν», καί κάθε αἰώνας, ἔχει τά δικά του σημεῖα, πού πρέπει νά τά διακρίνουμε, γιά ν' αρχίσομε τήν νέα τρίτη χιλιετία τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καί νά μή ξεχνοῦμε, ὅτι ὁ χῶρος καί ὁ χρόνος καί τό πλήρωμά των εἶναι στά χέρια τοῦ Θεοῦ, γιά ὅλους τούς ἀνθρώπους, χωρίς καμμία διάκριση.

Δέν ὑπάρχουν πρῶτοι καί ἔσχατοι, ὑπάρχει μονάχα τό Α καί Ω, ὁ ὤν, ὁ ἦν καί ὁ ἐρχόμενος, ὁ Χριστός, ὁ Θεός μας, γιά μᾶς καί τήν Δημιουργία.

Αίγυπτος: «Ικέτης», καταπέτασμα, Ινστιτούτο Τέχνης του Detroit

Η σημασία της Ιερουσαλήμ για τους χριστιανούς[1]

Albert Aghazarian
Μετάφραση: *Βάσω Σταθοκώστα*

1. Η κεντρική θέση της Ιερουσαλήμ στη Χριστιανοσύνη

Η Ιερουσαλήμ είναι μια πόλη με πολλαπλή ιστορία. Κάθε επιμέρους ιστορία διαφέρει στη σημασία, στη σπουδαιότητα και στις λεπτομέρειες. Η ιστορία της Ιερουσαλήμ επικεντρώνεται για τους Ιουδαίους γύρω από τον πρώτο και το δεύτερο Ναό και το σύγχρονο κράτος του Ισραήλ. Για τους Μουσουλμάνους, η Ιερουσαλήμ ενσαρκώνει κυρίως την εμπειρία του πλουραλισμού και της ανεξιθρησκείας στο Ισλάμ. Αποτελεί ένα χώρο, όπου το Ισλάμ δέχεται και αγκαλιάζει προηγούμενες αποκαλύψεις. Η Ιερουσαλήμ λειτουργεί σαν ένας τόπος εκκίνησης, είναι το επίγειο σημείο αναφοράς, για την πνευματικότητα. Η κύρια αναφορά μου θα είναι σ' εκείνες τις πλευρές της πόλης που έχουν σημασία για τους χριστιανούς.

Για πολλούς η Ιερουσαλήμ αποτελεί σπουδαίο συμβολικό κέντρο. Για άλλους είναι η επιτομή των αποκεκαλυμένων θρησκειών· μια πόλη που μοιάζει να νεκροκρατείται, όπου οι νεκροί έχουν περισσότερη επιρροή από τους ζωντανούς. Η θέση της χριστιανοσύνης αποτυπώνεται με ακρίβεια στους μεσαιωνικούς χάρτες που παρουσιάζουν την Ιερουσαλήμ ως την καρδιά, το κέντρο, τη μέση, όπου οι τρεις γνωστές ήπειροι παριστάνονται να συναντώνται. Η Ιερουσαλήμ είναι κυρίως ο τόπος όπου συνοψίζεται όλη η ζωή του Ιησού. Στο Ευαγγέλιο του Λουκά αναφέρεται ότι « *ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήμψεως αὐτοῦ καὶ αὐτὸς τὸ πρόσωπον ἐστήρισεν τοῦ πορεύεσθαι εἰς Ἰερουσαλήμ*» με σκοπό να πληρωθούν «*πάντα τὰ γεγραμμένα διὰ τῶν προφητῶν τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου*» (Λουκ. 18, 31) «*ὅτι οὐκ ἐνδέχεται προφήτην ἀπολέσθαι ἔξω Ἰερουσαλήμ*» (Λουκ. 13, 33). Τα πιο σημαντικά γεγονότα της ζωής Του σχετίζονται με την Ιερουσαλήμ: από το κήρυγμα στο Ναό ώς την Πεντηκοστή, από την προσευχή στον Κήπο της Γεσθημανή μέσω της Via Dolorosa ώς τη σταύρωση και τελικά την ανάσταση και την ανάληψη στους ουρανούς.

1. Το άρθρο του καθηγητή και υπεύθυνου δημοσίων σχέσεων του Πανεπιστημίου Brizeit στην κατεχόμενη Δυτική Όχθη, δρ. A. Aghazarian, μας παραχωρήθηκε με την ευγενική φροντίδα του Πρέσβη της διπλωματικής Αντιπροσωπείας της Παλαιστίνης στην Αθήνα κ. Abdullah Abdullah.

Απέναντι από τον Πανάγιο Τάφο βρίσκεται η Ανάσταση ή Καθολικό, όπου ένας κύκλος από άσπρο μάρμαρο συμβολίζει το «κέντρο του σύμπαντος». Ο συμβολισμός αυτός είναι ιδιαίτερα ταιριαστός για τους χριστιανούς, επειδή κατέχει κεντρική θέση στη ζωή τους το πασχάλιο μυστήριο του Χριστού, δηλαδή ο θάνατος και η ανάσταση. Είναι σημαντικό ότι το «κέντρο του σύμπαντος» βρίσκεται δίπλα στον τόπο αυτού του μυστηρίου. Ακόμη πιο ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι μεταξύ των χριστιανών της Δύσης τη μεγαλύτερη σημασία κατέχει ο εορτασμός των Χριστουγέννων, ενώ για τους χριστιανούς της Ανατολής η Ανάσταση αποτελεί το σημαντικότερο γεγονός που πρέπει να γιορταστεί. Το μυστήριο της ανάστασης φέρει ένα μήνυμα ελπίδας, τη δυνατότητα να θριαμβεύσουν οι καταπιεσμένοι. Η εικόνα αυτή της Ανάστασης έχει περισσότερο νόημα για τους ανθρώπους που υφίστανται καταπίεση, από ό,τι το γεγονός της γέννησης. Η αγία τράπεζα κάθε εκκλησίας στον κόσμο αποτελεί ένα σύμβολο της ανάστασης, του τάφου του Ιησού. (Λέγεται ότι η αγία τράπεζα συμβολίζει τη θυσία του Αβραάμ, αλλά η βασική σημασία είναι η ίδια, εφόσον ο ιστορικός τόπος και των δύο γεγονότων είναι η Ιερουσαλήμ).

Από την εποχή του Ιησού και του πασχάλειου μυστηρίου η Ιερουσαλήμ θεωρείται η «Μητέρα όλων των Εκκλησιών». Στο Ευαγγέλιο του Ματθαίου αυτή η εικόνα προβάλλεται στο θρήνο «*Ἰερουσαλὴμ, Ἰερουσαλὴμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας καὶ λιθοβολοῦσα τοὶς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις ἐπισυνάγει τὰ νοσσία, αὐτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε*» (Ματθ. 23, 37). Με βάση το παραπάνω η πάλη τόσων θρησκευτικών δογμάτων για κάθε πόντο της αγίας πόλης δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ως αντιχριστιανική εκδήλωση, αλλά απλά ως η επιθυμία παιδιών που ποθούν να βρίσκονται κοντά στη μητέρα τους. Η Ιερουσαλήμ αποτελεί στ' αλήθεια μια μητρική φιγούρα για τους χριστιανούς, τόσο εξαιτίας του ρόλου της στη ζωή του Ιησού όσο και γιατί γέννησε τις πρώτες αποστολικές Εκκλησίες που κατάφεραν αργότερα να εξαπλωθούν σ' ολόκληρο τον κόσμο. Μέσα σ' αυτήν την πόλη σχηματίστηκε η πρώτη χριστιανική κοινωνία. Στο δεύτερο έργο του ευαγγελιστή Λουκά, τις Πράξεις των Αποστόλων, η Ιερουσαλήμ παρουσιάζεται ως η πρώτη κοινωνία: «*ἦσαν δὲ προκαρτεροῦντες τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων καὶ τῇ κοινωνίᾳ, τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου καὶ ταῖς προσευχαῖς*» (Πραξ. 2, 42 πρβλ. 4, 32).[2]

2. Το ιστορικό υπόβαθρο

Μετά την Πεντηκοστή και κατά τη διάρκεια των τριών πρώτων μ.Χ. αιώνων, η Ιερουσαλήμ έπαιξε το ρόλο του σημείου εκκίνησης των αποστόλων. Η κατα-

2. Όλα τα χωρία από την Αγία Γραφή προέρχονται από την *New Revised Standard Version* της Βίβλου. Nashille, Tennessee: Thomas Nelson, 1990.

στροφή της πόλης από τους Ρωμαίους το 70 μ.Χ. μετέτρεψε τη «Μητέρα όλων των Εκκλησιών» στην ειδωλολατρική πόλη «Aelia Capitolina» που περιθωριοποίησε τη χριστιανική δραστηριότητα. Παρ' όλα αυτά, πρόσφατα αρχαιολογικά ευρήματα στον Πανάγιο Τάφο και αλλού αποδεικνύουν πως, παρά τα εμπόδια, ακόμη και τον πρώτο μ.Χ. αιώνα χριστιανοί προσκυνητές επισκέπτονταν μυστικά την Ιερουσαλήμ.

Το 313 μ.Χ. ο Μ. Κωνσταντίνος αναγνώρισε το χριστιανισμό και η ιεραποδημία στην Ιερουσαλήμ έγινε θεσμός, όχι πια μια κρυφή εκδήλωση. Η μητέρα του Κωνσταντίνου, η αγία Ελένη, βοήθησε στην ανάδειξη της Ιερουσαλήμ ως κέντρου της χριστιανοσύνης οικοδομώντας το Ναό του Παναγίου Τάφου. Έτσι εγκαινιάσθηκε η τάση να ιδρύονται μνημεία που να σημειώνουν τα βήματα του Ιησού μέσω της Ιερουσαλήμ. Μέσα και γύρω απ' αυτά τα ιερά άρχισε να αναπτύσσεται μια έντονη λειτουργική ζωή. Ο άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων (313-387), ο οποίος είναι γνωστός για τις κατηχήσεις του, περιέγραψε τα ιερά αυτά ως μάρτυρες του μυστηρίου του Ιησού. Τα πύρινα κηρύγματά του πρόσθεσαν παλμό στην αναπτυσσόμενη θρησκευτική ζωή των χριστιανών της Ιερουσαλήμ.

Από τον τέταρτο μέχρι τον έβδομο αιώνα μαρτυρείται η άφιξη των «πατέρων της ερήμου» στην Ιερουσαλήμ και τα περίχωρά της. Αυτοί είναι οι πατέρες του χριστιανισμού, οι μοναχοί, που ήρθαν από τη Μ. Ασία, την Αρμενία, την Ελλάδα, τη Γεωργία, την Αίγυπτο και τη Συρία. Μονές, όπως του Αγίου Σάββα, του Αγίου Ιακώβου, του Αγίου Γεωργίου και του Αγίου Θεοδοσίου ιδρύθηκαν και στη συνέχεια στήριξαν τους μοναχούς στην ασκητική και ερημητική ζωή τους. Χιλιάδες μοναχών συναγωνίζονταν να πετύχουν όλο και υψηλότερα επίπεδα φυσικής καταπόνησης. Τα μοναστήρια υπάρχουν και σήμερα, και λειτουργούν ως πνευματικές οάσεις στην έρημο. Την ίδια περίπου εποχή σημειώθηκε και μια καταπληκτική ανάπτυξη των Εκκλησιών της Ιερουσαλήμ. Η Σύνοδος της Χαλκηδόνας του 451 μ.Χ. δημιούργησε ένα μεγάλο σχίσμα στη Χριστιανική Εκκλησία εξαιτίας χριστολογικών θεμάτων, όπως εκείνο της φύσης του Ιησού. Αυτό το οριακό σημείο στην Ιστορία του χριστιανισμού δημιούργησε ένα μόνιμο σχίσμα που επηρέασε την πορεία της μετέπειτα ιστορίας.

Κάποιος θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι ο αγώνας για την Ιερουσαλήμ ήταν μία από τις αιτίες αποδυνάμωσης τόσο της Βυζαντινής όσο και της Περσικής Αυτοκρατορίας. Το 614 μ.Χ. οι Πέρσες απέσπασαν την Ιερουσαλήμ από τα χέρια των Βυζαντινών, κατέστρεψαν εκκλησίες, ακόμη και τον Πανάγιο Τάφο, και πήραν τον θεωρούμενο ως «αληθινό» σταυρό. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία δέχτηκε ένα ισχυρό ράπισμα και προκειμένου να ανταποδώσει την επίθεση επιστράτευσε κάθε δυνατό μέσο που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για την κινητοποίηση των στρατευμάτων της. Το 628 οι Βυζαντινοί ανέκτησαν την Ιερουσαλήμ, όπως και το σταυρό, αλλά με ένα βαρύτατο τίμημα. Και τα δύο βασίλεια είχαν εξασθενήσει αφήνοντας ένα πρόσφορο κενό που οχτώ χρόνια

αργότερα καλύφθηκε από την ορμητική προέλαση του Ισλάμ.

Η μουσουλμανική περίοδος της Ιερουσαλήμ άρχισε το 636 μ.Χ., όταν ο Χαλίφης Ομάρ κατέλαβε ειρηνικά την πόλη. Ο Πατριάρχης της Ιερουσαλήμ, Σωφρόνιος, παρέδωσε τα επίγεια κλειδιά της πόλης στον Ομάρ, μιας και, όπως είναι γνωστό σύμφωνα με την Ορθόδοξη παράδοση, ο κατακτητής της επίγειας πόλης δεν απειλεί την ουράνια τάξη που είναι αιώνια. Ο Ομάρ εξέδωσε ένα διάταγμα, σύμφωνα με το οποίο οι Χριστιανοί είχαν το δικαίωμα να εισέρχονται και να λατρεύουν το Θεό τους στους ιερούς τόπους τους. Είναι αξιωσημείωτο να υπενθυμίσουμε πως οι Χριστιανοί διαφώνησαν με τον Ομάρ στο να αποκλειστούν οι Ιουδαίοι από μια παρόμοια συμφωνία, αλλά εκείνος δεν μπορούσε να συμφωνήσει και να κάνει την ίδια παραχώρηση και στους δύο. Το διάταγμα διαβεβαίωνε τους Χριστιανούς για «την προσωπική τους ασφάλεια, τις περιουσίες τους, τις εκκλησίες τους, τους σταυρούς τους –άσχετα αν ήταν σε καλή ή άσχημη κατάσταση– και τη λατρεία τους εν γένει. Κανείς δεν θα άγγιζε και δεν θα κατέστρεφε τις εκκλησίες τους· οι ίδιοι και οι προστατευόμενοί τους δεν θα πάθαιναν καμιά ζημιά και θα ίσχυε το ίδιο για τους σταυρούς τους και τα υπάρχοντά τους»[3].

Ο ΄Αγιος Σωφρόνιος, στην προσπάθεια διατήρησης της χριστιανικής λατρείας στην πόλη, κήρυττε:

> Εδώ, είναι η Ιερουσλήμ που διαλαλούμε
> όπου έζησε και έκανε θαύματα ο Θεός.
> Εδώ μιλάμε για το Γολγοθά,
> όπου ο Θεός σήκωσε το σταυρό.
> Εδώ τραγουδούμε την Ανάσταση,
> όπου ο Θεός σηκώθηκε από τον τάφο.
> Εδώ κηρύττουμε τη Σιών...
> όπου ο Χριστός επέστρεψε από τον ΄Αδη.
> Εδώ δοξάζουμε το ΄Ορος των Ελαιών
> απ' όπου αναλήφθηκε ο Θεός στους Ουρανούς...[4].

Παρά τις πολιτικές αλλαγές στην Ιερουσαλήμ, οι προσκυνητές εξακολουθούσαν να φτάνουν και οι Χριστιανοί της πόλης συνέχιζαν τη θρησκευτική ζωή τους στις εκκλησίες και τα ιερά. Στη διάρκεια της Μουσουλμανικής περιόδου οι προσκυνητές και οι Χριστιανοί κάτοικοι αντιμετώπισαν διαστήματα μεγαλύτερης ή μικρότερης ανεκτικότητας και προστασίας. ΄Οταν το 670 ο επίσκοπος της Gaul, Arculf, επισκέφτηκε την περιοχή, δε συνάντησε καμία αντίσταση στις δραστηριότητές του. ΄Ομως, ο ΄Αγγλος προσκυνητής Willibald, δεν απόλαυσε τέτοια άνεση στο ταξίδι του όταν έφτασε, το 724. Η Εκκλησία του Πανάγιου

3. A. Issa, *Les minorites chretiennes de Palestine a travers les siècles*, Rome 1975, p. 111.
4. Quoked by C. von Schonborn, *Sophrone de Jerusalem*, Paris 1972, p. 120.

Τάφου καταστράφηκε μετά από διαταγή του ανισόρροπου χαλίφη Χακίμ και ξαναχτίστηκε από το ίδιο καθεστώς αργότερα. Αυτές οι θυελλώδεις ταλαντεύσεις οφείλονταν στις διαθέσεις των χαλίφηδων, τη σχέση μεταξύ Βυζαντίου και Ισλάμ, ή σε εσωτερικές πολιτικές πιέσεις. Αργότερα, η καλή σχέση του Καρλομάγνου με το Χαρούν αλ-Ρασίντ βοήθησε στο να μετριαστούν κάπως οι δυσκολίες που συνόδευαν την απόφαση μιας ιεραποδημίας.

Το 1099 μ.Χ. εισέβαλαν στην Ιερουσαλήμ οι Σταυροφόροι. Μετά από ένα λουτρό αίματος, κατέλαβαν την πόλη και την κράτησαν για δύο αιώνες, διαλύοντας τις ομάδες των Ορθοδόξων που τις θεώρησαν αιρετικές, και κατακρεουργώντας τους Μουσουλμάνους. Εξουσίασαν δίχως έλεος και κατέβαλαν προσπάθεια για τη δημιουργία μιας νέας τάξης στην περιοχή. Δραστηριοποιήθηκαν στο να εποικίσουν την Παλαιστίνη Χριστιανοί, αλλά χωρίς επιτυχία. Επέτρεψαν, παρ' όλα αυτά, στους Ιουδαίους και στους Μουσουλμάνους να επισκέφτονται την πόλη σε συγκεκριμένες περιόδους και μετέτρεψαν μερικά τζαμιά σε εκκλησίες. Οτιδήποτε έκαναν, είχε σκοπό τη δημιουργία μιας νέας θρησκευτικής γεωγραφίας και δημογραφίας στην ΄Αγια Γη. Αναμφισβήτητα οι Σταυροφόροι (άσχετα με ποιο τρόπο κρίνονται) άφησαν πίσω τους πολλή πίκρα και ένα μεγάλο χάσμα μεταξύ Χριστιανών και Μουσουλμάνων, Χριστιανών και Ιουδαίων, αλλά και σπουδαία μνημεία.

Οι Φραγκισκανοί υπήρξαν το επόμενο δυτικό στοιχείο που έφτασε στην Ιερουσαλήμ, 42 χρόνια μετά το τέλος των Σταυροφοριών. Αυτοί εμπνέονταν από την ειρηνική συνάντηση μεταξύ του Φραγκίσκου της Ασσίζης και του Σουλτάνου Al-Kamil.

Οι Φραγκισκανοί δίκαια αυτοκαθιερώθηκαν ως φρουροί των Καθολικών αγίων τόπων και γι' αυτό διασφάλιζαν μια Καθολική παρουσία στην πόλη. Στις αρχές του 19ου αιώνα, οι Καθολικοί της πόλης είχαν ενωθεί με τους Φραγκισκανούς και είχαν σχηματίσει επισκοπή γνωστή ως Λατινικό Πατριαρχείο της Ιερουσαλήμ.

Φαίνεται πως το σύστημα της εθναρχίας, σύμφωνα με το οποίο επιτρεπόταν στις διάφορες θρησκευτικές μειονότητες να αυτοδιοικούνται, θεσμοθετήθηκε κατά την Οθωμανική περίοδο, η ιδέα αυτή, όμως, διαφαίνεται κατά τη διάρκεια της χιλιετίας. Η περιοχή των Αγίων Τόπων υπήρξε πάντα ένα σύνολο ομάδων, ποτέ μία και μόνον οντότητα. Στη διάρκεια των Μαμελούκων και της πρώτης Οθωμανικής περιόδου η κατάσταση παγιώθηκε, εν μέρει χάρη σε αυτό το σύστημα. Κάθε θρησκευτική ομάδα είχε εσωτερική αυτονομία, αλλά υπό έναν πατριαρχικό ηγέτη, ο οποίος είχε νομοθετικές αρμοδιότητες για θέματα της ιδιωτικής ζωής. Ο ηγέτης της κάθε κοινότητας ήταν υπόλογος στις κεντρικές αρχές και υπεύθυνος να διασφαλίζει ότι η κάθε ομάδα κατέβαλε τους προβλεπόμενους φόρους και δεν επαναστατούσε.

΄Οταν άρχισε η πτώση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, μετά από 200 χρόνια καλά οργανωμένης και επιτυχημένης διακυβέρνησης, οι ανερχόμενες Ευρω-

παϊκές δυνάμεις άρχισαν να αναζητούν τη δυνατότητα μεγαλύτερης παρέμβασης στην περιοχή. Προς αυτή την κατεύθυνση άρχισαν να κινητοποιούνται και τα διάφορα θρησκευτικά δόγματα. Για μεγάλο χρονικό διάστημα υπήρξε μια ακαδημαϊκή συζήτηση για το πότε ακριβώς άρχισε η πτώση της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, αναμφίβολα όμως τα συγκεκριμένα συμπτώματα αποσύνθεσης έγιναν απτά με την προκλητική στάση του Μωχάμετ Άλη και του γιου του, Ιμπραήμ. Αυτοί οι δύο ξεκίνησαν μια προσπάθεια να τεμαχίσουν το ιστορικό βασίλειο των Μαμελούκων συμπεριλαμβανομένης της Αιγύπτου, Συρίας και της Αραβικής Χερσονήσου (1831-39).

Ο αποφασιστικός ρόλος που έπαιξε η Βρετανία βοηθώντας την απώθηση των Αιγυπτίων υπό τον Μωχάμετ Άλη και το γιο του, είχε συνέπειες πολύ μεγάλης σημασίας. Οι ανερχόμενες ευρωπαϊκές δυνάμεις συναγωνίζονταν μεταξύ τους και προσπαθούσαν να χειραγωγήσουν τη θρησκεία προς όφελος των εθνικών ενδιαφερόντων τους η καθεμιά. Οι Ρώσοι ανέλαβαν την προστασία των Ορθοδόξων στην Ιερουσαλήμ αλλά και σ' ολόκληρη την Οθωμανική αυτοκρατορία. Η Γαλλία και η Αυστρία υιοθέτησαν τους Καθολικούς. Οι Βρετανοί επέκτειναν την παροχή προστασίας στους Δρούζους του Λιβάνου καθώς και στους Ιουδαίους της Ιερουσαλήμ, τους οποίους προσπάθησαν να προσηλυτίσουν στον Προτεσταντισμό μέσω της Christ Church's London Mission for Jews.

Το 1958 η Βρετανία διακήρυττε ότι όποιος Ιουδαίος πήγαινε στην Ιερουσαλήμ ή στην Οθωμανική επικράτεια θα μπορούσε να ζητά, μετά από 6 μήνες παραμονής, το καθεστώς προστασίας του Βρετανικού βασιλείου με όλα τα δικαιώματα και προνόμια που καθόριζε. Μια τέτοια πολιτική σηματοδοτεί το ξεκίνημα των επερχόμενων δημογραφικών αλλαγών στην περιοχή.

Αυτές οι συμμαχίες μεταξύ κρατών και θρησκευτικών ομάδων, καθώς και συγκεκριμένα ζητήματα των Αγίων Τόπων, όπως το πώς και το ποιος θα έπρεπε να κυβερνά, συνέβαλαν στο ξέσπασμα του Κριμαϊκού πολέμου. Ένα σπουδαίο αποτέλεσμα του πολέμου ήταν η καθιέρωση των αρχών για ένα status quo διακυβέρνησης των αγίων τόπων και της προστασίας του ιδιαίτερου χαρακτήρα της Ιερουσαλήμ. Οι αρχές αυτές αποφασίστηκαν κατά τη διάρκεια της Συνέλευσης του Παρισιού το 1856 ενώ όλες οι κατοπινές διεθνείς συνελεύσεις διατήρησαν αυτό το status quo (π.χ. Βερολίνο 1878, Βερσαλλίες 1919). Το γεγονός ότι η Ιερουσαλήμ είναι νομικά «corpus separatum» όπως ορίζεται από την Απόφαση 191 του ΟΗΕ, και το ότι μέχρι σήμερα δεν έχει διευκρινιστεί το νομικό καθεστώς, αποτελεί μία ένδειξη ότι όποια λύση κι αν υπάρξει γι' αυτήν την τρέχουσα διαμάχη, θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη τη μοναδικότητα της κατάστασης στην πόλη.

3. Η σύγχρονη ιστορία από το 1948 και μετά

Σύμφωνα με τη συνθήκη της Ρόδου το 1949, τέθηκαν τα όρια ανακωχής

μεταξύ Ιορδανίας και Ισραήλ, ενώ οι Παλαιστίνιοι έχασαν το δικαίωμα επιστροφής στα σπίτια τους, που βρίσκονταν στον τόπο που στη συνέχεια πέρασε στα όρια του Ισραήλ. Η ίδια συνθήκη στέρησε και τους Ιουδαίους από το δικαίωμα να ταξιδεύουν στην Ανατολική Ιερουσαλήμ. Μετά τον πόλεμο, τον Ιούνιο του 1967, ο Levi Eshkol, Πρωθυπουργός του Ισραήλ, παρόντος και του Teddy Kollek, δημάρχου της Δυτικής Ιερουσαλήμ, δεσμεύτηκαν να μη μεταβάλλουν την ευαίσθητη ισορροπία στην πόλη. Η υπόσχεση αυτή όμως αθετήθηκε όταν τον ίδιο μήνα καταστράφηκε τελείως η Μαροκινή συνοικία της Παλιάς Πόλης. Η εξήγηση που δόθηκε ήταν η ακόλουθη: να εξασφαλιστεί η είσοδος και ο κατάλληλος χώρος γύρω από το Δυτικό Τείχος.

Τον Απρίλιο του 1968, ο Pinhas Sapir, Υπουργός Οικονομικών, υπέγραφε μιαν εντολή δήμευσης 129 dunams γης που ήταν γνωστή πριν το 1948 ως το Ιουδαϊκό τετράγωνο. Σύμφωνα με όλες τις αξιόπιστες πηγές, οι Ιουδαίοι κατείχαν μόλις το 20% αυτής της συνοικίας. Η δικαιολογία για τη δήμευση ήταν: δημόσια χρήση. Οι παλαιστίνιοι προχώρησαν σε νομικά διαβήματα για να αποδείξουν τη δήμευση της γης τους, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Η Ισραηλινή εξήγηση ήταν ότι οι Ιορδανοί είχαν στερήσει από την πόλη την πλουραλιστική φύση της και είχαν απαγορεύσει στους Ιουδαίους να ζουν και να έχουν θρησκευτική δράση στην περιοχή του τείχους στο διάστημα 1948-1967. Ανάλογη κίνηση δεν έγινε προς τους Παλαιστίνιους που τους είχε απαγορευτεί η επιστροφή στα σπίτια τους, μέσα στο Ισραήλ, μετά το 1948. Βέβαια το Ισραήλ όχι μόνο εμπόδιζε Χριστιανούς και Μουσουλμάνους της γύρω από την Ιερουσαλήμ περιοχής να λατρεύουν το θεό τους μέσα στην πόλη, αλλά τους απέκλεισε και τις εκπαιδευτικές, ιατρικές, οικονομικές και κοινωνικές συναλλαγές με την Ιερουσαλήμ.

Οι προσπάθειες του Ισραήλ να εξασφαλίσει θρησκευτικά δικαιώματα για τους Ιουδαίους δεν επεκτάθηκαν και στους Χριστιανούς ή στους Μουσουλμάνους. Η κατοχή της Ανατολικής Ιερουσαλήμ από το Ισραήλ το 1967 αποτέλεσε την πρώτη ολοκληρωτική παύση της ιεραποδημίας των Χριστιανών της Ανατολής. Τη χρονιά εκείνη μειώθηκε σημαντικά το ρεύμα των χιλιάδων Χριστιανών προσκυνητών από την Αραβία και τις Ισλαμικές χώρες προς την Ιερουσαλήμ, για τη γιορτή του Πάσχα.

Αξιοθρήνητη και σοβαρή συνέπεια υπήρξε η μείωση της ελεύθερης επικοινωνίας, στο επίπεδο της ελίτ. Πριν από το 1967, οι οικογένειες της Ιερουσαλήμ θα στριμώχνονταν, κατά τη διάρκεια του Πάσχα, για να νοικιάσουν τα δωμάτιά τους στους προσκυνητές, και οι προσκυνητές έμεναν συνήθως με την ίδια οικογένεια κάθε χρόνο, προσφέροντας μικρά δώρα ως ένδειξη εκτίμησης προς τους οικοδεσπότες τους. Αυτό το ετήσιο συμβάν έθεσε ισχυρά δεσμά μεταξύ των χριστιανικών κοινοτήτων ολόκληρης της Μέσης Ανατολής με εκείνες της Ιερουσαλήμ.

Η σοβαρή σύγκρουση του Ισλάμ με τις αρχές του status quo που κυριαρχούσε στους αγίους τόπους άρχισε κατά το διάστημα 1968-1970 με την επώδυνη

παρέμβαση στη φιλονικία για το Deir al-Sultan, δηλαδή τη στέγη της εκκλησίας της Αγίας Ελένης. Το Ισραήλ παρενέβη δυναμικά με σκοπό να δοθεί στους Αβυσσινίους το πλεονέκτημα έναντι των Κοπτών, γεγονός που οδήγησε, στη συνέχεια, το κράτος του Ισραήλ να συμπράξει με την Αιθιοπία σε βάρος των Αιγυπτίων.

Ακολουθώντας αυτή την τάση για ανάκτηση του Ιουδαϊκού Τομέα το 1968, μια συστηματική προσπάθεια ξεκίνησε το 1980 να εποικιστεί ο Μουσουλμανικός Τομέας από Ιουδαϊκές οικογένειες. Μέχρι σήμερα πενήντα τρία σπίτια έχουν επιστραφεί ενώ άλλα εκατόν είκοσι διεκδικούνται δικαστικώς από τους απόντες ιδιοκτήτες τους. Ο ιουδαϊκός εποικισμός της Παλιάς Πόλης κορυφώθηκε τον Απρίλιο του 1990 με την κατάληψη του ξενώνα του Αγίου Ιωάννη που ανήκει στο Ελληνο-Ορθόδοξο Πατριαρχείο. Σήμερα επιχειρούνται αγορές και δρομολογούνται σχέδια για ιουδαϊκό εποικισμό του Χριστιανικού και Αρμενικού Τομέα.

Ισραηλινές και ιουδαϊκές πηγές στα διεθνή κέντρα επιχειρούν να υποβαθμίσουν τη σημασία τέτοιων ομάδων εποικισμού όπως οι Ateret Cohanim, αλλά οι κάτοικοι της Παλιάς Πόλης αντιμετωπίζουν καθημερινά την προκλητική παρουσία τους. Είναι σημαντικό να σημειώσουμε ότι αυτές οι ομάδες έχουν πρόσβαση σε δημόσιες πηγές του Ισραήλ και διεθνή υποστήριξη από ισχυρές δυνάμεις της Δύσης. Οι ομάδες αυτές απειλούν την ευαίσθητη ισορροπία του πλουραλισμού της Ιερουσαλήμ, προσπαθώντας να εξιουδαΐσουν τις μουσουλμανικές και χριστιανικές περιοχές.

Συμπερασματικά, θα έπρεπε να σημειωθεί ότι δεν υπάρχει κάποια νομοθεσία στο Ισραήλ που να αφορά στα δικαιώματα και προνόμια των Χριστιανών στην Άγια Γη. Η επί τόπου εμπειρία δηλώνει ότι οι προφορικές δεσμεύσεις αποδεικνύονται ανεπαρκείς στο να εγγυηθούν τέτοια δικαιώματα. Για παράδειγμα, η εισαγωγή φόρων είναι συνεχής και αποτελεί αιτία τριβής μεταξύ των εκκλησιαστικών αρχών και της πολιτείας. Η μείωση των Χριστιανών έχει σημάνει συναγερμό για τους ηγέτες των εκκλησιών που νοιάζονται για το μέλλον των κοινοτήτων τους. Οι νέες συνθήκες έχουν συμβάλει κατά πολύ στη διαμόρφωση της ιδέας για μία τοπική εκκλησία που θα αντικαθιστά την προηγούμενη θρησκευτική οργάνωση. Μεικτοί γάμοι μεταξύ Χριστιανών διαφόρων δογμάτων γίνονται όπως ποτέ πριν. Από την εποχή της Indifada, μπορεί κανείς να διακρίνει ξεκάθαρα την ανάμειξη των εκκλησιών στα Παλαιστινιακά ζητήματα, γεγονός που μπορεί να εξηγήσει την έκδοση 13 από κοινού δημόσιων δηλώσεων από την «Τοπική Εκκλησία». Η εμφάνιση της «Παλαιστινιακής Απελευθερωτικής Θεολογίας» είναι, επίσης, ένα στοιχείο που δηλώνει έναν τέτοιο προσανατολισμό. Σταδιακά, γίνεται φανερό ότι η «Τοπική Εκκλησία» μπορεί με βεβαιότητα να αποτελέσει παράγοντα επίλυσης του περίπλοκου Ιεροσολυμητικού ζητήματος.

Η Αποστολική Ορθόδοξη Εκκλησία της Αρμενίας: Σκέψεις για τη χριστιανική ιεραποστολή μιας εθνικής Εκκλησίας

Michael Findikyan
Μετάφραση: *Βάσω Σταθοκώστα*

Δεν είμαι αρμόδιος να εμβαθύνω στις εκκλησιολογικές, δογματικές και βιβλικές συζητήσεις και προβληματισμούς που αποτέλεσαν ένα εκτενές πεδίο, γνωστό σε κάποιους κύκλους ως ιεραποστολή. Για τους στόχους μου εδώ, πιστεύω ότι αν ξεκινήσουμε από το απλό ερώτημα, «ποιο υποτίθεται πως είναι το έργο της εκκλησίας», μπορούμε να φτάσουμε σε μια κατανόηση της ιεραποστολής της Εκκλησίας στην πράξη. Μολονότι η διατύπωση του ερωτήματος θα διέφερε από στόμα σε στόμα, η δική μου πρόταση είναι πως θα πρέπει να έχουμε πάντα υπόψη τις τρεις θείες εντολές, βασικές για οποιαδήποτε σκέψη σχετικά με την εκκλησιαστική ιεραποστολή: «... *ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεὸν σου ἐν ὅλη τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλη τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλη τῇ διανοίᾳ σου. Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή. Δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται*» (Μτθ. 22, 36-40). Η αγάπη πρέπει να είναι η κύρια επιδίωξη της Εκκλησίας: «*ἀγαπητοί, ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὅτι ἡ ἀγάπη ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι, καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται καὶ γινώσκει τὸν Θεόν. Ὁ μὴ ἀγαπῶν οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν: ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν*» (1 Ιω. 4, 7-8). «*μὴ οὖν μεριμνήσητε λέγοντες, τί φάγωμεν ἢ τί πίωμεν ἢ τί περιβαλλώμεθα; πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ· οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος ὅτι χρήζετε τούτων ἁπάντων. ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν*» (Μτθ. 6, 31-34). Η Βασιλεία είναι το αντικείμενο των επιδιώξεων της Εκκλησίας. «... *ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς. πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν...*» (Μτθ. 28, 18-20).

Η από κοινού συμφωνία ότι η Βίβλος είναι κατάλληλο σημείο αφετηρίας του θεολογικού προβληματισμού σχετικά με την αναλλοίωτη και παγκόσμια ιεραποστολή της Εκκλησίας, έχει πολύ μεγαλύτερη σημασία από το αν συμφωνεί κανείς απόλυτα με την προσπάθειά μου για μια συνολική κατανόηση της παγκόσμιας ιεραποστολής της Εκκλησίας. Ας περάσουμε τώρα στην περίπτωση της

Αρμενικής Εκκλησίας. Πώς μπορούμε από τις παραπάνω γενικές, παγκόσμιες αρχές να σχεδιάσουμε την ιδιαίτερη ιεραποστολή μιας μικρής εκκλησίας που είναι κατά κάποιο τρόπο κομμάτι της παγκόσμιας Εκκλησίας; Βεβαιότατα η Αρμενική Εκκλησία αγωνίζεται για όλες τις παραπάνω χριστιανικές αρχές, αλλά προκύπτει το ερώτημα ποια θα μπορούσε να είναι η ιδιαίτερη συνεισφορά της και τα μέσα για την εκπλήρωση αυτών των αρχών; Επιπλέον, ποια μεθοδολογία και κριτήρια οφείλει να θέσει κάποιος προκειμένου να μελετήσει τέτοια ζητήματα με νόμιμο τρόπο.

Με άλλα λόγια, πού θα έπρεπε, οι ηγέτες της Αρμενικής Εκκλησίας να κατευθύνουν τις συνεχείς προσπάθειές τους ώστε να ανιχνεύσουν αυτό που πρέπει να κάνει η Αρμενική Εκκλησία.

Οι Αρμένιοι μιλούν πάντα για την Εκκλησία τους ως μια «εθνική Εκκλησία», ένας χαρακτηρισμός που βρίσκεται στην καρδιά του διλήμματος: Πώς μπορεί να εκτιμηθεί η ιεραποστολή μιας «εθνικής Εκκλησίας» όπως η Αρμενική; Κανείς δεν μπορεί να αρνηθεί ότι η εικόνα που ζωγράφισε από πολύ παλιά η αρμενική ιστοριογραφία, είναι ενός λαού αχώριστα συνδεδεμένου με την πίστη και την Εκκλησία του. Είναι δύσκολο να βρεθεί η διάκριση μεταξύ της «πολιτειακής» και της «εκκλησιαστικής ιστορίας», της ιερής από την κοσμική ιστορία, αν προτιμάτε. Πράγματι, ακόμη και ο κοινός αναγνώστης εντυπωσιάζεται από τη σχεδόν θεοκρατική άποψη όλων των πρώτων ιστοριογράφων από τον Αγαθάγγελο ως τους Lazar Parbetsi, Koriwn, Elishe, και τους υπόλοιπους. Ο θεοκεντρικός τόνος είναι ανάλογος με την ιερή ιστορία της Παλαιάς Διαθήκης, όπου ιστορία και θεολογία είναι ένα. Η ιστορία του Αρμενικού λαού δεν μπορεί να διαχωριστεί από την ιστορία της Αρμενικής Εκκλησίας.

Οι Αρμένιοι καυχώνται πάντα ότι ήταν οι πρώτοι που ανακήρυξαν το Χριστιανισμό ως επίσημη θρησκεία του κράτους τους το 301 μ.χ. Το αρμενικό αλφάβητο επινοήθηκε το 404 μ.χ. από ένα μοναχό, το Mesrop Masdots. Το αλφάβητο είχε παραγγείλει ο Καθολικός Sahak με σκοπό τη μετάφραση της Βίβλου στη γλώσσα του λαού. Το επαναστατικό αυτό γεγονός σηματοδοτεί την έναρξη όχι μόνον της τοπικής χριστιανικής έκφρασης, αλλά παρουσιάζεται και ως το οριακό σημείο ολόκληρου του αρμενικού πολιτισμού, που γι' αυτό το λόγο έχει σαφώς χριστιανικό χαρακτήρα. Ο Elise περιγράφοντας τη μάχη του Avarayr, που έγινε στα μέσα του 5ου αιώνα και κατά την οποία οι Αρμένιοι αγωνίστηκαν ενάντια σε πανίσχυρους εχθρούς για την υπεράσπιση της χριστιανικής πίστης από τους πυρολάτρες Πέρσες, την αποκαλεί μάχη «για την πίστη και για τη γη των πατέρων».

Σε αυτά τα θεμελιώδη γεγονότα της Αρμενικής ιστορίας, ο Αρμένικος λαός απεικονίζεται πρώτα απ' όλα ως χριστιανικό έθνος που οι συνεχείς αγώνες του, οι πόνοι και οι διώξεις συντελούνται για την υπεράσπιση της χριστιανικής του πίστης. Εδώ έχουμε ένα έθνος αληθινά στην υπηρεσία της Εκκλησίας, και από

ιστορική άποψη ο χαρακτηρισμός της Εκκλησίας της Αρμενίας (η επίσημη ονομασία της στην αρμενική γλώσσα) ως μια εθνική Εκκλησία είναι αρκετά ταιριαστός. Αλλά οι μισοί από τους Αρμένιους σήμερα ζουν έξω από τα όρια της Δημοκρατίας της Αρμενίας, η Αρμενική Εκκλησία βρίσκεται σε τελείως διαφορετική κατάσταση από εκείνη που περιγράφουν οι πρώτοι ιστοριογράφοι. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο είναι προφανές ότι η ιδέα της «εθνικής Εκκλησίας» χρειάζεται να επανεκτιμηθεί ως προς το ακριβές νόημα και τις συνέπειες για την ιεραποστολή της Αρμενικής Εκκλησίας και τους στόχους της κατά τον 21ο αιώνα. Ο πειρασμός για μια εθνική Εκκλησία είναι να νιώθει ικανοποιημένη με το να φροντίζει για το λαό της μόνο, πιστεύοντας ότι και οι άλλες εθνικές εκκλησίες θα κάνουν το ίδιο. Η πολιτική αυτή είναι επικίνδυνη, γιατί συνεπάγεται κάποιους ιδιαίτερους κινδύνους ενάντια στις παγκόσμιες χριστιανικές επιδιώξεις που αναφέρθηκαν παραπάνω.

Ίσως η πιο επικίνδυνη από αυτές τις πιθανές απειλές είναι ο κίνδυνος να εκπέσει σε εθνικό σωβινισμό ή θριαμβολογία, εθνική ειδωλολατρία ή εθνικό μεσσιανισμό. Πρόσφατα, σε μια οικουμενική σύναξη που πραγματοποιήθηκε με την υποστήριξη του Π.Σ.Ε. στην Καλαμαριά, νέοι καθηγητές από θεολογικές σχολές της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης ανέφεραν αυτούς τους κινδύνους ανάμεσα στις σπουδαιότερες προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι Εκκλησίες στις νεοσύστατες δημοκρατίες των χωρών τους. Ο φανατικός εθνικιστικός πυρετός, που ακολουθεί τον αγώνα πολλών τέτοιων χωρών για δικαιοσύνη και απελευθέρωση, εύκολα μπορεί να περάσει μέσα στην Εκκλησία με τρόπο τέτοιο που να απειλεί την αντικατάσταση της αναζήτησης του Θεού και της Βασιλείας με μια ειδωλολατρική καταπίεση υπέρ του έθνους. Η εθνική ταυτότητα και ιστορία μπορεί να είναι μια εξαιρετικά δυναμική μαρτυρία για κήρυγμα και ευαγγελισμό, όπως δείχνει η περίπτωση του αρμενικού λαού. Αλλά η εθνική Εκκλησία πρέπει πάντα να διασφαλίζει ότι η ιερότητα της χριστιανικής ιεραποστολής δεν συσκοτίζεται από άλλες προτεραιότητες.

Ένα άλλο επικίνδυνο αποτέλεσμα της αυξανόμενης έμφασης στον εθνικό χαρακτήρα της Εκκλησίας, αποτελεί μια αντίστοιχη χαλάρωση του καθήκοντος απέναντι στον οικουμενισμό. Όταν εθνικά ή εθνικιστικά όρια γίνονται το ακαταμάχητο ή αποκλειστικό κριτήριο προσδιορισμού μιας εθνικής Εκκλησίας, το κίνητρο για δραστήρια δουλειά με σκοπό τη χριστιανική ενότητα μειώνεται. Έντονη έμφαση της εθνικής ταυτότητας σε βάρος της χριστιανικής ταυτότητας προκαλεί μια συγκεκριμένη νοοτροπία γκέτο, όπου η εθνική Εκκλησία βολεύεται με το να φροντίζει τα του οίκου της· δεν υπάρχει ανάγκη να εργάζεται για τίποτε άλλο πέρα από την καλλιέργεια «εγκάρδιων σχέσεων» με τις αδελφές Εκκλησίες. Όμως ο τελικός σκοπός της οικουμενικής κίνησης δεν είναι τόσο οι εγκάρδιες ενδοεκκλησιαστικές σχέσεις όσο η πραγματοποίηση της ορατής χριστιανικής ενότητας, που είναι η θέληση του Θεού, όπως βεβαιώνει ο Χρι-

στός: «*κἀγὼ τὴν δόξαν ἣν δέδωκάς μοι δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἓν καθὼς ἡμεῖς ἕν· ἐγὼ ἐν αὐτοῖς καὶ σὺ ἐν ἐμοί, ἵνα ὦσιν τετελειωμένοι εἰς ἕν, ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος ὅτι σύ με ἀπέστειλας καὶ ἠγάπησας αὐτοὺς καθὼς ἐμὲ ἠγάπησας*» (Ιω. 17, 22-23). Η ορατή ενότητα όλων των χριστιανών είναι η ανώτερη μαρτυρία της χριστιανικής πίστης, επειδή επιβεβαιώνει και πληρώνει την αμοιβαία, αδελφική αγάπη που προέρχεται από το Θεό. Η επιδίωξη της χριστιανικής ενότητας δεν είναι μια δευτερεύουσα προσπάθεια. Πρέπει να είναι βασικό σημείο της ιεραποστολής κάθε Εκκλησίας.

Ένας ανάλογος κίνδυνος είναι η μειωμένη έμφαση του ευαγγελισμού. Αν η ιεραποστολή μιας εθνικής Εκκλησίας είναι να φροντίζει για τα «δικά της», τότε τίνος είναι το καθήκον της διάδοσης του Ευαγγελίου σε όλα τα έθνη; Φυσικά, μια μικρή Εκκλησία σαν την Αρμενική, έχει περιορισμένες πηγές για να αναλάβει μεγάλες χριστιανικές ιεραποστολές σε μακρινούς τόπους, ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη τις πολλαπλές προκλήσεις που ο λαός της αντιμετωπίζει στην ίδια τη χώρα του. Εκτός αυτού το ζήτημα της υποχρέωσης προς ευαγγελισμό είναι κάτι που αναφέρεται όχι μόνο στο ιεραποστολικό έργο σε μακρινές χώρες (στην πραγματικότητα αυτό είναι ίσως το λιγότερο), αλλά εξίσου στους άμεσους τόπους συνάντησης της ενορίας, για παράδειγμα. Άρα μια τοπική αρμενική ενορία σε μια μικρή πόλη (ας πούμε στις Η.Π.Α.) έχει χριστιανική υποχρέωση στη γειτονιά της; Είναι συνεπής με τη χριστιανική πίστη και το Ευαγγέλιο η άποψη ότι η ενορία αποτελεί μια νησίδα για το αποκλειστικό όφελος «των δικών της»; Είναι λογικό αυτό;

Αυτό μας οδηγεί στο ερώτημα για το ποια είναι «τα της Εκκλησίας». Ο χαρακτηρισμός της Αρμενικής Εκκλησίας ως «εθνικής Εκκλησίας» αποδεικνύεται ιδιαίτερα προβληματικός έξω από την Αρμενία, ιδιαίτερα στην Αρμενική Επισκοπή των Η.Π.Α., στην οποία ανήκω. Εκεί η Εκκλησία βρίσκεται στη δύσκολη θέση να πρέπει να φροντίζει για έξι τουλάχιστο διαφορετικές κοινωνικο-εθνικές ομάδες, κάθε μία με τις δικές της ιδιαίτερες ανάγκες και προσδοκίες από την Εκκλησία:

1. Μετανάστες από την Αρμενία, το Ιράν και τη Μέση Ανατολή, που μιλούν αρμενικά. Μετά από μια βαθμιαία μείωση του ρεύματος των Αρμενίων μεταναστών προς τις Η.Π.Α, ένα νέο έφτασε στη διάρκεια των τελευταίων 20 ετών, ως αποτέλεσμα της επανάστασης στο Ιράν, του πολέμου στο Λίβανο και της χαλάρωσης της πολιτικής για τη μετανάστευση των Αρμενίων (και των Ιουδαίων) κατά τα τελευταία χρόνια της Σοβιετικής Ένωσης. Όλοι αναζητούν φιλία και βοήθεια για να εγκατασταθούν και να ξαναρχίσουν τη ζωή τους στην επιθετική, ατομοκρατική, μερικές φορές χαοτική, αμερικανική κοινωνική σκηνή. Για λόγους ευκολίας ομαδοποίησα αυτούς τους μετανάστες από το Ιράν, την Αρμενία και το Λίβανο μαζί, επειδή τα αρμενικά είναι η μητρική τους γλώσσα και μιλούν ελάχιστα ή καθόλου αγγλικά. Επίσης δεν θα έπρεπε κάποιος να υποτιμήσει τις

μεγάλες διαφοροποιήσεις στο πολιτικό υπόβαθρο, καθώς και στα πολιτικά καθεστώτα της πατρίδας του καθένα. Το αποτέλεσμα ήταν η τάση να μείνουν κλεισμένοι στον εαυτό τους.

2. Πρόσφυγες από το Αζερμπαϊτζάν. Μια αιφνίδια εισροή Αρμενίων από το Αζερμπαϊτζάν άρχισε το Φεβρουάριο του 1989, όταν δεκάδες χιλιάδες Αρμενίων ξέφυγαν από την εθνική εκκαθάριση που συντελέστηκε στη χώρα. Αυτοί οι άνθρωποι, πολλοί από αυτούς μορφωμένοι επαγγελματίες, έφτασαν στις Η.Π.Α. κυριολεκτικά τρέμοντας για τη ζωή τους, χωρίς τίποτε, εκτός από τα ρούχα που φορούσαν. Σωματικά εξουθενωμένοι και συναισθηματικά πληγωμένοι, έρχονται στην Εκκλησία για συναισθηματική, πνευματική και κοινωνική υποστήριξη. Έχουν ανάγκη να διηγηθούν την ιστορία τους, να πουν τον πόνο τους, να κλάψουν. Πολλοί από αυτούς τους Αρμένιους μιλούν μόνο ρωσικά και λίγα αγγλικά.

Παρενθετικά, η άφιξη αυτών των μεταναστών, όπως και πολλών πληγέντων από το σεισμό στην Αρμενία το 1988 –πολλοί από αυτούς παιδιά– που πέρασαν μεγάλο χρονικό διάστημα στις Η.Π.Α. για ιατρική περίθαλψη, αποτέλεσε μία πρόκληση για ζωντανή χριστιανική μαρτυρία και διακονία από μέρους των Αμερικανο-Αρμενίων.

3. Αρμένιοι που γεννήθηκαν στην Αμερική και η μητρική τους γλώσσα είναι τα αγγλικά, αλλά συνομιλούν στα αρμενικά.

4. Αρμένιοι που γεννήθηκαν στην Αμερική, αλλά δεν μιλούν αρμενικά.

5. Μη Αρμένιοι σύζυγοι Αρμενίων, ένας αυξανόμενος αριθμός ανδρών και γυναικών που ξεπερνούν τα γλωσσικά και πολιτιστικά σύνορα και γίνονται ενεργά μέλη της αρμενικής εκκλησιαστικής κοινωνίας. Στις ενορίες μας έχουμε πολλούς μη Αρμενίους, που είναι δραστήριοι στα ενοριακά συμβούλια, στις εκκλησιαστικές ομάδες διακονίας, στο εκκλησιαστικό σχολείο και στη λατρεία. Υπάρχουν αμέτρητες περιπτώσεις όπου οι μη Αρμένιοι υπερέχουν των Αρμενίων συζύγων τους στην ενοριακή συμμετοχή, πράξη και ζήλο.

6. Μη Αρμένιοι που δεν έχουν εθνική ή κοινωνική σύνδεση με την αρμενική κοινότητα, άνδρες και γυναίκες που για τον έναν ή τον άλλο λόγο έλκονται από την αρμενική εκκλησιαστική κοινότητα, συχνά λόγω της λειτουργίας ή απο κάποιον Αρμένιο φίλο στην ενορία, και φτάνουν να τη θεωρούν ως Εκκλησία τους. Είναι λίγοι, αλλά τους συναντά κανείς ουσιαστικά σε κάθε ενορία των Η.Π.Α.

Οι ποιμανικές προκλήσεις μιας τέτοιας πολυποίκιλης κατάστασης είναι τεράστιες. Υπογράμμισα μονάχα τις γλωσσικές διαφορές, που προφανώς προσκρούουν πάνω στη γλώσσα της λατρείας, του κηρύγματος, της διδασκαλίας, όπως και στα προσόντα των κληρικών και στην εκπαίδευση. Αλλά η πολιτιστική ποικιλία είναι επίσης συγκλονιστική. Κατά κάποιο τρόπο ο ιερέας είναι υποχρεωμένος να βρει μια δυνατότητα ενοποίησης αυτών των ανθρώπων στην ίδια

Εκκλησία, μολονότι προέρχονται από διαφορετικούς πολιτισμούς και έχουν αντίστοιχα διάφορες αντιλήψεις και προσδοκίες για τη θέση της Εκκλησίας στη ζωή τους και το ρόλο του ενοριακού ιερέα. Αυτή είναι η περίπτωση των ομάδων 4, 5 και 6, οι Αρμένιοι που γεννήθηκαν στην Αμερική και οι μη Αρμένιοι. Αυτοί, φυσικά, έχουν επηρεαστεί από την αρμενική κουλτούρα, κυρίως όπως αυτή χρωματίζει τη θρησκεία και τη θρησκευτική αντίληψη. Αυτή θα επηρεάσει την πνευματική ωριμότητά τους και το πώς βλέπουν και προσεγγίζουν την Εκκλησία, η οποία πρέπει αντίστροφα να τους προσεγγίσει με έναν ιδιαίτερο τρόπο.

Πέρα απ' αυτό, η εθνική άποψη της αρμενικής εκκλησιαστικής ταυτότητας χρειάζεται να επανεκτιμηθεί απέναντι στο πραγματικό κοινωνικο-εθνικό μωσαϊκό. Χωρίς μια ακριβή κατανόηση των προθέσεων, ο χαρακτηρισμός της Αρμενικής Εκκλησίας ως «εθνικής Εκκλησίας» είναι τουλάχιστον ανεπαρκής και ακατάλληλος, και ακόμη χειρότερα, προσβλητικός, ειδικότερα για τις τελευταίες δύο ομάδες των μη Αρμενίων που αναφέρθηκαν πιο πάνω. Τίνος έργο είναι να τους πει ότι η Αρμενική Εκκλησία δεν είναι γι' αυτούς; Με τίνος την αυθεντία αποκλείει η Εκκλησία οποιονδήποτε έρχεται μέχρι τις πόρτες της αναζητώντας την αγάπη του Θεού με όλη την ειλικρίνεια και καθαρότητα της καρδιάς; Αν πραγματικά ο Χριστός «αποκαλύπτεται ανάμεσά μας», όπως ψάλλουμε κατά τη διάρκεια της Θείας λειτουργίας, τότε είναι χαρά μας να μοιραστούμε τη συντροφιά του με όλους όσους έρχονται σ' αυτόν σοβαρά.

Η Κοπτική Εκκλησία της Αιγύπτου σήμερα

Samuel Magdi

1. Από την ιστορία και την πίστη της

Η αρχή του εκχριστιανισμού των Αιγυπτίων χρονολογείται ήδη από την ημέρα της Πεντηκοστής. Μερικοί από τους Αιγυπτίους, όπως μας πληροφορεί το Βιβλίο Πράξεων των Αποστόλων (2, 10), βρίσκονταν στην Ιερουσαλήμ κατά την ημέρα της Πεντηκοστής. ΄Ακουσαν μαζί μ' άλλα έθνη το κήρυγμα του Απ. Πέτρου και με μεγάλη χαρά πίστεψαν στο Χριστό, βαπτίστηκαν και έτσι έγιναν τα πρώτα μέλη της Εκκλησίας του στην Αίγυπτο. Εμείς οι Κόπτες αποτελούμε τους απογόνους των αρχαίων Αιγυπτίων ορθόδοξων χριστιανών. Η ονομασία «Κόπτης» σημαίνει «Αιγύπτιος». Δεν σημαίνει επ' ουδενί αυτόν που αποκόπηκε από το σώμα της Εκκλησίας, τον «αιρετικό», όπως νομίζουν μερικοί.

Αν και η απαρχή της Εκκλησίας της Αιγύπτου συνδέεται με το γεγονός της Πεντηκοστής, εν τούτοις ιδρυτής της θεωρείται κατά την παράδοση ο Ευαγγελιστής Μάρκος, ο οποίος κήρυξε εκεί το Χριστιανισμό επί των ημερών του ρωμαίου αυτοκράτορα Κλαυδίου (41-52 μ.Χ.).

Η Θεολογική Σχολή της Αλεξάνδρειας κατείχε μια εξέχουσα θέση μέσα στο χριστιανικό κόσμο και ανέδειξε τους μεγάλους πατέρες και εκκλησιαστικούς συγγραφείς, όπως τον Κλήμη, τον Ωριγένη, το Δίδυμο τον Τυφλό, τον Αθανάσιο, τον Κύριλλο και άλλους πατέρες, οι οποίοι διαφύλαξαν την ορθή μας πίστη και το Χριστιανισμό στον κόσμο από την ειδωλολατρία και τις αιρέσεις, όπως ήταν ο Αρειανισμός, ο Νεστοριανισμός και ο Μονοφυσιτισμός.

Το 451 μ.Χ. στη σύνοδο της Χαλκηδόνας η Ορθόδοξη Κοπτική Εκκλησία αποσχίστηκε από την Εκκλησία της Κων/πόλεως, της Ρώμης, των Ιεροσολύμων και της Αντιοχείας. Για να εξηγήσουμε τους λόγους αυτού του σχίσματος θα κάνουμε μια μικρή ιστορική αναδρομή. Σε μια εποχή φορτισμένη από την αίρεση του Νεστοριανισμού και του Μονοφυσιτισμού τα μέλη της Συνόδου της Χαλκηδόνας προσπάθησαν να προφυλάξουν την ορθή πίστη απ' αυτές τις αιρέσεις, μ' αποτέλεσμα όμως να δημιουργηθεί *λεκτική σύγχυση* στη θεολογική ορολογία. Επίσης η πολιτική δύναμη της εποχής εκείνης, μπορούμε να πούμε, δεν έπαιξε τον ανάλογο ενωτικό ρόλο που θα βοηθούσε στο ξεκαθάρισμα της παρεξήγησης αυτής.

΄Ετσι στη σύνοδο της Χαλκηδόνας η μια ορθόδοξη εκκλησιαστική οικογένεια μετατρέπεται δυστυχώς σε δύο. Μια που αναγνωρίζει τη σύνοδο αυτή και

περιλαμβάνει τις λεγόμενες «Χαλκηδόνιες Ορθόδοξες Εκκλησίες Κων/πόλεως, Ρώμης, Ιεροσολύμων και Αντιοχείας». Και μια που δεν αναγνωρίζει τη σύνοδο αυτή και περιλαμβάνει τις λεγόμενες «μη Χαλκηδόνιες Ορθόδοξες Εκκλησίες» (την Κοπτική, την Αρμενική, τη Συριακή, την Αιθιοπική και της Ινδίας).

Το ουσιαστικότερο πάντως είναι η διαφορετική θεολογική ορολογία. Η πίστη μας είναι ότι ο Χριστός αποτελείται από δύο φύσεις, θεία και ανθρώπινη, οι οποίες ενώνονται σε μια φύση. Η μια φύση αυτή έχει τα χαρακτηριστικά και των δύο φύσεων, δηλαδή και της θείας και της ανθρώπινης. Η ένωση των δύο φύσεων είναι αδιαίρετη, άτρεπτη, ασύγχυτη, αμέριστη και αχώριστη.

Αυτό όμως, όπως φαίνεται, είναι τελείως διαφορετικό από την αίρεση του Μονοφυσιτισμού, που χαρακτηρίζει την ένωση των δύο φύσεων ως «κράση» και «σύγκραση», κατά την οποία η ανθρώπινη φύση του Χριστού απορροφήθηκε εντελώς από τη θεία.

Επομένως όταν λέμε εμείς δύο φύσεις σε μια φύση είναι ουσιαστικά ίδιο μ' αυτό που λέτε εσείς δύο φύσεις σ' ένα πρόσωπο. Αυτή είναι η πίστη των πατέρων μας. Αυτή είναι και σήμερα η πίστη μας, πράγμα που αποδεικνύεται έμπρακτα από την αποδοχή ομόφωνα της κοινής ομολογίας πίστης της επιτροπής του Θεολογικού Διαλόγου μεταξύ Ορθοδόξων και Ανατολικών Ορθόδοξων Εκκλησιών στις 28 Σεπτεμβρίου 1990 στο κέντρο του Οικουμενικού Πατριαρχείου στη Γενεύη.

Και σαν θετικό βήμα προς την πλήρη ένωση αμέσως μετά τη σύνοδο αυτή της Γενεύης, ο Πατριάρχης μας κύριος Shenoude ο Γ΄ κάλεσε όλα τα μέλη της Ιεράς Συνόδου της Κοπτικής Εκκλησίας και κήρυξαν ομόφωνα την άρση των αναθεμάτων.

Μ' αυτήν την πίστη και την ελπίδα περιμένει με χαρά όλος ο ορθόδοξος Κοπτικός λαός τη μεγάλη ιστορική ημέρα που οι δύο Εκκλησίες μας θα ξαναενωθούν.

2. Η λειτουργική της ζωή

΄Οποιος έχει την ευκαιρία να επισκεφθεί την Ορθόδοξη Κοπτική Εκκλησία αποκομίζει τη σιγουριά ότι η Εκκλησία αυτή δεν διαφέρει σε τίποτα από τις άλλες Ορθόδοξες Εκκλησίες στη λειτουργική ζωή· ίσως δε και να θαυμάσει αυτή την Εκκλησία, η οποία, αν και ζει κάτω από δύσκολες συνθήκες με τους Μουσουλμάνους ολόγυρά της, κρατά σταθερά τις ορθόδοξες παραδόσεις.

α. Τα Μυστήρια

Αναγνωρίζει επτά. Τόσο η διδασκαλία γι' αυτά όσο και ο τρόπος τέλεσής τους είναι σχεδόν ταυτόσημες με όλων των Ορθοδόξων χριστιανών. Αναφέρουμε μόνον κάποιες ιδιαιτερότητες:

α) Η Κοπτική Ορθόδοξη Εκκλησία δίνει *διαζύγιο* μόνον στην περίπτωση μοιχείας. Για κανέναν άλλο λόγο.

β) Για τη *Θ. Ευχαριστία*, με ειδική Κοπτική μουσική, τελούνται τρεις θείες λειτουργίες: του αγίου Μάρκου, του αγίου Βασιλείου και του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου. Μεταλαμβάνουμε το σώμα ξεχωριστά από το αίμα, σύμφωνα με την παλαιά παράδοση.

γ) Και η δική μας Εκκλησία θεωρεί ότι, η *λειτουργική μέρα* αρχίζει από την προηγούμενη μέρα το απόγευμα· γι' αυτό έχουμε αρκετά αναγνώσματα κάθε μέρα, τα περισσότερα από τα οποία διαβάζονται κατά τη θ. Λειτουργία. Τα αναγνώσματα αυτά συμφωνούν μεταξύ τους και με το μήνυμα του Ευαγγελίου της ημέρας, και είναι:

1) Μια περικοπή από ένα Ευαγγέλιο στον Εσπερινό· προηγείται ένας στίχος από ένα ψαλμό.

2) Το ίδιο στον Όρθρο.

3) Στη θεία Λειτουργία μια περικοπή από μια από τις δεκατέσσερες επιστολές του Παύλου.

4) Μια περικοπή από μια από τις επτά Καθολικές επιστολές.

5) Μια περικοπή από το βιβλίο των Πράξεων των Αποστόλων και αμέσως διαβάζεται από τον ιερέα το Συναξάριο της ημέρας, που αποτελεί τη συνέχεια του έργου του Αγίου Πνεύματος στην Εκκλησία.

6) Μια περικοπή από ένα Ευαγγέλιο, με την πρόταση ενός στίχου από Ψαλμό.

β. Οι επτά καθημερινές προσευχές, οι «ώρες»

Δηλαδή η πρώτη στις 6 το πρωί, η τρίτη στις 9 το πρωί, η έκτη στις 12 το μεσημέρι, η ένατη στις 3 το απόγευμα, η ενδέκατη στις 5 το απόγευμα, η δωδέκατη στις 6 το απόγευμα και η μεσονυχτική προσευχή. Στην καθεμιά περιλαμβάνονται δώδεκα ψαλμοί του Δαβίδ και μια περικοπή από ένα Ευαγγέλιο, που το περιεχόμενό τους έχει σχέση με το γεγονός της καθορισμένης αυτής ώρας.

γ. Οι νηστείες

Η Κοπτική Εκκλησία έχει νηστείες στους περισσότερους μήνες του χρόνου, όπως ακριβώς συμβαίνει σ' όλες τις Ορθόδοξες Εκκλησίες. Μόνο που γίνονται με βάση το παλαιό ημερολόγιο. Μια ιδιαιτερότητα: τρεις μέρες νηστείας σε ανάμνηση της μετάνοιας του λαού της Νινευή μετά το κήρυγμα του προφήτη Ιωνά. (Η νηστεία αυτή πέφτει 15 μέρες πριν από τη Μεγάλη Τεσσαρακοστή).

Στη νηστεία απέχουμε από τα φαγητά και τα ποτά για ένα χρονικό διάστημα της μέρας και μετά τρώμε νηστήσιμα φαγητά.

δ. Οι γιορτές

Στην Κοπτική Εκκλησία υπάρχουν 14 γιορτές του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού. Οι 7 είναι μεγάλες και οι 7 μικρές. Είναι σχεδόν ίδιες όπως στους Ορθόδοξους με διαφορές στις ημερομηνίες, λόγω υπολογισμού τους με βάση το παλαιό ημερολόγιο. Ιδιαιτερότητες: Δύο γιορτές αφιερωμένες: α) στη φυγή της αγίας οικογένειας στην Αίγυπτο (1η Ιουνίου), και β) στο γάμο της Κανά στη Γαλιλαία (21η Ιανουαρίου).

Επίσης οι Κόπτες γιορτάζουν με μεγάλη λαμπρότητα της Παναγίας, των Αγγέλων και των Αγίων, που τους τιμάμε πολύ και ζητάμε συνεχώς τις πρεσβείες τους βάζοντας τις εικόνες τους στις Εκκλησίες και τα σπίτια μας. Η χρήση αυτή των εικόνων του Κυρίου και των Αγίων από την Κοπτική Εκκλησία είναι στην πραγματικότητα και μια πρακτική απόδειξη που δείχνει ότι οι Κόπτες δεν είναι μονοφυσίτες.

ε. Ο μοναχικός βίος

Όπως ξέρουμε, η πρώτη εμφάνιση του μοναχισμού στον κόσμο ήταν στην Αίγυπτο με τον άγιο Αντώνιο (251-356), γι' αυτό θεωρείται ο πατέρας όλων των μοναχών σ' όλο τον κόσμο. Το μοναχικό κίνημα αυτό συστηματοποιήθηκε μετά και πήρε την κοινοβιακή του μορφή από τον άγιο Παχώμιο (292-346) και αναπτύχθηκε κατόπιν. Σήμερα έχουμε 13 ανδρικά μοναστήρια, που στο καθένα υπάρχουν περίπου από 80 ως 100 μοναχοί, και 6 γυναικεία με 70 μοναχές το καθένα. Οι περισσότεροι απ' αυτούς ή απ' αυτές είναι μορφωμένοι.

Από τα ανδρικά μοναστήρια γνωστότερα είναι: του αγίου Αντωνίου, του αγίου Παχωμίου, του αγίου Μακαρίου, του αγίου Μηνά και του αγίου Παϊσίου.

Από τα γυναικεία μοναστήρια: της Παναγιάς, του αγίου Γεωργίου και του αγίου Μαρκορίου.

Το καθημερινό πρόγραμμα είναι σχεδόν όπως σε όλα τα ορθόδοξα μοναστήρια.

3. Η δράση της

1) *Η Ιερά Σύνοδος* της Κοπτικής Εκκλησίας αποτελείται από 68 επισκόπους και αρχιμανδρίτες με επικεφαλής τον Πατριάρχη μας κύριο Shenoude τον Γ΄ και 117ον στη σειρά των Πατριαρχών.

2) *Το ποιμαντικό έργο της Κοπτικής Εκκλησίας*

Υπάρχουν πολλοί πνευματικοί πατέρες στην Ορθόδοξη Κοπτική Εκκλησία. Οι δύσκολες συνθήκες της ζωής μας στην Αίγυπτο (εμείς οι Κόπτες περίπου 8 εκατομμύρια τώρα, ανάμεσα σε 52 εκατομμύρια Μουσουλμάνους) είχαν σαν

συνέπεια να είναι η Εκκλησία μας πολύ οργανωμένη, ζωντανή, ενωμένη και δραστήρια.

Η δράση της αυτή επεκτείνεται σ' όλες τις ηλικίες.

Για τα παιδιά από 5 χρονών και ως 15 κάνει κατηχητικά μια φορά την εβδομάδα (συνήθως την Παρασκευή που είναι η ελεύθερη μέρα εκεί), όπου διδάσκονται τα παιδιά από καταρτισμένους κατηχητές και κατηχήτριες, και σύμφωνα με ένα παιδαγωγικό εκκλησιαστικό πρόγραμμα, ώστε να μεγαλώσει το παιδί στην αγάπη του Θεού και των άλλων.

Για τους νέους και τις νέες έχουμε ένα νέο επίσκοπο, τον Μωυσή, που εφαρμόζει κάθε χρόνο ένα ζωντανό πρόγραμμα για να απαντά στις διάφορες ανάγκες των νέων με θέσεις θεολογικές, πνευματικές, ψυχικές, ιστορικές, επιστημονικές, θρησκευτικές, ερμηνευτικές, βιβλικές, δογματικές, λειτουργικές και με εκδηλώσεις αθλητικές και εκδρομές. Το πρόγραμμα αυτό εφαρμόζεται σε κάθε εκκλησία με μια συγκέντρωση των νέων κάθε εβδομάδα. Επίσης η Επισκοπή αυτή για τους νέους ετοιμάζει κάθε χρόνο το καλοκαίρι νέους και νέες κατηχητές και κατηχήτριες από όλη την Αίγυπτο, για να εξυπηρετήσουν το κατηχητικό έργο στην εκκλησία τους. Επίσης εφοδιάζει τους νέους και τις νέες με βιβλία και περιοδικά που περιέχουν κατάλληλα θέματα.

Για τους άνδρες και τις γυναίκες κάνει μια συγκέντρωση κάθε εβδομάδα με ένα πρόγραμμα που καλύπτει τα οικογενειακά θέματα. Επιπλέον κάνει μια ξεχωριστή συγκέντρωση των γυναικών κάθε εβδομάδα.

Υπάρχει επίσης σε κάθε εκκλησία μια επιτροπή που ενδιαφέρεται για τους «αδελφούς του Κυρίου» (τους φτωχούς).

Τέλος υπάρχουν Κοπτικές Εκκλησίες σε πολλά μέρη στον κόσμο.

Οι Θεολογικές μας Σχολές. Έχουμε δύο Θεολογικές Σχολές, μία στο Κάιρο και μία στο μοναστήρι της Παναγίας «El Moharak», νότια του Καΐρου περίπου 320 χιλιόμετρα. Και οι δύο δέχονται μόνο άντρες φοιτητές και με απολυτήριο Λυκείου. Η είσοδός τους στη Θεολογική Σχολή δεν εξαρτάται από τη βαθμολογία τους, αλλά εξαρτάται από τη δική τους θέληση και τη μαρτυρία των πνευματικών τους πατέρων.

Οι φοιτητές αυτοί μετά από 4 χρόνια σπουδών των θεωρητικών και πρακτικών μαθημάτων είναι έτοιμοι θεολογικά και πνευματικά να ασκήσουν με τη Χάρη του Θεού το πνευματικό έργο.

Έχουμε επίσης άλλες 7 Θεολογικές Σχολές κατώτερης βαθμίδας σ' όλη την Αίγυπτο, που δέχονται πτυχιούχους νέους και νέες, άνδρες και γυναίκες, με σκοπό τη θεολογική κατάρτισή τους σε 3 χρόνια.

Τέλος, κάτι και για την *κοπτική γλώσσα*. ΄Οπως είναι γνωστό, οι Φοίνικες πήραν τα γράμματά τους από την κοπτική, γι' αυτό και η κοπτική έχει όλα τα ελληνικά γράμματα συν άλλα 7 παραπάνω.

Δυστυχώς όμως σήμερα δεν μιλάμε την κοπτική. Την ακούμε από τα θρησκευτικά αναγνώσματα. Και αυτό συνέβη από το 967 μ.Χ., που η αραβική γλώσσα έγινε επίσημη γλώσσα του αιγυπτιακού κράτους.

Τα μέλη της Ι. Συνόδου της Κοπτικής Εκκλησίας μετά από τη Συνεδρίαση για την αποδοχή της δογματικής συμφωνίας με την Ορθόδοξη Εκκλησία (12/11/90)
(Φωτ. από το περιοδικό EL-KIRASA)

΄Ολα τα εμπόδια θα λιώσουν σαν το χιόνι...

Ιεραποστολικές δραστηριότητες στην Ορθόδοξη Εκκλησία του Μαλαμπάρ[1]

Fr. K. I. Philip

Μετάφραση: *Βάσω Σταθοκώστα*

Ιεραποστολή κατά το παράδειγμα του Χριστού

Παρά το γεγονός ότι ασχολούμαι με το ιεραποστολικό έργο από τις αρχές της δεκαετίας του πενήντα και έχω σκεφτεί πολλές φορές να γράψω κάτι σχετικό, οφείλω να παραδεχτώ ότι αυτό φαίνεται να είναι αρκετά δύσκολη υπόθεση. Αν και σκέφτηκα πολύ για τη σημασία του έργου που ήδη έχω αναλάβει, ένιωθα ότι δεν υπήρχε τίποτα αξιόλογο για δημοσίευση. Γιατί, καμιά από τις ιεραποστολικές δραστηριότητές μας δεν είναι τίποτα σε σχέση με ό,τι ο Κύριος Ιησούς Χριστός έχει κάνει «για μας και για τη σωτηρία μας» θυσιάζοντας τη ζωή του στο σταυρό για τη λύτρωση και την ίαση της ανθρωπότητας.

΄Ετσι, η αληθινή ιεραποστολή είναι η συνέχιση της πορείας στο μονοπάτι που έδειξε ο Ιησούς Χριστός, ο οποίος αφιέρωσε τη ζωή του στη στήριξη των ενδεών, στον κορεσμό των πεινασμένων και στο να σκουπίζει τα δάκρυα των καταπιεσμένων. Η πραγματική χριστιανική ιεραποστολή είναι ακριβώς η πορεία σ' αυτό το μονοπάτι. Στην προσπάθειά μας να ενταχθούμε στο ιεραποστολικό πεδίο, δεν έχουμε παρά να ακολουθήσουμε το δρόμο του Χριστού που μας δείχνει πάντα το ΄Αγιο Πνεύμα.

Η ιεραποστολή είναι αποδοτική μονάχα όταν η δύναμη του Αγίου Πνεύματος ακτινοβολεί από εκείνον που κηρύττει το Χριστό. Γι' αυτό, πρέπει ακόμη να στέκουμε άγρυπνοι, ώστε να αποφύγουμε το δρόμο του κακού, έχοντας πάντα στο νου ότι ο Σατανάς, ο οποίος προσπάθησε να δελεάσει ακόμη και τον Κύριο, θέλει να μας πλησιάσει με ποικίλα μέσα και πειρασμούς. Μια φορά αν πέσουμε στην παγίδα του, έχουμε χαθεί για πάντα. Χωρίς να νοιαζόμαστε για τον επίγειο πλούτο και δεχόμενοι τον Κύριο ως το μοναδικό θησαυρό, οφείλου-

1. Το κείμενο προέρχεται από το πρόσφατο βιβλίο «You Shall Be My Witnesses», Mission stories from the Eastern and Oriental Orthodox Churches, εκδ. Τέρτιος, Κατερίνη 1993, σελ. 133-139, που εκδόθηκε με τη φροντίδα του Γ. Λαιμόπουλου και δημοσιεύεται εδώ σε μετάφραση ύστερα από ευγενική άδεια του ίδιου.

με να ακολουθήσουμε το παράδειγμα των αποστόλων και των άλλων αγίων.

Αν πάρουμε το παράδειγμα των αποστόλων, των αγίων, των μαρτύρων, των ομολογητών και των εγκρατευτών μας, μπορούμε εύκολα να κατανοήσουμε ότι όσοι έδωσαν τη ζωή τους για το Χριστό έκαναν θαύματα. Μέσω αυτών οι ασθενείς θεραπεύτηκαν, οι αμαρτωλοί λυτρώθηκαν και οι νεκροί αναστήθηκαν. Τέτοια πρόσωπα έχουν να μοιραστούν μαζί μας πολλές εμπειρίες. Ειδικότερα, μας διδάσκουν με τη ζωή τους να απαρνηθούμε τον εαυτό μας και να ακολουθήσουμε το Χριστό σηκώνοντας το σταυρό του.

Υπάρχει ανάγκη για ιεραποστολικό ζήλο

Η ιεραποστολή της Ορθόδοξης Εκκλησίας του Μαλαμπάρ των Ινδιών, με την έννοια της βασικής αποστολικής κλήσης της Εκκλησίας να κηρύξει το Ευαγγέλιο στον κόσμο, είναι τόσο παλιά όσο και ο άγιος Θωμάς, ο οποίος ήρθε στις Ινδίες το 52 μ.Χ. για να κηρύξει το Θάνατο και την Ανάσταση του Χριστού. Έγινε μάρτυρας κηρύττοντας τα καλά νέα της σωτηρίας.

Δυστυχώς οι προσπάθειές του δεν συνεχίστηκαν πάντοτε τόσο ζωντανά και αποτελεσματικά από τους διαδόχους του. Γι' αυτό, οι ιεραποστολικές δραστηριότητες της Εκκλησίας μας δεν επεκτάθηκαν σε κάθε μέρος της χώρας. Υπήρξαν λόγοι γι' αυτό, δηλαδή, άκαμπτη αντίδραση από τους κατοίκους και έλλειψη κατάλληλων μεταφορικών μέσων ώστε να προσεγγιστούν όλα τα μέρη, αλλά δεν δικαιολογούν απόλυτα το γεγονός ότι η πρώτη Εκκλησία στην Ινδία περιόρισε τη μαρτυρία της κυρίως στη λατρευτική ζωή, χωρίς κάποια οργανωμένη ιεραποστολική δραστηριότητα.

Αργότερα, ένα ξαφνικό κίνημα που αποκάλυψε ένα ανανεωμένο ενδιαφέρον για ιεραποστολικό έργο μπορεί να γίνει ορατό κατά τη διάρκεια του 19ου και 20ού αιώνα. Τα ονόματα του αγίου Gregorios της Parumala και του μητροπολίτη Mar Pathrose Osthathios πρέπει να αναφερθούν. Αυτοί οι δύο επίσκοποι, αφού ξεπέρασαν όλα τα εμπόδια που συνάντησαν, προχώρησαν σε παραπέρα ιεραποστολικές δραστηριότητες. Ο μητροπολίτης Mar Gregorios ήταν ο πρώτος που άσκησε ιεραποστολικό έργο σε ανθρώπους που δεν είχαν προηγουμένως ακούσει τίποτε για το Χριστό και βάφτισε κάποιους απ' αυτούς, ενώ ο μητροπολίτης Mar Osthathios ξεκίνησε την πρώτη ιεραποστολική οργάνωση της Εκκλησίας, τους «Servants of the Cross».

Αν εξετάσουμε τις ζωές αυτών των δύο σύγχρονων ιεραποστόλων της Εκκλησίας μας, προκύπτει ότι όχι μόνον κήρυξαν το Ευαγγέλιο, αλλά αντιμετώπισαν στην πραγματικότητα την αντίθεση της Εκκλησίας τους και της κοινωνίας, πήγαν σε ανθρώπους, ταυτίστηκαν μαζί τους, έζησαν μαζί τους μοιράζοντας μ' αυτούς τη χαρά και τη λύπη προσπαθώντας να ελαττώσουν τα δεινά τους και να λύσουν τα προβλήματά τους. Έχουν κάνει τεράστιες προσπάθειες και κάτι

τέτοιο μπορεί να συμβεί και σήμερα.

Υπάρχει ανάγκη για αφοσιωμένους εργάτες...

Η ιδέα να αναμειχθώ στην ιεραποστολή με ακολουθεί από τότε που ήμουν παιδί. Η επιθυμία έγινε εντονότερη, όταν γνώρισα την ιεραποστολή του Αγ. Παύλου το 1956. Αρχικά, η ιεραποστολή αυτή ξεκίνησε ένα «Baladhavan» (σπίτι των παιδιών) για τα ορφανά στο Puthuppady στην περιοχή Calicut της Kerala και ήμουν πολύ τυχερός να βρεθώ ανάμεσα σε μερικά πρόσωπα που δούλευαν εκεί ανάμεσα στα παιδιά. Αυτό ήταν ένα από τα πρώτα ιεραποστολικά ιδρύματα της Εκκλησίας μας. Σήμερα έχει έξι κτήρια και σαρανταπέντε στρέμματα γης συνολικά. Λειτουργεί χωρίς κυβερνητική υποστήριξη μιας και τα μέλη της Εκκλησίας μας είναι πολύ γενναιόδωρα στο να το στηρίξουν.

Κατά τη διάρκεια της δουλειάς στο σπίτι των παιδιών, συνήθιζα να σκέπτομαι το Leprosy Hospital στην Calicut. Μόλις είδα την παθητική κατάσταση αυτών των παραμελημένων αδελφών και το κοινωνικό στίγμα που τους ακολουθεί, θέλησα να κάνω κάτι γι' αυτούς, τουλάχιστο να σώσω την επόμενη γενιά από τα γρανάζια αυτής της τρομακτικής επιδημίας. Προσευχόμουν συνέχεια γι' αυτούς, πιστεύοντας με βεβαιότητα ότι ο Κύριος θα μου έδινε την ευκαιρία να βοηθήσω περισσότερο. Τελικά μου αποκαλύφθηκε ότι κάθε ειλικρινής επιθυμία μας θα εκπληρωθεί από εκείνον κάποια μέρα, έστω και αργά.

Ο καταστροφικός κυκλώνας του 1977 παρέσυρε όλο το Coastal Andhra, άφησε τους ανθρώπους άστεγους και τους έριξε στους δρόμους χωρίς τίποτε άλλο από τα ρούχα τους μόνο. Τάραξε τις συνειδήσεις όλων και πολλοί οργανισμοί συνέδραμαν εθελοντικά με εργασία για ανακούφιση και ανοικοδόμηση. Η Ορθόδοξη Εκκλησία του Μαλαμπάρ αποφάσισε να συμμετάσχει επίσης στο έργο αυτό· υιοθέτησε δύο χωριά –το Chinnallingapalem και το Krishnarao peta– και ανοικοδόμησε όλα τα χαμένα σπίτια και τα έδωσε στους χωρικούς. Για άλλη μια φορά είχα την τύχη να είμαι επικεφαλής αυτής της προσπάθειας και βρήκα απέραντη ευτυχία στο να δουλεύω μαζί με φτωχούς κατοίκους της περιοχής και να μετέχω στις προσπάθειες, προσφέροντάς τους τη δυνατότητα για ένα νέο ξεκίνημα. Έχοντας την ευκαιρία να διαδώσω το Ευαγγέλιο του Θεού ανάμεσά τους, έμεινα έκπληκτος όταν ανακάλυψα την ειλικρίνεια με την οποία άκουσαν και δέχτηκαν το Ευαγγέλιο· πρόθυμα αποδέχτηκαν να ακολουθήσουν το δρόμο του Ιησού Χριστού. Τώρα αυτά τα δύο χωριά έχουν μετονομαστεί σε St. Thomas Nagar και Christurajapuram.

Εκεί, σ' αυτά τα νέα χωριά, νέα ως προς την ανοικοδόμησή τους, καθώς επίσης ως προς την πίστη τους, η παλιά μου επιθυμία άρχισε να παίρνει σχήμα. Καθώς είχα την ευκαιρία να αναμειχθώ με ένα σωρό λεπρούς, η ιδέα να ξεκινήσει ένα ίδρυμα που θα φροντίζει για την επόμενη γενιά, ώστε να σωθεί

από την επιδημία, γινόταν πιο έντονη στο μυαλό μου. Αυτή η επιθυμία εκπληρώθηκε όταν η Ιερά Σύνοδος ενέκρινε το σχέδιο έναρξης ενός άλλου σπιτιού για παιδία στο χωριό Yacharam στο Andhra Pradesh.

Λίγα χρόνια αργότερα το σπίτι των παιδιών άνοιξε με σκοπό να αποδεχτεί παιδιά λεπρών γονέων που δεν είχαν προσβληθεί από τη νόσο και να τα αναθρέψει σε μια οικογενειακή ατμόσφαιρα, βοηθώντας τα να γίνουν υπεύθυνοι, χρήσιμοι πολίτες της χώρας. Με αυτόν τον τρόπο σκοπεύαμε να απαλλαγούμε οριστικά από την ασθένεια. Το σπίτι των παιδιών, που άρχισε να λειτουργεί με μόλις πέντε παιδιά το 1987, έχει τώρα εξελιχθεί σε ένα καλά οργανωμένο ίδρυμα με πενήντα παιδιά.

Σήμερα το σπίτι έχει υποδομή για να στεγάσει διακόσια παιδιά ταυτόχρονα. Η εθελοντική εργασία μιας ομάδας νέων, εκπαιδευμένων εθελοντών, βρίσκεται πίσω από αυτήν την εντυπωσιακή επιτυχία του ιδρύματος. Είναι ένα ζωντανό παράδειγμα για την αλήθεια ότι σπουδαία πράγματα μπορούν να επιτευχθούν αν υπάρχουν αφοσιωμένοι εργάτες.

Θεραπεύοντας τον ανθρώπινο πόνο: μυστηριακή ζωή και ιεραποστολή είναι αχώριστα

Όπως ήδη ανέφερα, η Ορθόδοξη Εκκλησία του Μαλαμπάρ έχει τονίσει περισσότερο τη λατρευτική ζωή παρά το ιεραποστολικό έργο. Πρόσφατα η Εκκλησία συνειδητοποίησε ότι αυτές οι δύο εκφάνσεις της χριστιανικής ζωής δεν είναι αντιφατικές, αλλά μάλλον συμπληρωματικές και γι' αυτό έχει δώσει σημασία στις ιεραποστολικές δραστηριότητες, κάτι που είναι, βέβαια, ένα ευπρόσδεκτο σημάδι.

Πιστεύω ακράδαντα πως η συμμετοχή στη λειτουργική και μυστηριακή ζωή της Εκκλησίας θα λυτρώσει τον ανθρώπινο πόνο και έχω πειστεί ότι η ευχαριστιακή εμπειρία μπορεί να επηρεάσει και να κατευθύνει την κοσμική άποψη για τη χριστιανική κοινωνία. Στη χριστιανική ζωή οι δύο πλευρές της μαθητείας πρέπει να προχωρούν ταυτόχρονα.

Όσο ήμουν σπουδαστής στο Kottayam Seminary, μια ασθενής, συνδεδεμένη μαζί μου, χρειάστηκε να εγχειριστεί επειγόντως στο Kottayam Medical College. Στην αρχή η ασθενής δεν συμφωνούσε να εγχειριστεί. Την έπεισα όμως να συμφωνήσει. Η ιεραποστολή μου ήταν το ότι τη βοήθησα να αντιμετωπίσει την κατάσταση με πίστη στο Θεό και με εμπιστοσύνη στην επιστήμη, στηρίζοντάς την σ' αυτήν τη δύσκολη στιγμή της ζωής της. Δυστυχώς, μετά την εγχείρηση η κατάστασή της χειροτέρεψε. Κανονίσαμε επειγόντως να κοινωνήσει και μετά τη θεία μετάληψη η κατάστασή της βελτιώθηκε. Τελικά, προς μεγάλη έκπληξη όλων, ακόμη και του χειρούργου επέζησε. Το γεγονός αυτό δείχνει ξεκάθαρα πως το δώρο της θείας ευχαριστίας, όταν λαμβάνεται με πίστη, μπορεί να

ανακουφίσει ακόμη και από μοιραία νόσο. Χωρίς καμιά αμφιβολία, έχω την πεποίθηση ότι ο Κύριός μας Ιησούς Χριστός, τον οποίο εμπιστευόμαστε και για τον οποίο εργαζόμαστε, φροντίζει για οποιαδήποτε ανάγκη των παιδιών του.

Άλλο ένα παράδειγμα έρχεται στο νου μου για τη σχέση μεταξύ του «μυστηρίου των άλλων» και του «μυστηρίου των φτωχών». Ήμουν υπεύθυνος του «Puthuppady Balabhavan» και μόλις είχα τελειώσει την τέλεση της Θείας λειτουργίας, όταν ένας υπηρέτης μού είπε ότι η υγεία του νεότερου αδελφού του ήταν κρίσιμη και έπρεπε να μπει στο νοσοκομείο επειγόντως. Με παρακάλεσε να τον συνοδεύσω και να τον βοηθήσω όσο μπορούσα. Δυστυχώς ανακάλυψα ότι είχα μείνει με μόλις σαρανταπέντε «paise». Ακόμη δεν είχα αποκαρδιωθεί. Με τα σαρανταπέντε «paise» στην τσέπη μου προχώρησα στη στάση του λεωφορείου, ζητώντας από τον υπηρέτη να πάει το παιδί στο νοσοκομείο με το τζιπ. Κάποτε έφτασα στη στάση και ο πρώτος άνθρωπος που με χαιρέτησε ήταν ο ταχυδρόμος, ο οποίος μου έδωσε μια επιταγή που θα επέτρεπε στο παιδί να μπει στο νοσοκομείο. Για μια ακόμη φορά, ο Θεός ήταν παρών και βοήθησε έναν ταπεινό υπηρέτη του...

Το χέρι του Κυρίου είναι μαζί μας....

Υπάρχουν ελάχιστες μόνον εμπειρίες στην ιεραποστολική μου δράση. Έχω πειστεί ότι το ιεραποστολικό έργο μπορεί να είναι επιτυχές, όταν διεξάγεται από κάποιον που είναι έτοιμος να παραδοθεί στον Κύριο, να συμμετέχει στη λειτουργική ζωή της Εκκλησίας και να θεωρεί τον εαυτό του μέλος του σώματος του Χριστού, δηλαδή της Εκκλησίας. Το χέρι του Κυρίου θα είναι πάντοτε μαζί μας, θα απολυτρώνει τους αμαρτωλούς και θα παρηγορεί τους καταπιεσμένους. Εμείς δεν χρειάζεται να ανησυχούμε για τα εμπόδια που θα συναντήσουμε, γιατί όλα θα λιώσουν σαν το χιόνι, αφού αυτό είναι έργο του Θεού, είναι η ιεραποστολή του Θεού και όχι η δική μας. Γι' αυτό ας προχωρήσουμε πιστεύοντας ότι θα γίνει μονάχα το θέλημά του.

Αίγυπτος: «Ο αρχιερεύς Αβραάμ», Βερολίνο, Κρατικό Μουσείο

Διάλογος με το παρελθόν και όραμα προς το μέλλον: η Θεολογική Σχολή του Αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού, Μπαλαμάντ

*Assaad Kattan – Berge Traboulsi**

Α΄ Ιστορικό υπόβαθρο

Πάνω σε μια ραχούλα της παραδοσιακά ορθοδόξου περιοχής της Κούρας[1] στο Βόρειο Λίβανο, ηγεμονεύει το πανάρχαιο μοναστήρι της κοιμήσεως της Παναγίας, το πασίγνωστο ως η Αγία Μονή Μπαλαμάντ. Η σημερινή αρχιτεκτονική του μοναστηριού οφείλεται κυρίως στους κηστερκιανούς μοναχούς, οι οποίοι ήρθαν το δωδέκατο αιώνα με τις σταυροφορίες προς την Ανατολή. Δεν αποκλείεται όμως η υπόθεση να ανεγέρθηκε το κηστερκιανό ησυχαστήριο στη βάση ενός παλιού βυζαντινού ναού, του οποίου την ύπαρξη αντανακλά η εκ μέρους ανατολικών ιστορικών υποστηριχθείσα θεωρία περί της προελεύσεως της ονομασίας: η παλιά μάνδρα. Επί του προκειμένου, υποστηρίζουν δυτικοί επιστήμονες μια γαλλική προέλευση: Belmont, το όμορφο βουνό.

Από το δέκατο έκτο αιώνα, υπήρξε η μονή Μπαλαμάντ, λίκνο των προσπαθειών θεολογικής εκπαιδεύσεως στο χώρο του ορθοδόξου Πατριαρχείου Αντιοχείας. Η συμβίωση ησυχαστικού βίου και διανοητικής δραστηριότητας παρήγαγε μια ενδιαφέρουσα αραβική χειρόγραφη κληρονομιά, η οποία δεν έχει μελετηθεί ακόμη εν βάθει. Επανειλημμένως, ωστόσο, διαταράσσονταν οι προσπάθειες αυτές από τα συγκλονιστικά ιστορικά επεισόδια των τελευταίων αιώνων, που εξάσκησαν τραγικές επιδράσεις πάνω στη συνείδηση των ορθοδόξων, ούτως ώστε κατάντησε η εκκλησιαστική ζωή μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο σε αμείλικτη κατάσταση αλλοτριώσεως, «πέρα από την ένδοξη παράδοση της χριστιανικής Ανατολής»[2]. Μόλις ξέσπασε, τη δεκαετία του σαράντα, η ανανεωτική κίνηση, που ενσάρκωνε κυρίως η «Ορθόδοξη Δράση της Νεολαίας», άρχισε να φαίνεται, όλο και πιο ξεκάθαρα, η ανάγκη ιδρύσεως μιας σχολής ανωτάτου τύπου, η οποία θα ανταποκρινόταν στις πολυειδείς απαιτήσεις θεολογικής εκπαιδεύσεως στα πλαίσια του πατριαρχείου. Η επιλογή του Μπαλα-

* Οι συγγραφείς είναι απόφοιτοι της Θεολογικής Σχολής του Αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού, και συνεχίζουν και οι δύο τις μεταπτυχιακές τους σπουδές ο πρώτος στο Έρλαγγεν-Γερμανία και ο δεύτερος στην Αθήνα-Ελλάδα.

1. Ονομασία ελληνικής προελεύσεως: Χώρα.
2. Χόντρ, Γεώργιος (Μητροπολίτης), «Διακεκριμένα σημεία της ζωής μου», ραδιοφωνική εκπομπή 1991.

μάντ ως τόπου ανεγέρσεως ήταν παντελώς αυτονόητο, ιστορικώς τεκμηριωμένο γεγονός. Ουσιώδης μορφή αυτού του τεράστιου έργου υπήρξε ο μακαρίτης Φίλιππος (Σαλίβα), μητροπολίτης της Βόρειας Αμερικής, που ανέλαβε την ευθύνη χρηματοδοτήσεως της επιχειρήσεως. Ενώ τα εγκαίνια, υπό το όνομα της Θεολογικής Σχολής του Αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού, έλαβαν χώρα το 1970, σταμάτησε η σχολή να λειτουργεί το 1975, εξαιτίας του εμφύλιου πολέμου που είχε ξεσπάσει στο Λίβανο τον ίδιο χρόνο, και μεταφέρθηκε προσωρινά στη Θεσσαλονίκη μέχρι το 1980. Κοσμήτοράς της υπήρξε τότε ο σεβασμιώτατος μητροπολίτης Τυρολόης και Σερεντίου Παντελεήμων. Μαζί με τη Λιβανέζικη Ακαδημία Καλών Τεχνών έγινε η Σχολή το 1988 πυρήνας τού από το ορθόδοξο Πατριαρχείο Αντιοχείας εξαρτημένου Μπαλαμάντ Πανεπιστημίου.

Β΄ Βασικά στοιχεία ζωής στη σχολή

Με βάση τις απολυτηριακές εξετάσεις, επιτρέπεται στους αποφοίτους του λυκείου να δίνουν εξετάσεις εγγραφής στη σχολή, που περιλαμβάνουν τόσο γενικές θεολογικές και εκκλησιαστικές γνώσεις όσο και τα αγγλικά. Παρά το γεγονός ότι τα περισσότερα μαθήματα γίνονται στα Αραβικά, μια επαρκής γνώση της αγγλικής γλώσσας είναι υποχρεωτική, διότι καθιστά τους φοιτητές ικανούς να παρακολουθούν μαθήματα αλλοδαπών καθηγητών και να έρχονται σ' επαφή μ' αυτούς. Η σχολή προσφέρει δυνατότητα μαθήσεως των αγγλικών, κατά τη διάρκεια ενός χρόνου πριν τις θεολογικές σπουδές. Κατά κανόνα, εξαρτάται κάθε φοιτητής από ένα μητροπολίτη της ιεράς συνόδου, μια συστατική επιστολή του οποίου είναι απαραίτητη προϋπόθεση εγγραφής· κάθε εξαίρεση πρέπει να γίνει αποδεκτή από τη διοίκηση της σχολής. Η επίσημη σπουδαστική περίοδος κρατά τέσσερα χρόνια.

Χαρακτηριστικό σημείο της Θεολογικής σχολής του Μπαλαμάντ είναι η κοινή ζωή. Η συντριπτική πλειοψηφία των φοιτητών ζουν μέσα στο οικοτροφείο της σχολής, όπου έχει ο καθένας το δικό του θάλαμο, ώστε να πραγματοποιηθεί ένα είδος ισορροπίας ανάμεσα στην κοινότητα και την ελευθερία διαμορφώσεως μιας προσωπικής ζωής. Μέσα σε αυτά τα πλαίσια, κατέχει η λειτουργική διάσταση μια πρωτεύουσα θέση, που εκφράζεται τόσο στις καθημερινές ακολουθίες (εσπερινός και όρθρος) όσο και στις μεγάλες γιορτές της εκκλησίας, που πανηγυρίζονται στην αγία μονή που αγκαλιάζει τους φοιτητές. Από τη λειτουργική παράδοση, που βιώνεται στη συχνή μετάληψη της θείας κοινωνίας και εξάσκηση του μυστηρίου της μετανοίας, απορρέει η εμπειρία των υπολοίπων πεδίων της κοινής ζωής: υπηρεσίες, εκδηλώσεις, ψυχαγωγικές δραστηριότητες. Ρόλο θεμελιώδη παίζουν οι φοιτήτριες, η πρώτη των οποίων εντάχθηκε το 1970 στη σχολή, και υπήρξε η πρώτη φοιτήτρια θεολογίας στο Λίβανο και στη Συρία. Μολονότι δεν ζουν στο οικοτροφείο, συμμετέχουν οι φοιτήτριες αποτελεσματικά στη ζωή της σχολής.

Γ΄ Ρόλος της σχολής

Βρισκομένη στη γραμμή της παλιάς αντιοχειανής σχολής των πρώτων αιώνων, εμπνέεται η σχολή του Μπαλαμάντ από τον προστάτη της, τον άγιο Ιωάννη τον Δαμασκηνό, που συνδύασε κατά τη διάρκεια του βίου του πνεύμα και επιστήμη. Όπως τον διατυπώνει ένας από τους πρώτους καθηγητές της σχολής, ο βασικός σκοπός της έγκειται στην ετοιμασία «διακόνων του λόγου (Πραξ. 6,4) που να μπορέσουν να μεταδώσουν το ευαγγέλιο»[3]. Η ευρύτητα αυτού του στόχου ξεπερνά ασφαλώς την εκπαίδευση του μελλοντικού κλήρου. Η σχολή επιδιώκει την ανακάλυψη και μετάδοση της ορθοδόξου παραδόσεως σε γλώσσα προσιτή στο σύγχρονο άνθρωπο, ώστε να δημιουργηθεί, σε τελευταία ανάλυση, καρποφόρος και δημιουργικός διάλογος μ' αυτόν, και να θίξει το ευαγγελικό μήνυμα όλες τις μεριές και μέριμνες του βίου μας. Κατάλληλη ατμόσφαιρα τέτοιου διαλόγου προσφέρει το Μπαλαμάντ Πανεπιστήμιο που ιδρύθηκε πρόσφατα. Η θεολογική σχολή θεωρεί αποφασιστική τη συμβολή της στην επεξεργασία μιας ορθοδόξου προσεγγίσεως των διαφόρων επιστημών του ανθρώπου στον ευρύτερο πνευματικό χώρο.

Εξάλλου, η θεολογική σχολή του Μπαλαμάντ είναι η μοναδική θεολογική σχολή της Μέσης Ανατολής, όπου τα αραβικά, που είχαν καθιερωθεί από το δέκατο αιώνα σαν επίσημη λειτουργική γλώσσα της αντιοχειανής εκκλησίας, είναι βασική γλώσσα διδαχής[4]. Το φαινόμενο αυτό εκφράζει το γεγονός πως η Εκκλησία συνειδητοποιεί τη σπουδαιότητα της μαρτυρίας της στο αραβικό της περιβάλλον, και μάλιστα μεταξύ των μουσουλμάνων. Πράγματι, ο διάλογος με τους μουσουλμάνους δεν αποτελεί αποκλειστικά σύγχρονο φαινόμενο[5], παρ' ότι πήρε στα τελευταία χρόνια ένα συστηματικό χαρακτήρα, και δεν περιορίσθηκε στους θεωρητικούς προβληματισμούς: «αναμείχθηκαν οι χριστιανοί και οι μουσουλμάνοι στο λαϊκό τομέα, και επηρέασαν ο ένας τον άλλο όσον αφορά στους τρόπους ζωής και αισθήσεως, και είχαν σχεδόν την ίδια συνείδηση της υπερβατικότητος του Θεού»[6]. Βάσει αυτού του διαλόγου είναι, επομένως, τα κοινά ιστορικά, κοινωνικά και διανοητικά στοιχεία. Λαμβάνοντας υπόψη της αυτό το καίριο θέμα, υπογραμμίζει η σχολή τη μελέτη του Ισλάμ σε ποικίλα μαθήματα: «Κοράν», «Ισλαμική Ιστορία», «Ισλαμική Τέχνη», και «Χριστιανική Σκέψη και Ισλάμ».

3. Ταράζι, Παύλος, «Ο ρόλος της σχολής του Αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού», εισήγηση στη σχολή εξ αφορμής της γιορτής του αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού, 9.12.1991.
4. Αυτόθι.
5. Οι χριστιανοί διανοούμενοι άρχισαν να επιχειρούν διαλόγους, προπαντώς δογματικού χαρακτήρα, με τους μουσουλμάνους, από τον όγδοο αιώνα, λ.χ. Θεόδωρος Αβουκόρρα, μαθητής του αγίου Ιωάννου του Δαμασκηνού και Μητροπολίτης Εδέσσης.
6. Χαζίμ, Ιγνάτιος ο τέταρτος (πατριάρχης), από τη διάλεξή του «Χριστιανισμός και συνάντηση θρησκειών και πολιτισμών» στη Σορβόνη τις 30.5.1983, βλ. «από την εμπειρία της Αντιοχείας προς την κλίση της», Βηρυτός, 1985, σελ. 22.

Δ΄ Σχέσεις με την Ελλάδα

Το άνοιγμα προς την παγκόσμια Ορθοδοξία συνιστά διακριτικό γνώρισμα της Σχολής. Σ' αυτά τα πλαίσια απαρτίζουν οι σχέσεις με την ελληνική Ορθοδοξία ιδιαίτερο κεφάλαιο του παρελθόντος και παρόντος της. Αμέσως μετά την ίδρυση της σχολής, αποδείχθηκαν οι Έλληνες καθηγητές δραστήριοι συμπαραστάτες της. Κορυφή αυτής της συνεργασίας υπήρξε η αδελφική φιλοξενία της Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης για τους αντιοχειανούς φοιτητές, στα πρώτα χρόνια του πολέμου στο Λίβανο. Αξέχαστες αναμνήσεις κρατάνε ακόμη πολλοί απ' αυτούς απ' εκείνη την περίοδο. Μερικοί εγκολπώθηκαν το μοναχικό βίο και μόνασαν στο Άγιο Όρος για κάποιο χρονικό διάστημα, και επέστρεψαν κατόπιν στη μητρική τους Εκκλησία και ίδρυσαν κοινοβιακές κοινότητες. Αυτή η ελληνική υποστήριξη ενσαρκώνεται στον τακτικό ερχομό Ελλήνων καθηγητών κάθε χρόνο κυρίως από τη Θεολογική Σχολή Αθηνών, με σκοπό να προσφέρουν κι αυτοί σημαντικότατη συμβολή στη ζωή της σχολής, με τα μαθήματά τους, καθώς και με την παρουσία τους. Καθηγητές και φοιτητές βιώνουν έντονα την καθολικότητα της ορθοδόξου πίστεως, πέρα από τα όρια των εθνοτήτων και των διαφορών νοοτροπίας. Ωστόσο, η επίδραση αυτής της παρουσίας δεν περιορίζεται στα ακαδημαϊκά ενδιαφέροντα, αλλά θίγει και την ποιμαντική διάσταση σε διάφορες μητροπόλεις, όπου οι καθηγητές προσφέρουν διαλέξεις και συναντούν τη νεολαία της Εκκλησίας. Αρκετοί απόφοιτοι της σχολής ή και άλλοι ενισχύουν την αμοιβαία συνεργασία αυτή, σπουδάζοντας θεολογία στην Ελλάδα, κυρίως χάρη σε υποτροφίες του ελληνικού κράτους. Μερικοί έχουν πλουτίσει τη θεολογική επιστημονική παραγωγή στον ελληνικό χώρο με τις διδακτορικές τους διατριβές. Επιπλέον, προσφέρει το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών κάθε χρόνο στους τελειόφοιτους της σχολής μια εκδρομή στην Ελλάδα, που γίνεται ευκαιρία πολυμελούς οφέλους. Σχέδια ενδεχομένης μελλοντικής συνεργασίας μεταξύ των πανεπιστημίων Αθηνών και Μπαλαμάντ είναι προς το παρόν αντικείμενο σοβαρής μελέτης.

Ε΄ Επίλογος

Η Θεολογική Σχολή του Μπαλαμάντ συνειδητοποιεί την πολυδιάστατη κλίση της, πηγάζοντας από την οντολογική ένταση μεταξύ της πολυπλεύρου θεολογικής εκφράσεως που είχε αποκρυσταλλωθεί κατά το πέρασμα των αιώνων στα πλαίσια της αντιοχειανής Εκκλησίας και των απαιτητικών προκλήσεων της εποχής μας και, μάλιστα της πλουραλιστικής κοινωνίας που συνιστά το «φυσικό» χώρο όπου αναπτύσσονται και κινούνται όλες οι προσπάθειές της. Οι πάμπολλες δυσκολίες που παρουσιάζονται κάθε τόσο δεν κάνουν παρά να οξύνουν τη συνείδηση αυτής της ευθύνης και του αποστολικού βιώματος, που επεκτείνεται αδιάκοπα στην Αντιόχεια και σημαίνει πως «η δύναμις του Θεού εν ασθενεία τελείται».

Ο θεολογικός διάλογος ορθοδόξων και μη χαλκηδονίων εκκλησιών

Χρονικό – αξιολόγηση – προοπτικές

Γεώργιος Δ. Μαρτζέλος

Ένα από τα μεγαλύτερα παρήγορα και ελπιδοφόρα εκκλησιαστικά γεγονότα των τελευταίων ετών είναι η απίστευτη επιτυχία που σημείωσε και σημειώνει καθημερινά ο Θεολογικός Διάλογος της Ορθόδοξης Εκλησίας με τις Μη Χαλκηδόνιες Εκκλησίες της Ανατολής, δηλ. την Κοπτική, την Αιθιοπική, τη Συροϊακωβιτική, την Αρμενική και την Ινδική Εκκλησία του Μαλαμπάρ, που αριθμούν στο σύνολό τους περίπου 60 εκατομμύρια Χριστιανών. Ύστερα από μία περίοδο 1500 και πλέον ετών αμοιβαίων καχυποψιών και δογματικών αντιπαραθέσεων μετά τη σύνοδο της Χαλκηδόνας (451) οι δύο αυτές οικογένειες των Εκκλησιών, παρά την υπάρχουσα διαφορά τους ως προς τη χριστολογική ορολογία και τη διαμετρικά αντίθετη στάση τους έναντι του Όρου της Χαλκηδόνας, έφτασαν με το Θεολογικό Διάλογο στο απρόσμενο και εκπληκτικό σημείο όχι μόνο να διαπιστώσουν τη δογματική τους εγγύτητα αλλά και να υπογράψουν κοινά δογματικά κείμενα, με τα οποία διακηρύττεται η κοινή δογματική πίστη και διδασκαλία τους ανά τους αιώνες.

Παρόμοιες βέβαια εκκλησιαστικές και θεολογικές προσπάθειες έγιναν και στο παρελθόν με πρωτοβουλία κυρίως των βυζαντινών αυτοκρατόρων και μάλιστα σχεδόν αμέσως μετά τη σύνοδο της Χαλκηδόνας και τη συνειδητοποίηση από αυτοκρατορικής πλευράς των πολιτικών συνεπειών του εκκλησιαστικού σχίσματος. Οι προσπάθειες όμως αυτές απέβησαν άκαρπες, γιατί στηρίχθηκαν σε απαράδεκτες από ορθόδοξη σκοπιά μεθοδεύσεις και υποχωρήσεις σε βάρος του ορθοδόξου δόγματος, χωρίς μάλιστα να έχουν και την καθολική συναίνεση των Αντιχαλκηδονίων για την επίτευξη της εκκλησιαστικής ενότητας.

Στην εποχή μας όμως τα πράγματα είναι τελείως διαφορετικά· το γεγονός ότι σχεδόν όλες οι Μη Χαλκηδόνιες Εκκλησίες ζουν ασφυκτικά απομονωμένες από τον υπόλοιπο χριστιανικό κόσμο μέσα σε ισλαμικές χώρες συνετέλεσε ώστε οι Εκκλησίες αυτές να αισθανθούν έντονα την ανάγκη της επικοινωνίας με τις λοιπές χριστιανικές Εκκλησίες και ιδιαίτερα με την Ορθόδοξη, προς την οποία αισθάνονται μεγαλύτερη συγγένεια. Εξάλλου οι αξιοθαύμαστες πρωτοβουλίες που ανέπτυξε το Οικουμενικό Πατριαρχείο ήδη από τις αρχές του αιώνα μας δημιούργησαν νέο κλίμα στις σχέσεις μεταξύ των δύο οικογενειών Εκκλησιών. Ιδιαίτερα μάλιστα το ενδιαφέρον που επέδειξε για τις Εκκλησίες αυτές ο

αείμνηστος Οικουμενικός Πατριάρχης Αθηναγόρας Α΄ βρήκε βαθύτατη απήχηση μεταξύ των Μη Χαλκηδονίων Εκκλησιών. Τόσο με την ειδική Πατριαρχική και Συνοδική Εγκύκλιο που απέστειλε εξ αφορμής του εορτασμού των 1500 ετών από τη Σύνοδο της Χαλκηδόνας, με την οποία κάλεσε τις Εκκλησίες αυτές να επιστρέψουν στο ενιαίο σώμα της Ορθόδοξης Εκκλησίας, όσο και με την πρωτοβουλία που πήρε να κληθούν και να συμμετάσχουν ως επίσημοι παρατηρητές εκπρόσωποι των Εκκλησιών αυτών στην Α΄ Πανορθόδοξη Διάσκεψη της Ρόδου συνέβαλε αποφασιστικά στη δημιουργία κλίματος αλληλογνωριμίας, αμοιβαίας κατανόησης και εμπιστοσύνης μεταξύ των δύο οικογενειών Εκκλησιών, που σφράγισε οριστικά το ξεκίνημα και την περαιτέρω πορεία του Θεολογικού Διαλόγου.

Η όλη πορεία του Θεολογικού Διαλόγου διακρίνεται σε δύο φάσεις: την ανεπίσημη και την επίσημη. Η πρώτη άρχισε με την ανεπίσημη θεολογική και εκκλησιαστική διάσκεψη που έλαβε χώρα στο Aarchus της Δανίας το 1964 μέσα στα πλαίσια του τμήματος «Πίστις και Τάξις» του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών. Συζητήθηκε το θέμα της σχέσης της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου με τη Χριστολογία του Κυρίλλου και τα αποτελέσματα της διασκέψεως υπήρξαν πραγματικά λαμπρά. Διαπιστώθηκε πλήρης συμφωνία και των δύο πλευρών σχετικά με τη χριστολογική διδασκαλία του Κυρίλλου και την καταδίκη της αιρετικής Χριστολογίας του Νεστορίου και του Ευτυχούς. Συμφωνήθηκε επίσης ότι η αποδοχή ή μη της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου δεν σημαίνει την αποδοχή κάποιας από τις διδασκαλίες των παραπάνω δύο αιρετικών. Τόσο θεαματικά υπήρξαν τα αποτελέσματα της διασκέψεως αυτής, ώστε ο αείμνηστος Οικουμενικός Πατριάρχης Αθηναγόρας με Εγκύκλιο που απέστειλε το 1965 στους Προκαθημένους των λοιπών Ορθοδόξων Εκκλησιών πρότεινε να αρχίσει ο επίσημος διάλογος με τις Μη Χαλκηδόνιες Εκκλησίες. Έπρεπε όμως να περάσουν άλλα 20 χρόνια, για να ωριμάσει η ιδέα της ενάρξεως του επίσημου Θεολογικού Διαλόγου με τις τρεις ακόμη ανεπίσημες εκκλησιαστικοθεολογικές διασκέψεις που ακολούθησαν.

Το 1967 εκπρόσωποι των δύο πλευρών συναντήθηκαν για δεύτερη φορά στο Bristol της Αγγλίας και συζήτησαν τις σωτηριολογικές προϋποθέσεις και συνέπειες του χριστολογικού δόγματος. Και πάλι η συμφωνία ως προς το σημείο αυτό μεταξύ των δύο πλευρών υπήρξε πλήρης. Εκείνο που έγινε ιδιαίτερα κατανοητό κατά τη διάσκεψη αυτή είναι ότι ούτε οι Ορθόδοξοι που κάνουν λόγο για «δύο φύσεις» διαιρούν ή χωρίζουν τις φύσεις, ούτε οι Μη Χαλκηδόνιοι που κάνουν λόγο για «μία φύση» τις συγχέουν και τις συναιρούν σε μία φύση. Όπως τονίστηκε χαρακτηριστικά με βάση τα τέσσερα επιρρήματα του Όρου της Χαλκηδόνας, που αποτελούν κοινό κτήμα της εκκλησιαστικής Παραδόσεως, «Το "αδιαιρέτως" και "αχωρίστως" όσων μιλούν για "δύο" (ενν. φύσεις) και το "ατρέπτως" και "ασυγχύτως" όσων μιλούν για "μία" (ενν. φύση) πρέπει να τονιστούν ιδιαίτερα, για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε ο ένας τον άλλο».

Για τρίτη φορά η ίδια Θεολογική επιτροπή συνήλθε το 1970 στη Genacle της

Γενεύης, όπου υπογραμμίστηκε η ύπαρξη κοινής δογματικής διδασκαλίας μεταξύ των δύο πλευρών και διευκρινίστηκε ότι η διαίρεση ήταν κυρίως αποτέλεσμα παρανοήσεως της διαφορετικής χριστολογικής ορολογίας που χρησιμοποίησε η κάθε πλευρά.

Για τέταρτη φορά συναντήθηκαν ανεπίσημα και πάλι εκπρόσωποι των δύο πλευρών το 1971 στην Addis-Ababa μέσα στα πλαίσια της Κεντρικής Επιτροπής του Παγκοσμίου Συμβουλίου Εκκλησιών και συζήτησαν το θέμα: «Η άρση των αναθεμάτων και η ανακήρυξη των αγίων», πράγμα που έδωσε για μία ακόμη φορά τη δυνατότητα να διαπιστωθεί και να επιβεβαιωθεί η κοινή πίστη και παράδοση μεταξύ των δύο εκκλησιαστικών οικογενειών.

Μετά τη θεαματική πρόοδο που σημείωσαν οι τέσσερεις αυτές ανεπίσημες θεολογικές διασκέψεις, οι υπεύθυνες για το Διάλογο θεολογικές επιτροπές των δύο πλευρών συναντήθηκαν το 1979 στο Πατριαρχικό Κέντρο του Chambésy της Γενεύης, για να αξιολογήσουν τα μέχρι τότε αποτελέσματα των ανεπίσημων επαφών τους και να πάρουν οριστική απόφαση για την επίσημη έναρξη και συνέχιση του Θεολογικού Διαλόγου. Στη συνάντηση αυτή οι δύο πλευρές διατράνωσαν τη σταθερή απόφασή τους να συμβάλλουν αποφασιστικά στην εξουδετέρωση των εμποδίων για τη μεταξύ τους συνεργασία, την οικοδομή της ενότητας των εκκλησιών τους και τη στερέωση της ειρήνης σε ολόκληρη την περιοχή τους. Οι συνθήκες πλέον για την έναρξη του επίσημου Θεολογικού Διαλόγου είχαν ωριμάσει αρκετά.

Ο Θεολογικός Διάλογος άρχισε επίσημα το 1985 με πρωτοβουλία και απόφαση του Οικουμενικού Πατριαρχείου, όταν για πρώτη φορά συνήλθε στο Πατριαρχικό Κέντρο του Chambésy της Γενεύης (10-15 Δεκεμβρίου) η Ολομέλεια της Μεικτής Θεολογικής Επιτροπής υπό την προεδρεία του Σεβ. Μητροπολίτη Εφέσου (τότε Μύρων) κ. Χρυσοστόμου και του Θεοφ. Επισκόπου Δαμιέττης κ. Bishoy. Στην Επιτροπή αυτή συμμετείχαν με εκπροσώπους τους από την πλευρά των Ορθοδόξων Εκκλησιών το Οικουμενικό Πατριαρχείο, τα Πατριαρχεία Αλεξανδρείας, Αντιοχείας, Ιεροσολύμων, Μόσχας, Σερβίας, Βουλγαρίας και οι Εκκλησίες Κύπρου, Ελλάδος, Πολωνίας, Γεωργίας, Τσεχοσλοβακίας και Φιλλανδίας, και από την πλευρά των Μη Χαλκηδονίων η Κοπτική Εκκλησία της Αιγύπτου, η Αιθιοπική Εκκλησία, η Αρμενική Εκκλησία του Ετσμιατζίν, η Αρμενική Εκκλησία της Κιλικίας και η Συροϊακωβιτική Εκκλησία.

Καταρχήν η Επιτροπή προέβη σε μια πρώτη αξιολόγηση του έργου που συντελέστηκε μέχρι τότε κατά την ανεπίσημη φάση του Διαλόγου και στη συνέχεια ασχολήθηκε με διαδικαστικά κυρίως θέματα, όπως της μεθοδολογίας και της θεματολογίας του Διαλόγου, της ονομασίας των δύο διαλεγομένων πλευρών, καθώς και της ρύθμισης πρακτικών ζητημάτων για την καλύτερη διεξαγωγή του Θεολογικού Διαλόγου.

Το σημαντικότερο έργο που επιτέλεσε η Επιτροπή αυτή είναι α) ότι καθόρισε μια συγκεκριμένη μεθοδολογία και θεματολογία για την πορεία του Διαλόγου και β) ότι συνέστησε μία Υποεπιτροπή από έξι μέλη, τρία από κάθε

πλευρά, προκειμένου να ετοιμάσει κοινά κείμενα, που θα υπέβαλε προς συζήτηση στην επόμενη ολομέλεια της Μεικτής Θεολογικής Επιτροπής με στόχο την τελική αποδοχή τους. Η επόμενη Συνέλευση της Μεικτής Θεολογικής Επιτροπής ορίστηκε να λάβει χώρα μετά διετία, το 1987, στο Κάιρο.

Τα θέματα που προτάθηκαν για την επόμενη αυτή Συνέλευση αρχικά ήταν τρία, τελικά όμως έγινε δεκτό να υπάρξει ένα γενικό θέμα με τον τίτλο «Προς μία κοινή Χριστολογία» που θα αποτελείται από τα εξής τέσσερα υποθέματα: α) Προβλήματα ορολογίας, β) Συνοδικές διατυπώσεις, γ) Ιστορικοί παράγοντες και δ) Ερμηνεία των χριστολογικών δογμάτων σήμερα. Τα υποθέματα αυτά παραπέμφθηκαν όλα τους στη Μεικτή εξαμελή Υποεπιτροπή, με εντολή να τα μελετήσει και να συντάξει τα σχετικά κοινά κείμενα.

Η Υποεπιτροπή επρόκειτο να συνέλθει το Σεπτέμβριο του 1986 στην Αθήνα, αλλά τελικά λόγω των αιφνιδίων δυσκολιών που ανέκυψαν συνήλθε το Σεπτέμβριο του 1987 στην Κόρινθο. Ασχολήθηκε με τα δύο πρώτα υποθέματα, και ειδικότερα α) με την έννοια που έχουν οι όροι «φύσις», «ουσία», «υπόστασις» και «πρόσωπον» στους Πατέρες της Εκκλησίας και τους θεολόγους και των δύο πλευρών και β) με την ερμηνεία των συνοδικών χριστολογικών διατυπώσεων και τη δυνατότητά τους να εκφράσουν την κοινή χριστολογική διδασκαλία.

Κατά τις συζητήσεις που έγιναν διαπιστώθηκε ότι οι παραπάνω χριστολογικοί όροι κατανοήθηκαν διαφορετικά στις θεολογικές παραδόσεις των δύο πλευρών. Έτσι το «μία υπόστασις» του Όρου της Χαλκηδόνας αποδίδεται με το «μία φύσις» στη χριστολογική παράδοση των Μη Χαλκηδονίων Εκκλησιών. Επίσης διαπιστώθηκε και πάλι ότι όταν οι Ορθόδοξοι κάνουν λόγο για «δύο φύσεις», δεν σημαίνει ότι διαιρούν ή χωρίζουν τις φύσεις, και όταν οι Μη Χαλκηδόνιοι κάνουν λόγο για «μία φύση», δεν σημαίνει ότι συναιρούν και συγχέουν τις δύο φύσεις σε μία, γιατί απλούστατα «μία φύση» γι' αυτούς σημαίνει ό,τι για τους Ορθοδόξους που δέχονται τη σύνοδο της Χαλκηδόνας «μία υπόσταση». Με βάση τις διαπιστώσεις αυτές καταρτίστηκε ένα κείμενο αποδεκτό και από τις δύο πλευρές, προκειμένου να αποτελέσει την κοινή βάση για τις συζητήσεις κατά τη Β΄ Συνέλευση της Μεικτής Θεολογικής Επιτροπής.

Η δεύτερη αυτή Συνέλευση, ενώ αποφασίστηκε να γίνει το 1987 στο Κάιρο, πραγματοποιήθηκε τελικά στις 20-25 Ιουνίου του 1989 στην Ιερά Μονή του Αγίου Παϊσίου (Anba Bishoy) που βρίσκεται στην έρημο της Νιτρίας και συμμετείχαν σ' αυτήν εικοσιτρείς εκπρόσωποι δεκατριών Εκκλησιών. Από την πλευρά των Ορθοδόξων δεν μπόρεσαν τελικά να λάβουν μέρος οι εκπρόσωποι των Εκκλησιών της Αντιοχείας, της Ρουμανίας, της Πολωνίας και της Γεωργίας, ενώ η Εκκλησία των Ιεροσολύμων αρνήθηκε να συμμετάσχει στο Διάλογο αυτό, όπως επίσης και σε κάθε άλλο Οικουμενικό Διάλογο. Από την πλευρά των Μη Χαλκηδονίων δεν μπόρεσαν να παραστούν οι εκπρόσωποι της Συροϊακωβιτικής και της Αρμενικής Εκκλησίας, ενώ τη φορά αυτή μαζί με τους εκπροσώπους της Κοπτικής και της Αιθιοπικής Εκκλησίας έλαβε μέρος και εκπρόσωπος της Εκκλησίας του Μαλαμπάρ. Την προεδρεία της Γενικής Συνελεύσεως είχαν ο

Σεβ. Μητροπολίτης Ελβετίας κ. Δαμασκηνός και ο Θεοφ. Επίσκοπος Δαμιέττης κ. Bishoy.

Κατά τη Συνέλευση αυτή η Μεικτή Θεολογική Επιτροπή επεξεργάστηκε, βελτίωσε και αποδέχτηκε το σχέδιο κειμένου που συνέταξε η Υποεπιτροπή πριν από δύο χρόνια στην Κόρινθο, και με βάση το σχέδιο αυτό μια πενταμελής Επιτροπή συνέταξε σύντομη Δήλωση Πίστεως, στην οποία διατυπώθηκαν οι κοινές χριστολογικές πεποιθήσεις των δύο πλευρών. Η Δήλωση αυτή μετά από ορισμένες διευκρινιστικές βελτιώσεις και τροποποιήσεις υιοθετήθηκε ομόφωνα από τα μέλη της Μεικτής Θεολογικής Επιτροπής, και αποφασίστηκε να σταλεί προς έγκριση και επικύρωση από τις κατά τόπους Ιερές Συνόδους των διαλεγομένων Εκκλησιών.

Το κείμενο της Κοινής αυτής Δηλώσεως είναι σπουδαιότατο από άποψη δογματική και ανοίγει πραγματικά νέους ορίζοντες για την επιτυχή πορεία και έκβαση του Θεολογικού Διαλόγου. Αντί σχολιασμού παραθέτουμε το ίδιο το κείμενο, που μιλάει από μόνο του για την κοινή δογματική πίστη μεταξύ των δύο εκκλησιαστικών οικογενειών.

«Παρά τῶν ἐν Χριστῷ Πατέρων ἡμῶν ἐκληρονομήσαμεν τήν αὐτήν ἀποστολικήν πίστιν καί παράδοσιν, καίτοι ἐχωρίσθημεν ἀπ' ἀλλήλων ὡς Ἐκκλησίαι ἐπί αἰῶνας. Ὡς δύο οἰκογένειαι Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν, ἐπί μακρόν ἄνευ τῆς πρός ἀλλήλους κοινωνίας, προσευχόμεθα καί ἐμπιστευόμεθα τῷ Θεῷ τήν ἀποκατάστασιν τῆς κοινωνίας ταύτης, ἐπί τῇ βάσει τῆς Κοινῆς ἀποστολικῆς πίστεως τῆς ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας τῶν πρώτων αἰώνων, ἣν καί ὁμολογοῦμεν. Εἶναι ἡ πίστις ἐκείνη τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, τήν ὁποίαν καί ὁμολογοῦμεν εἰς τό κοινόν ἡμῶν Σύμβολον πίστεως. Πᾶν ὅ,τι ἀκολουθεῖ εἶναι μία ἁπλῆ εὐλαβής δήλωσις περί τῆς πίστεως ἡμῶν ἐν τῇ πορείᾳ πρός ἀποκατάστασιν τῆς κοινωνίας μεταξὺ τῶν δύο οἰκογενειῶν τῶν Ὀρθοδόξων ἡμῶν Ἐκκλησιῶν.

Αἱ καθ' ὅλου συζητήσεις ἡμῶν εἶχον ὡς κοινήν βάσιν τήν φράσιν τοῦ κοινοῦ ἡμῶν πατρός ἁγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας: «Μία φύσις (ἢ μία ὑπόστασις) τοῦ Θεοῦ Λόγου σεσαρκωμένη» καί τήν ῥῆσιν αὐτοῦ ὅτι ἀρκεῖ διά τήν ὁμολογίαν τῆς ὀρθῆς καί ἀμωμήτου ἡμῶν πίστεως λέγειν καί ὁμολογεῖν Θεοτόκον τήν ἁγίαν Παρθένον (Ὁμιλ. 15. Πρβλ. Επ. 39).

Μέγα ὄντως ἐστι τό θαυμαστόν μυστήριον τοῦ Πατρός, τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τοῦ ἑνός ἐν μιᾷ οὐσίᾳ καί ἐν τρισίν ὑποστάσεσιν ἤ προσώποις ἀληθινοῦ Θεοῦ. Εὐλογητόν τό ὄνομα τοῦ Κυρίου καί Θεοῦ ἡμῶν. Μέγα ὄντως ἐστι καί τό ἄφατον μυστήριον τῆς Ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δι' ἡμᾶς καί διά τήν ἡμετέραν σωτηρίαν.

Ὁ Λόγος, ὁ ἀιδίως ὁμοούσιος τῷ Πατρί καί τῷ Ἁγίῳ Πνεύματι κατά τήν θεότητα αὐτοῦ, ἐσαρκώθη ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐκ Πνεύματος Ἁγίου καί τῆς ηὐλογημένης Παρθένου Μαρίας, τῆς Θεοτόκου, καί ἐγένετο οὕτως ἄνθρωπος ὁμοούσιος ἡμῖν κατά τήν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ ἐκτός ἁμαρτίας. Εἶναι Θεός ἀληθινός καί ἐν ταὐτῷ ἀληθινός ἄνθρωπος, τέλειος ἐν τῇ θεότητι αὐτοῦ και τέλειος ἐν τῇ ἀνθρωπότητι αὐτοῦ. Καλοῦμεν τήν ηὐλογημένην Παρθένον

Θεοτόκον, διότι ὁ ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς σκηνώσας ὑπῆρξε πλήρης Θεός καί πλήρης ἄνθρωπος.

Ὅταν ὁμιλῶμεν περί μιᾶς «συνθέτου ὑποστάσεως» τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δέν λέγομεν ὅτι συνυπάρχουν ἐν αὐτῷ μία θεία ὑπόστασις καί μία ἀνθρωπίνη ὑπόστασις, ἀλλ' ὅτι ἡ μία ἀίδιος ὑπόστασις τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς Ἁγίας Τριάδος προσέλαβε τήν ἡμετέραν κτιστήν φύσιν, ἑνώσας οὕτως αὐτήν μετά τῆς ἰδίας αὐτοῦ ἀκτίστου θείας φύσεως, ἵνα μορφώσῃ μίαν ἀχωρίστως καί ἀσυγχύτως ἡνωμένην πραγματικήν θεανθρωπίνην ὕπαρξιν, ἐν τῇ ὁποίᾳ αἱ φύσεις διακρίνονται «τῇ θεωρίᾳ μόνῃ».

Ἡ ὑπόστασις τοῦ Λόγου πρό τῆς Ἐνανθρωπήσεως, καί μετ' αὐτῆς εἰσέτι τῆς θείας φύσεως αὐτοῦ, δέν ἦτο βεβαίως σύνθετος. Ἡ ὑπόστασις καί ὡς διακεκριμένη ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἐνανθρωπήσαντος Λόγου δέν εἶναι ἐπίσης σύνθετος. Τό μοναδικόν Θεανδρικόν πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ προαιωνία ὑπόστασις, ἡ ὁποία προσέλαβε τήν ἀνθρωπίνην φύσιν διά τῆς Ἐνανθρωπήσεως. Οὕτω καλοῦμεν τήν ὑπόστασιν αὐτήν σύνθετον λόγῳ τῶν φύσεων, αἱ ὁποῖαι ἡνώθησαν διά νά μορφώσουν μίαν σύνθετον ἑνότητα. Τό ζήτημα δέν εἶναι ἄν οἱ Πατέρες ἡμῶν ἐχρησιμοποίησαν ἐναλλακτικῶς τούς ὅρους φύσις καί ὑπόστασις καί ἄν συνέχεαν τόν ἕνα πρός τόν ἄλλον. Ὁ ὅρος ὑπόστασις δύναται νά χρησιμοποιηθῇ διά νά περιγράψῃ τόσον τό πρόσωπον ὡς διακεκριμένον ἐκ τῆς φύσεως, ὅσον καί τό πρόσωπον μετά τῆς φύσεως, διότι ἡ ὑπόστασις πράγματι οὐδέποτε ὑπάρχει ἄνευ φύσεως.

Πρόκειται διά τήν αὐτήν ὑπόστασιν τοῦ δευτέρου προσώπου τῆς Ἁγίας Τριάδος, τό ὁποῖον γεννᾶται αἰωνίως ὑπό τοῦ Πατρός καί ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐνηνθρώπησε, σαρκωθείς ἐκ τῆς ηὐλογημένης Παρθένου. Αὐτό εἶναι τό μυστήριον τῆς ὑποστατικῆς ἑνώσεως, τό ὁποῖον ὁμολογοῦμεν ἐν λατρευτικῇ ταπεινώσει, ἤτοι ἡ πραγματική ἕνωσις τοῦ θείου μετά τοῦ ἀνθρωπίνου μεθ' ὅλων τῶν ἰδιοτήτων καί λειτουργιῶν τῆς ἀκτίστου θείας φύσεως, ἐν αἷς καί τῆς φυσικῆς θελήσεως καί φυσικῆς ἐνεργείας, ἡ ὁποία ἡνώθη ἀχωρίστως καί ἀσυγχύτως μετά τῆς κτιστῆς ἀνθρωπίνης φύσεως μεθ' ὅλων τῶν ἰδιοτήτων καί λειτουργιῶν αὐτῆς, ἐν αἷς καί τῆς φυσικῆς θελήσεως καί ἐνεργείας αὐτῆς. Ὁ σαρκωθείς Λόγος εἶναι τό ὑποκείμενον πάσης θελήσεως καί ἐνεργείας τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Συμφωνοῦμεν εἰς τήν καταδίκην τῶν αἱρέσεων τοῦ Νεστοριανισμοῦ καί τοῦ Εὐτυχιανισμοῦ. Δέν χωρίζομεν, οὔτε διαιροῦμεν τήν ἀνθρωπίνην φύσιν καί τήν θείαν φύσιν τοῦ Χριστοῦ, καί οὔτε δεχόμεθα ὅτι ἡ πρώτη κατεπόθη ὑπό τῆς δευτέρας καί ἐπαύσατο οὕτως ὑπάρχουσα.

Τά χρησιμοποιηθέντα διά τήν περιγραφήν τοῦ μυστηρίου τῆς ὑποστατικῆς ἑνώσεως τέσσαρα ἐπιρρήματα ἀνήκουν εἰς τήν κοινήν ἡμῶν παράδοσιν, ἤτοι ἄνευ φυρμοῦ, συγχύσεως (ἀσυγχύτως), ἄνευ τροπῆς (ἀτρέπτως), ἄνευ χωρισμοῦ (ἀχωρίστως) καί ἄνευ διαιρέσεως (ἀδιαιρέτως). Ὅσοι ἐξ ἡμῶν ὁμιλοῦν περί δύο φύσεων ἐν Χριστῷ, δέν ἀρνοῦνται δι' αὐτοῦ τήν ἀχώριστον καί ἀδιαίρετον ἕνωσιν αὐτῶν. Ὅσοι ἐξ ἡμῶν ὁμιλοῦν περί μιᾶς ἡνωμένης θεαν-

θρωπίνης φύσεως ἐν Χριστῷ δέν ἀρνοῦνται οὕτω τήν συνεχῆ δυναμικήν παρουσίαν ἐν Χριστῷ τοῦ θείου καί τοῦ ἀνθρωπίνου ἀτρέπτως καί ἀσυγχύτως.

Ἡ ἀμοιβαία συμφωνία ἡμῶν δέν περιορίζεται εἰς μόνην τήν Χριστολογίαν, ἀλλ' ἀναφέρεται εἰς τήν ὅλην πίστιν τῆς μιᾶς ἀδιαιρέτου Ἐκκλησίας τῶν πρώτων αἰώνων. Συμφωνοῦμεν ἐπίσης εἰς τήν κατανόησιν τοῦ προσώπου καί τοῦ ἔργου τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, τό ὁποῖον ἐκπορεύεται μόνον ἐκ τοῦ Πατρός καί συνδοξάζεται πάντοτε μετά τοῦ Πατρός καί τοῦ Υἱοῦ».

Μετά τη σύνταξη του παραπάνω κειμένου της Κοινής Δηλώσεως, που αποτελεί το μεγαλύτερο και ουσιαστικότερο βήμα στην υπόθεση της ενότητας μεταξύ των δύο εκκλησιαστικών οικογενειών, η Μεικτή Θεολογική Επιτροπή καθόρισε στη συνέχεια και τα θέματα, με τα οποία θα έπρεπε να ασχοληθεί η Γ΄ Συνέλευσή της, που αποφασίστηκε να πραγματοποιηθεί τον επόμενο χρόνο. Τα θέματα αυτά ήταν τα ακόλουθα: α) Συνοδικές διατυπώσεις και αναθέματα, β) Ιστορικοί παράγοντες, γ) Ερμηνεία των χριστολογικών δογμάτων σήμερα, δ) Έκθεση της Μεικτής Υποεπιτροπής για τα ποιμαντικά προβλήματα και ε) Μελλοντικές προοπτικές. Από τα θέματα αυτά τα τρία πρώτα παραπέμφθηκαν στην υπάρχουσα ήδη Μεικτή Θεολογική Υποεπιτροπή, ενώ το τέταρτο σε μια νέα Μεικτή Υποεπιτροπή υπεύθυνη για τα ποιμαντικά προβλήματα, προκειμένου και οι δυο τους να διατυπώσουν κοινές θέσεις εν όψει της Γ΄ Γενικής Συνελεύσεως της Μεικτής Θεολογικής Επιτροπής.

Η Γ΄ Γενική Συνέλευση πραγματοποιήθηκε στο Ορθόδοξο Κέντρο του Chambésy της Γενεύης στις 23-28 Σεπτεμβρίου 1990. Έλαβαν σ' αυτήν μέρος 34 εκπρόσωποι 18 Εκκλησιών. Εκπροσωπήθηκαν σχεδόν όλες οι Ορθόδοξες Εκκλησίες, πλην της Εκκλησίας των Ιεροσολύμων και της Ρουμανίας, καθώς και όλες οι Μη Χαλκηδόνιες Εκκλησίες της Ανατολής. Πρόεδροι της Γενικής Συνελεύσεως ήταν και πάλι ο Σεβ. Μητροπολίτης Ελβετίας κ. Δαμασκηνός και ο Σεβ. Μητροπολίτης Δαμιέττης κ. Bishoy.

Τρεις μέρες πριν από την Γ΄ Γενική Συνέλευση συνήλθε στον ίδιο χώρο η Μεικτή Υποεπιτροπή και με βάση τις εισηγήσεις στα παραπάνω τρία πρώτα θέματα που όρισε η Β΄ Γενική Συνέλευση συνέταξε «Σχέδιο κειμένου Κοινής Δηλώσεως», με σκοπό να αποτελέσει τη βάση των εργασιών της Γ΄ Γενικής Συνελεύσεως. Το σχέδιο αυτό διαβάστηκε στη Γενική Συνέλευση, αλλά επειδή υπήρξαν σε ορισμένα βασικά σημεία του κάποιες υπαναχωρήσεις εκμέρους των Κοπτών, συντάχθηκε νέο Σχέδιο Κοινής Δηλώσεως με συγκεκριμένες προτάσεις προς τις Εκκλησίες, που έγινε ομόφωνα αποδεκτό. Η δεύτερη αυτή Κοινή Δήλωση, που επαναλαμβάνει ως προς το χριστολογικό μέρος της ουσιαστικά την πρώτη (1989), ρητά υπογραμμίζει την αποδοχή εκμέρους των Μη Χαλκηδονίων των τριών πρώτων Οικουμενικών Συνόδων και των δογματικών διδασκαλιών των επομένων τεσσάρων. Τέλος η Δήλωση αυτή κατακλείεται με τη συμφωνία των δύο πλευρών για την άρση των αναθεμάτων και τις συγκεκριμένες προτάσεις προς τις Εκκλησίες για την πραγματοποίησή της.

Κατά τις συζητήσεις που έγιναν εξαφορμής του Σχεδίου κειμένου Κοινής

Δηλώσεως που υπέβαλε στη Γενική Συνέλευση η Μεικτή Υποεπιτροπή έντονη υπήρξε η απαίτηση από ορισμένους εκπροσώπους και των δύο πλευρών να συγκροτηθούν δύο Επιτροπές, για να μελετήσουν υπό το πρίσμα της σύγχρονης χριστολογικής προβληματικής τον Τόμο του Λέοντος και τα Πρακτικά της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου, καθώς και τη χριστολογική διδασκαλία του Διοσκόρου Αλεξανδρείας του Σεβήρου Αντιοχείας και του Φιλόξενου Mabbug, για να διαπιστωθεί αν είναι πράγματι ορθόδοξη. Ζητήθηκε μάλιστα η πρόταση αυτή να περάσει μέσα στο κείμενο της Κοινής Δηλώσεως, αλλά τελικά αυτό δε έγινε για λόγους ποιμαντικής συνέσεως που πρόβαλαν οι Κόπτες.

Εκτός από τη σύνταξη και αποδοχή του Σχεδίου κειμένου της Β΄ Κοινής Δηλώσεως η Μεικτή Θεολογική Επιτροπή συζήτησε και την ΄Εκθεση της υπεύθυνης για τα ποιμαντικά προβλήματα Υποεπιτροπής, που είχε συνέλθει εντωμεταξύ στη Μονή του Αγ. Παϊσίου στην Αίγυπτο (31 Ιανουαρίου – 4 Φεβρουαρίου 1990), και με βάση αυτήν συνέταξε σχέδιο κειμένου για τα ποιμαντικά θέματα, που έγινε επίσης ομόφωνα αποδεκτό. ΄Ετσι η Γ΄ Γενική Συνέλευση της Μεικτής Θεολογικής Επιτροπής στέφθηκε, όπως και η Β΄, με πλήρη επιτυχία, γιατί διαπιστώθηκε σαφώς ουσιαστική ταυτότητα πίστεως στα σημεία που φαίνονταν ότι χωρίζουν τις δύο εκκλησιαστικές οικογένειες.

Με την Γ΄ Γενική Συνέλευση ολοκληρώθηκε ουσιαστικά το έργο που επιτέλεσε η Μεικτή Θεολογική Επιτροπή και από την άποψη αυτή θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Διάλογος έληξε ως προς το χριστολογικό του μέρος που ήταν και το ουσιαστικότερο. Υπάρχουν βέβαια ακόμη ορισμένα βασικά ζητήματα πρακτικής φύσεως που απορρέουν από τη λήξη του χριστολογικού μέρους του Διαλόγου, όπως το ζήτημα της αποδοχής των τεσσάρων τελευταίων Οικουμενικών Συνόδων ως αγίων και Οικουμενικών εκ μέρους των Μη Χαλκηδονίων, το αν είναι δυνατή ή όχι η άρση των αναθεμάτων εναντίον προσώπων και συνόδων, καθώς και το μέχρι ποιου σημείου μπορεί να γίνει χρήση της οικονομίας σε θέματα λειτουργικής πράξης και εκκλησιαστικής διοίκησης, προκειμένου να πραγματοποιηθεί η μυστηριακή κοινωνία και ένωση μεταξύ των δύο εκκλησιαστικών οικογενειών. Για τη μελέτη των θεμάτων αυτών έχουν συσταθεί από τις κατά τόπους Ορθόδοξες Εκκλησίες Ειδικές Θεολογικές Επιτροπές, οι οποίες σε συνεργασία με τους εκπροσώπους των Εκκλησιών τους στο Διάλογο σύμφωνα με τα διορθοδόξως αποφασισθέντα θα υποβάλουν τις θέσεις τους πάνω στα θέματα αυτά στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, προκειμένου να καθορισθούν ομόφωνα από δικής μας πλευράς τα επόμενα βήματα για την πραγματοποίηση της μυστηριακής αυτής κοινωνίας και ένωσης. Για το σκοπό μάλιστα αυτό το Οικουμενικό Πατριαρχείο ανέλαβε και πάλι την πρωτοβουλία να συγκαλέσει την Ολομέλεια της Μεικτής Θεολογικής Επιτροπής στο Ορθόδοξο Κέντρο του Chambésy (1-6 Νοεμβρίου 1993), προκειμένου να υπάρξει περαιτέρω διασάφηση επί τη βάσει και των δύο παραδόσεων στα εξής ειδικά θέματα: α) ποια είναι η κανονικά αρμόδια εκκλησιαστική αυθεντία της κάθε πλευράς για την άρση των αναθεμάτων εναντίον προσώπων ή συνόδων, β) ποιες είναι οι προϋποθέ-

σεις και ποια η αναγκαία κανονική διαδικασία της κάθε πλευράς για την αποκατάσταση της εκκλησιαστικής κοινωνίας, γ) ποιος ο τρόπος εφαρμογής των κοινών αποφάσεων στη ζωή των Εκκλησιών και δ) ποιες οι κανονικές, οι λειτουργικές και οι άλλες συνέπειες από την αποκατάσταση της εκκλησιαστικής κοινωνίας.

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνουμε ότι από την πλευρά των Μη Χαλκηδονίων και ιδιαίτερα των Κοπτών, που είναι οι πιο φανατικά προσηλωμένοι στην παράδοσή τους, έγιναν ορισμένα βήματα που δείχνουν την καλοπροαίρετη διάθεσή τους και εγγυώνται τη θετική προοπτική και εξέλιξη του Θεολογικού Διαλόγου. Καταρχήν ήδη μετά τη Β΄ Γενική Συνέλευση της Μεικτής Θεολογικής Επιτροπής αναγνώρισαν επίσημα με συνοδικές αποφάσεις τους όλα τα μυστήρια της Ορθόδοξης Εκκλησίας και ειδικότερα το βάπτισμα, και στη συνέχεια μετά την Γ΄ Γενική Συνέλευση επικύρωσαν επίσης με συνοδικές αποφάσεις τους τις δύο δογματικές συμφωνίες που περιέχονται στην Α΄ και τη Β΄ Κοινή Δήλωση, αναγνωρίζοντας ουσιαστικά ότι η διδασκαλία όλων των Οικουμενικών συνόδων και των Πατέρων της Εκκλησίας μας είναι απολύτως ορθόδοξη. Βέβαια δεν αναγνώρισαν ακόμη τις Οικουμενικές μας συνόδους ως άγιες και Οικουμενικές, γιατί καταδίκασαν δικούς τους αγίους, όπως το Διόσκουρο, το Σεβήρο, το Φιλόξενο κ.ά. Σίγουρα όμως, αν διευθετηθεί το θέμα της άρσεως των αναθεμάτων εναντίον των προσώπων αυτών από δικής μας πλευράς, η αναγνώριση των Συνόδων αυτών, όπως άλλωστε και των άλλων δύο, της Ε΄ και της Ζ΄, ως αγίων και Οικουμενικών εκμέρους των Μη Χαλκηδονίων θα αποτελέσει συν Θεώ το επόμενο βήμα. Πάντως εκείνο που δεν θα πρέπει να διαφεύγει την προσοχή μας είναι ότι παρά τις αντικειμενικές δυσκολίες που υπάρχουν ακόμη για την πραγματοποίηση της πλήρους εκκλησιαστικής κοινωνίας και ένωσης μεταξύ των δύο εκκλησιαστικών οικογενειών οι προοπτικές αυτού του Θεολογικού Διαλόγου, όπως υπογραμμίστηκε ήδη και στην Γ΄ Προσυνοδική Πανορθόδοξη Διάσκεψη, είναι άριστες. ΄Αλλωστε η επιθυμία για την αποκατάσταση πλήρους εκκλησιαστικής κοινωνίας και ενότητας είναι σταθερό και κοινό γνώρισμα και των δύο πλευρών. ΄Οπως τόνισε ο Σεβ. Μητροπολίτης Ελβετίας κ. Δαμασκηνός στην απάντησή του προς τον Πάπα Shenouda, «Η διαίρεσις αυτή είναι μια ανωμαλία, μία αιμάσσουσα πληγή εις το σώμα του Χριστού, μία πληγή, η οποία κατά την θέλησίν Του, ην και ταπεινώς υπηρετούμεν, πρέπει να θεραπευθή». Ανάλογα αισθήματα και προβληματισμοί υπάρχουν και από την άλλη πλευρά. Με την κοινή περί πίστεως ομολογία μας, υπογράμμισε μετά την υπογραφή της Β΄ Κοινής Δηλώσεως ο Σεβ. Μητροπολίτης Δαμιέττης κ. Bishoy, ήδη ανήκουμε σε μία Εκκλησία και τυπικά θα είμαστε για λίγα χρόνια χωρισμένοι, μέχρις ότου ρυθμισθούν ορισμένα εκκλησιαστικά ζητήματα. Μάλιστα ο Αρχιεπίσκοπος των Αρμενίων του Λιβάνου Σεβ. κ. Αράμ Κεσισιάν τόνισε ότι πρέπει να τεθεί ένα ορόσημο, πριν από το οποίο να έχει πραγματοποιηθεί η πλήρης κοινωνία και ένωση των δύο εκκλησιαστικών οικογενειών, και πρότεινε το ορόσημο αυτό να είναι το έτος 2000. Ανεξάρτητα από

το αν συμμερίζεται κανείς ή όχι αυτή την αισιοδοξία από τη οποία διαπνέονται οι εκτιμήσεις και οι δηλώσεις των Μη Χαλκηδονίων ένα πράγμα είναι βέβαιο· ότι υπάρχει κοινή και σταθερή απόφαση και των δύο πλευρών να υπερβούν τη διαίρεση και να αποκαταστήσουν την εκκλησιαστική ενότητα μεταξύ τους όσο γίνεται πιο σύντομα.

Ύστερα απ' όσα είπαμε προκύπτει, νομίζουμε, αβίαστα ότι η στάση μας ως συνειδητών μελών και υπεύθυνων εργατών της Εκκλησίας απέναντι στη θεάρεστη αυτή προσπάθεια δεν θα πρέπει να υπαγορεύεται αποκλειστικά από τα δεδομένα του παρελθόντος ή από τις προκαταλήψεις και τις φανατικές ιδεοληψίες ορισμένων σύγχρονων θρησκευτικών ομάδων, που αγνοώντας την επίσημη θέση και την κοινή βούληση της καθολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας παριστάνουν τους αμύντορες της Ορθοδοξίας, χωρίς να σκέφτονται ότι με το φανατισμό τους συνεχίζουν να πληγώνουν το σώμα του Χριστού. Όπως αναφέρει στην Έκθεσή του προς την Ιερά Σύνοδο της Εκκλησίας της Ελλάδος ο Σεβ. Μητροπολίτης Νικοπόλεως κ. Μελέτιος, «Μετά την διαπίστωσιν συμπτώσεως απόψεων, ήτοι πλήρους ταυτίσεως της πίστεως των δύο πλευρών επί του θείου και προσκυνητού προσώπου του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού, θα είναι αμαρτία η δι' οιονδήποτε λόγον παρακώλυσις της πλήρους ενώσεως των νυν διαλεγομένων Εκκλησιών». Κατά συνέπεια εκείνο που απαιτείται από μέρους όλων των Ορθοδόξων Χριστιανών σχετικά με το ζήτημα αυτό είναι πλήρης εμπιστοσύνη στην Εκκλησία που διεξάγει το Θεολογικό Διάλογο και χειρίζεται τα προβλήματα που ανακύπτουν απ' αυτόν με τη δέουσα σοβαρότητα και υπευθυνότητα. Μάλιστα στην εποχή μας που το Ισλάμ εμφανίζεται απειλητικό έναντι του χριστιανικού κόσμου θα πρέπει οι Ορθόδοξοι να ενισχύσουμε τις ενωτικές αυτές πρωτοβουλίες της Εκκλησίας μας και να ανταποκριθούμε στη σφοδρή και καθολική επιθυμία των Μη Χαλκηδονίων Εκκλησιών, που σχεδόν άνευ όρων επιζητούν να ενωθούν πλήρως με την Ορθόδοξη Εκκλησία. Άλλωστε η πλήρης κοινωνία και ένωση των δύο εκκλησιαστικών οικογενειών θα ενισχύσει το μέτωπο και της δικής μας Εκκλησίας έναντι του ισλαμικού κινδύνου. Πέρα όμως από οποιεσδήποτε εκκλησιαστικοπολιτικές σκοπιμότητες πρέπει να έχουμε πρώτιστα υπόψη μας ότι η επιθυμία για την επίτευξη «της των πάντων ενώσεως (των αγίων του Θεού Εκκλησιών) είναι βαθιά ριζωμένη μέσα στη φύση και τη συνείδηση της Εκκλησίας και αποτελεί επαναλαμβανόμενη ευχή σε κάθε λατρευτική της σύναξη. Γι' αυτό και μετά την επίτευξη της δογματικής συμφωνίας, στην οποία αναφερθήκαμε παραπάνω με συντομία, αποτελεί, νομίζουμε, στοιχειώδες χρέος όλων μας ως συνειδητών μελών ή και υπεύθυνων εργατών της Εκκλησίας να συμβάλλουμε όσο γίνεται περισσότερο στην υπόθεση της ένωσης μεταξύ των δύο εκκλησιαστικών οικογενειών. Έτσι μόνο μπορούμε να προσδοκούμε την πραγμάτωση των λόγων της αρχιερατικής προσευχής του Χριστού «ἵνα πάντες ἓν ὦσιν» (*Ιω.* 17, 21).

Προοπτική διαλόγου

Είναι δυνατός σήμερα ο διάλογος των ανατολικών καθολικών Εκκλησιών με την ορθόδοξη Εκκλησία στα πλαίσια της νέας διαμορφωθείσης κατάστασης στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη για το μέλλον του Χριστιανισμού;

π. Δημήτριος Σαλάχας

Εκκλησιολογικές αρχές και πρακτικοί κανόνες για τη λύση του προβλήματος της «Ουνίας»

Όταν το 1980 εγκαινιαζόταν στην Πάτμο-Ρόδο ο επίσημος θεολογικός διάλογος ανάμεσα στη Ρωμαιοκαθολική και την Ορθόδοξη Εκκλησία, κανείς δεν μπορούσε να προβλέψει τις εξελίξεις που θα επέρχονταν λίγα χρόνια μετά στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, και την ανάβλυση της θρησκευτικής ελευθερίας την οποία αυτές θα συνεπέφεραν. Μετά από δεκαετίες επίσημης αθεΐας στις περιοχές αυτές, η κατοχύρωση των ατομικών ελευθεριών επιτρέπει σήμερα σε όλες τις Εκκλησίες και θρησκευτικές κοινότητες να μπορούν να εκπληρώσουν την αποστολή τους με ανανεωμένο αίσθημα ευθύνης όχι μόνο προς όσους υπέστησαν διωγμούς, αλλά και προς όσους αναζητούν την αλήθεια και τα μέσα της σωτηρίας.

Όμως, η αποκατάσταση της θρησκευτικής ελευθερίας, δώρο Θεού για όλους, αντί να ενώσει τους χριστιανούς, δημιούργησε βαθύτερες εντάσεις, ρήξεις και ανταγωνισμούς και έφερε στην επιφάνεια παλαιές εθνικές και θρησκευτικές πικρές μνήμες. Επικρατούν ακόμη σοβαρές εντάσεις και αντιπαραθέσεις μεταξύ των ρωμαιοκαθολικών ανατολικών («Ουνιτών») και της Ορθόδοξης Εκκλησίας στις χώρες αυτές. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία κατηγορήθηκε στο παρελθόν και κατηγορείται ακόμη για επεκτατισμό και προσηλυτισμό μέσω της «Ουνίας» σε βάρος των ορθόδοξων πιστών σε περιοχές της Μέσης Ανατολής και της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης εξαρτώμενες παραδοσιακά από τη δικαιοδοσία της Ορθόδοξης Εκκλησίας, με την εγκατάσταση παράλληλων ιεραρχικών δομών και ποιμαντικών δραστηριοτήτων, σαν να ήταν «περιοχή ιεραποστολικής δράσης». Είναι γεγονός ότι σήμερα μια πληθώρα «ξένων Εκκλησιών» έχουν καταφθάσει και κατακλύσει τη Ρωσία και άλλες ανατολικές

χώρες, ιδιαίτερα προτεσταντικές από τις ΗΠΑ, αναπτύσσοντας θρησκευτικό προσηλυτιστικό έργο ανάμεσα στους Ορθοδόξους. Φαίνεται μάλιστα, κατόπιν αιτήσεως του Πατριαρχείου Μόσχας, ότι πρόκειται να τροποποιηθεί στη Ρωσία ο πρόσφατος νόμος περί θρησκευτικής ελευθερίας (15 Οκτωβρίου 1990), για να προστατευθεί η ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία από την εισβολή των ξένων που σαν «μισσιονάριοι» δρουν προς όφελος των δικών τους Ομολογιών.

Στα πλαίσια αυτά τέθηκε πλέον ρητά και κατηγορηματικά και το από αιώνες τώρα υφιστάμενο φλέγον πρόβλημα των καθολικών ανατολικών Εκκλησιών, βυζαντινής παράδοσης, των λεγομένων «Ουνιτικών», στις σχέσεις Ρωμαιοκαθολικής και Ορθόδοξης Εκκλησίας, σαν πρόκριμα της συνέχισης αυτού του ίδιου του διαλόγου τους. Η Ορθόδοξη Εκκλησία αρνήθηκε και αρνείται κάθε διάλογο με τις «Ουνιτικές» Εκκλησίες· αναγνωρίζει, σέβεται και συνδιαλέγεται αδελφικά με τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία της Δύσεως, αλλά ζητεί επίμονα από τη Ρώμη την κατάργηση της «Ουνίας» είτε με την ενσωμάτωσή της στη λατινική Εκκλησία είτε με την επιστροφή της στην Ορθοδοξία από την οποία και προέρχεται.

Μετά την Ε΄ Συνέλευση της διεθνούς μικτής Επιτροπής επί του θεολογικού διαλόγου μεταξύ Ρωμαιοκαθολικής και Ορθόδοξης Εκκλησίας στην ορθόδοξη Μονή του Βάλαμο (Φιλανδία) (1988), και κατόπιν επίμονης αίτησης των Ορθοδόξων Εκκλησιών είχε διακοπεί η κανονική πορεία του θεολογικού διαλόγου με τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, για να εξετασθεί πάραυτα, θεολογικά και πρακτικά, το ζήτημα το οποίο θέτουν σε αυτές η ύπαρξη και η δράση των καθολικών ανατολικών Εκκλησιών. Κατά την ΣΤ΄ Συνέλευσή της στο Φράϊσιγκ (Μόναχο) της Γερμανίας, τον Ιούνιο 1990, η μικτή Επιτροπή είχε εκδώσει βαρυσήμαντη Δήλωση για το θέμα της «Ουνίας», χωρίς όμως στο μεταξύ να διευθετηθεί το θέμα και να κοπάσουν οι εντάσεις. Στο μεταξύ η Αγία Έδρα εξέδωκε, την 1η Ιουνίου 1992, γενικές αρχές και πρακτικές Οδηγίες για τη συμπεριφορά των Καθολικών (λατίνων και ανατολικών) προς τους Ορθοδόξους στις χώρες αυτές.

Το θέμα επανήλθε και κατά την Ζ΄ κατά σειρά Συνέλευση της ολομέλειας της διεθνούς μικτής Επιτροπής, που συνήλθε στις 17-24 Ιουνίου 1993, στην Μπελεμέντειο Ορθόδοξη Θεολογική Σχολή του Λιβάνου. Ιδιαίτερη εκκλησιαστική και οικουμενική σημασία, στο περιθώριο της συνάντησης αυτής, προσέλαβε επίσης η πρόσκληση από μέρους του Ορθοδόξου Πατριάρχου Αντιοχείας Ιγνατίου Δ΄ προς όλους τους Πατριάρχες, καθολικούς ανατολικούς και προχαλκηδονείους, της περιοχής της Αντιοχείας, να παρακαθήσουν στο επίσημο γεύμα που δόθηκε προς τιμή των μελών της μικτής Επιτροπής στην Μπελεμέντειο Θεολογική Σχολή. Η παρουσία των προκαθημένων των Εκκλησιών αυτών ανάμεσα στα μέλη της μικτής Επιτροπής, έδωσε μια ζωντανή μαρτυρία και εικόνα των αδελφικών σχέσεων και της αλληλεγγύης που υπάρχουν μεταξύ των Εκκλησιών της Μέσης Ανατολής, σε μια στιγμή ακριβώς όπου ολοφάνερα και συνταρακτικά παραμένουν ακόμη τα συντρίμμια και ερείπια της ολότελης

καταστροφής και ερήμωσης που επέφερε ο τραγικός αδελφοκτόνος πόλεμος στο Λίβανο κατά τα τελευταία είκοσι χρόνια.

Οι συζητήσεις και αυτή τη φορά ήταν έντονες και δύσκολες, αλλά απόλυτα ειλικρινείς και αδελφικές. Τα μέλη της μικτής Επιτροπής είχαν απόλυτη συνείδηση ότι η ιστορία των διαιρέσεων του παρελθόντος και των αποτυχημένων στο μεταξύ ενωτικών προσπαθειών έχει τραυματίσει βαθιά τις μνήμες των Εκκλησιών τους, αλλά και ότι απ' εδώ και εμπρός θα έπρεπε να στραφούν οι Εκκλησίες και οι ποιμένες τους προς το μέλλον, εμπεδώνοντας μια στενή συνεργασία με σαφήνεια και πλήρη διαφάνεια επιδιώξεων και ενεργειών σε όλους τους τομείς.

Το θέμα που απασχόλησε και την ολομέλεια αυτής της μικτής Επιτροπής του θεολογικού διαλόγου ήταν τα θεολογικά και πρακτικά ζητήματα που τίθενται από την ύπαρξη και ποιμαντική δράση των καθολικών ανατολικών Εκκλησιών σε χώρες παραδοσιακά ορθόδοξες. Το τελικό κείμενο που υιοθέτησε η μικτή Επιτροπή και εγκρίθηκε στη συνέχεια από τις αρμόδιες αντίστοιχες εκκλησιαστικές αρχές της, προς άμεση υλοποίηση και εφαρμογή, φέρει τον τίτλο *«η Ουνία, μέθοδος ενώσεως κατά το παρελθόν, και σύγχρονη αναζήτηση της πλήρους κοινωνίας»*· περιλαμβάνει μια σύντομη εισαγωγή και διαιρείται σε δύο μέρη. Το πρώτο περιέχει γενικές εκκλησιολογικές αρχές, και το δεύτερο πρακτικούς κανόνες τακτικής και δράσης.

Στην εισαγωγή του κειμένου, η μικτή Επιτροπή επαναλαμβάνει την προηγούμενη Δήλωσή της, στο Φραΐσιγκ (1990), ότι δηλ. «απορρίπτομεν την "ουνία" ως μέθοδον αναζητήσεως της ενότητος, διότι είναι αντίθετος προς την κοινήν παράδοσιν των Εκκλησιών μας», και προσθέτει ότι «όσον αφορά εις τας ανατολικάς καθολικάς Εκκλησίας, είναι σαφές ότι αύται, ως τμήμα της καθολικής Κοινωνίας, έχουν το δικαίωμα να υπάρχουν και να δρουν δια να ανταποκριθούν εις τας πνευματικάς ανάγκας των πιστών των» (παρ. 2 και 3). Το κείμενο ακριβώς προβάλλει νέα μέθοδο στη σύγχρονη αναζήτηση της πλήρους κοινωνίας και παρέχει τους λόγους για τους οποίους αποκλείεται πλέον σήμερα η «ουνία» σαν μέθοδος.

Α) Εκκλησιολογικές αρχές

Οι εκκλησιολογικές αρχές που διαγράφονται στο κείμενο μπορούν να συνοψισθούν ως εξής:

1- Ιστορική και θεολογική αξιολόγηση των ενωτικών πρωτοβουλιών του παρελθόντος

Οι προσπάθειες των παρελθόντων αιώνων για την αποκατάσταση της ενότητας και πλήρους κοινωνίας μεταξύ της Δυτικής και της Ανατολικής Εκκλησίας –ακόμη και σε συνοδικό επίπεδο– δυστυχώς απέτυχαν, μάλιστα ενίοτε σκλήρυ-

ναν τις αντιπαραθέσεις. Όμως κατά τους τέσσερις τελευταίους αιώνες σε διάφορες περιοχές της Ανατολής «ανελήφθησαν πρωτοβουλίαι, από τον εσωτερικόν χώρον ωρισμένων Εκκλησιών ή υπό την ώθησιν εξωτερικών στοιχείων, προς αποκατάστασιν της κοινωνίας μεταξύ της Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας». Οι ενωτικές αυτές πρωτοβουλίες «ωδήγησαν εις την ένωσιν ωρισμένων κοινοτήτων με την Έδραν της Ρώμης και συνεπέφερον, ως συνέπειαν, τη διάσπασιν της κοινωνίας με τας Μητέρας των Εκκλησίας της Ανατολής. Τούτο συνέβη όχι άνευ μεσολαβήσεως εξωεκκλησιαστικών συμφερόντων. Τοιουτρόπως προέκυψαν ανατολικαί καθολικαί Εκκλησίαι και εδημιουργήθη μία κατάστασις, η οποία κατέστη πηγή συγκρούσεων και δεινών δια τους ορθοδόξους εν πρώτοις, αλλά και δια τους καθολικούς» (παρ. 7-8).

Πρέπει να σημειωθεί εδώ ότι οι ιστορικές συνθήκες από τις οποίες προέκυψαν κατά τους τελευταίους τέσσερις αιώνες οι ανατολικές καθολικές Εκκλησίες με τις επί μέρους ενώσεις διαφόρων κοινοτήτων της ορθόδοξης Ανατολής με την έδρα της Ρώμης διαφέρει από τη μια Εκκλησία στην άλλη. Οι ενωτικές πρωτοβουλίες προήλθαν είτε από τον εσωτερικό χώρο ορισμένων Εκκλησιών, όπως συνέβη π.χ. με την Εκκλησία των Ελληνοκαθολικών (Μελχιτών), προερχομένων κατόπιν επελθόντος σχίσματος μέσα στους κόλπους του Πατριαρχείου Αντιοχείας (1724), είτε υπό την ώθηση εξωτερικών εθνικοπολιτικών παραγόντων και συμφερόντων. Όμως, ανεξάρτητα από τις επιμέρους ιστορικές συνθήκες, στο σύνολό τους σχεδόν οι καθολικές ανατολικές Εκκλησίες προήλθαν από τη διάσπαση της κοινωνίας τμήματος ορθοδόξων πιστών από τις Μητέρες Εκκλησίες τους της Ανατολής, και την ένωσή τους με την έδρα της Ρώμης. Χαρακτηριστικό των μερικών αυτών ενώσεων ήταν ότι επέφεραν νέες διασπάσεις μέσα στην καθόλου Εκκλησία, δηλ. κοινωνία με τη Ρώμη, σχίσμα και ακοινωνησία με τις Μητέρες Εκκλησίες τους.

Η μικτή Επιτροπή στο κείμενό της δεν αμφισβητεί τις καλές προθέσεις και τη γνησιότητα της θέλησης για την πιστή τήρηση της εντολής του Κυρίου «ἵνα πάντες ἕν ὦσιν», οι οποίες ενέπνευσαν τις μερικές αυτές ενώσεις με την Εκκλησία της Ρώμης, όμως προσθέτει, ότι «οφείλομεν να διαπιστώσωμεν, ότι η αποκατάστασις της ενότητος μεταξύ Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας δεν επετεύχθη και ότι η διαίρεσις συνεχίζεται, δηλητηριαζομένη από τας προσπαθείας αυτάς» (παρ. 9). Σήμερα μετά παρέλευση αιώνων, οι δύο Εκκλησίες αναγνωρίζουν εν διαλόγω και με κάθε ειλικρίνεια, ότι οι μερικές αυτές ενώσεις δεν επέτυχαν να λύσουν το ενωτικό πρόβλημα στο σύνολό του. Υπό την έννοια αυτή τα μέλη της μικτής Επιτροπής διακηρύττουν, ότι σήμερα «απορρίπτομεν την μέθοδον αυτήν αναζητήσεως της ενότητος» (παρ. 2) μεταξύ των Εκκλησιών Ανατολής και Δύσεως. Η μέθοδος αυτή όχι μόνο δεν επέτυχε την αποκατάσταση της ενότητας μεταξύ Ανατολής και Δύσεως, αλλά τουναντίον εδημιούργησε βαθύτερες εντάσεις και αντιπαραθέσεις. Οι ενώσεις αυτές είχαν σαν συνέπεια την ανάπτυξη «ιεραποστολικής δράσεως», χαρακτηριζομένης από «την προ-

σπάθειαν μεταστροφής των άλλων χριστιανών, ατομικώς ή ομαδικώς, δια να τους φέρει να "επιστρέψουν" εις την ιδίαν εκάστου Εκκλησίαν» (παρ. 10). Από πλευράς της η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, προκειμένου να νομιμοποιήσει θεολογικά την τάση αυτή προσηλυτισμού εν μέσω των ορθοδόξων, «ανέπτυξε την θεολογικήν θεώρησιν, συμφώνως προς την οποίαν παρουσιάζετο η ιδία ως η μοναδική ταμιούχος σωτηρίας» (παρ. 10), δηλ. ότι εκτός των ορατών αυτής ορίων δεν υπάρχουν μέσα σωτηρίας. Η αντίδραση της Ορθόδοξης Εκκλησίας ήταν άμεση, καθότι και αυτή με τη σειρά της «υιοθέτησε βαθμιαίως την αυτήν θεώρησιν, συμφώνως προς την οποίαν εν αυτή μόνη ευρίσκετο η σωτηρία» (παρ. 10).

Στα πλαίσια λοιπόν αυτής της θεολογικής θεώρησης, και οι δύο Εκκλησίες εννοούσαν την ένωση σαν «επιστροφή» των πιστών αντίστοιχα της μιας στην άλλη, βάσει ακριβώς της «σωτηριολογικής αποκλειστικότητας», την οποίαν η καθεμιά διεκδικούσε για τον εαυτόν της.

Αποτέλεσμα της θεώρησης αυτής, «προς εξασφάλισιν της σωτηρίας των «κεχωρισμένων αδελφών» συνέβαινεν ακόμη και να αναβαπτίζωνται χριστιανοί και να παραθεωρώνται αι απαιτήσεις της θρησκευτικής ελευθερίας των προσώπων και της εκφράσεως της πίστεώς των, προοπτική δια την οποίαν η εποχή εκείνη είχεν ελαχίστην ευαισθησίαν. Αφ' ετέρου, ωρισμέναι πολιτικαί αρχαί κατέβαλον προσπαθείας δια να επαναφέρουν ανατολικούς εις την Εκκλησίαν των πατέρων των. Προς τούτο δεν εδίσταζον, εάν η ευκαιρία παρουσιάζετο, να χρησιμοποιούν μέσα απαράδεκτα» (παρ. 10-11).

Η μικτή Επιτροπή θεωρεί τον αναβαπτισμό ανάμεσα σε καθολικούς και ορθοδόξους σαν την πιο ακραία και απαράδεκτη τακτική και εφαρμογή της παλαιάς εκείνης θεώρησης της «σωτηριολογικής αποκλειστικότητας», που διεκδικούσαν καθεμιά Εκκλησία για τον εαυτόν της. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται επίσης στα απαράδεκτα μέσα τα οποία ορισμένες πολιτικές αρχές χρησιμοποίησαν, ιδιαίτερα κατά την τελευταία πεντηκονταετία στα ολοκληρωτικά καθεστώτα της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης, για να εξαναγκάσουν τους καθολικούς ανατολικούς να επιστρέψουν στην Ορθοδοξία, δηλ. στην Εκκλησία των πατέρων τους. Πρέπει όμως να λεχθεί ότι και οι διάφορες κατά καιρούς ενώσεις ορθοδόξων με τη Ρώμη δεν ήσαν απαλλαγμένες από εξαναγκασμό από μέρους των κρατούντων τότε πολιτικών παραγόντων.

Στο κοινό ανακοινωθέν που εκδόθηκε μετά τις εργασίες της Συνέλευσης της μικτής Επιτροπής, αναφέρεται ότι «οι βαθιές αλλαγές που επήλθαν στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, και επέφεραν την αναγέννηση της θρησκευτικής ελευθερίας και την ανάκτηση μιας ανοικτής ποιμαντικής δραστηριότητας από τις καθολικές ανατολικές Εκκλησίες, συνέτειναν ώστε αυτά τα ζητήματα κατέστησαν πλέον σαν κριτήριο της ποιότητας των σχέσεων μεταξύ των Εκκλησιών, Καθολικής και Ορθόδοξης». Αυτό σημαίνει ότι η ανάκτηση μιας ανοιχτής ποιμαντικής δράσης από τις καθολικές ανατολικές Εκκλησίες για την πνευμα-

τική διαποίμανση των πιστών τους στις χώρες αυτές ήταν αποτέλεσμα της αποκατάστασης της θρησκευτικής ελευθερίας στις ίδιες αυτές χώρες μετά την κατάρριψη των ολοκληρωτικών καθεστώτων. Κατά την παρελθούσα πεντηκονταετία, οι Εκκλησίες αυτές είχαν ολότελα καταργηθεί και τεθεί υπό απηνή διωγμό από τα κομμουνιστικά καθεστώτα, και οι εκκλησίες και ιδρύματά τους δημευθεί και αποδοθεί στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Σήμερα ελεύθερες πλέον οι καθολικές ανατολικές Εκκλησίες αναδιοργανώνονται και ανασυγκροτούνται. Η αναδιοργάνωση και ανασυγκρότηση αυτή εδημιούργησε όχι μόνο συγκρούσεις και αντιπαραθέσεις σε τοπικό επίπεδο μεταξύ Καθολικών και Ορθοδόξων, ιδιαίτερα στη Δυτική Ουκρανία και στη Ρουμανία, αλλά και γενικότερα σοβαρά προβλήματα στις σχέσεις της Ορθόδοξης με την Καθολική Εκκλησία στο σύνολό τους. Γενικά από την ύπαρξη και τη δράση των καθολικών ανατολικών Εκκλησιών, (η μικτή Επιτροπή απέφυγε τον όρο «ουνιτικές Εκκλησίες», που χρησιμοποιείται συχνά και θεωρείται αδόκιμος για τις Εκκλησίες αυτές), από την εποχή ήδη της ένωσής τους με την Εκκλησία της Ρώμης προκλήθηκαν θεολογικά και πρακτικά προβλήματα στις σχέσεις των δύο Εκκλησιών, Καθολικής και Ορθόδοξης. Αυτά τα προβλήματα μελετήθηκαν στη Συνέλευση αυτή.

2- Νέες θεολογικές βάσεις για τη διαμόρφωση των σχέσεων των δύο Εκκλησιών και την αναζήτηση της πλήρους κοινωνίας τους

Καθολικοί και Ορθόδοξοι επανευρίσκουν σήμερα τη βαθιά σχέση τους προς το μυστήριο της Εκκλησίας και ανακαλύπτουν ότι είναι «αδελφές Εκκλησίες» (παρ. 12). Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι αποκαταστάθηκε η πλήρης ενότητα και κοινωνία τους˙ υπάρχουν ακόμα σοβαρές θεολογικές διαφορές που αγγίζουν ουσιώδη κεφάλαια της πίστης, που αποτελούν αντικείμενο του συνεχιζόμενου επίσημου θεολογικού τους διαλόγου μεταξύ των δύο Εκκλησιών. Πάντως δεν ευρισκόμεθα σήμερα στην εποχή της «σωτηριολογικής αποκλειστικότητας» και της άρνησης της μυστηριακής και εκκλησιολογικής δομής του άλλου. Η κοινή αυτή εκ νέου ανακάλυψη και επαναξιολόγηση συνίσταται στο ότι Καθολικοί και Ορθόδοξοι θεωρούν την Εκκλησία σαν *κοινωνία*, και αναγνωρίζονται αμοιβαία στην «ομολογία της αποστολικής πίστεως, μετοχή εις τα αυτά μυστήρια, κυρίως εις την μίαν ιερωσύνην την τελούσαν την μίαν θυσίαν του Χριστού, αποστολική διαδοχή των επισκόπων». ΄Ολα αυτά τα γνωρίσματα και χαρίσματα που εμπιστεύθηκε ο Χριστός στην Εκκλησία του «δεν δύνανται να θεωρηθούν ως αποκλειστική ιδιοκτησία μιας των ημετέρων Εκκλησιών». ΄Αμεση συνέπεια αυτής της εκ νέου ανακάλυψης είναι ότι «εντός του πλαισίου αυτού αποκλείεται πας αναβαπτισμός» (παρ. 13).

Η διακήρυξη αυτή είναι η πλέον σημαντική στο κείμενο. Αποτελεί την ολοκλήρωση των τριών θεμελιακών θεολογικών κειμένων που η μικτή Επιτροπή έχει ήδη εκδώσει επάνω στο μυστήριο της Εκκλησίας, στη μυστηριακή δομή της Εκκλησίας, την ιερωσύνη και την αποστολικότητα.

Η παραπάνω νέα θεολογική θεώρηση και η αμοιβαία αναγνώριση των

Εκκλησιών, Ρωμαιοκαθολικής και Ορθόδοξης, ως «αδελφών Εκκλησιών», μετέβαλε ριζικά τις προοπτικές και τη στάση της μιας Εκκλησίας έναντι της άλλης. «Η μορφή του "ιεραποστολικού έργου", περιγραφείσα ανωτέρω και αποκληθείσα "ουνία", δεν ημπορεί πλέον να γίνη αποδεκτή ούτε ως ακολουθητέα μέθοδος ούτε ως πρότυπον της ενότητος, την οποίαν αναζητούν αι Εκκλησίαι μας» (παρ. 12). «Η οικουμενική προσπάθεια των αδελφών Εκκλησιών Ανατολής και Δύσεως, ερειδομένη επί του διαλόγου και της προσευχής, αναζητεί μίαν τελείαν και πλήρη κοινωνίαν, η οποία δεν αποτελεί ούτε απορρόφησιν ούτε συγχώνευσιν, αλλά συνάντησιν εν αληθεία και αγάπη» (παρ. 14). «Εν τη προσπαθεία προς αποκατάστασιν της ενότητος δεν πρόκειται περί επιζητήσεως της μεταστροφής των προσώπων μιας Εκκλησίας εις την άλλην προς εξασφάλισιν της σωτηρίας των» (παρ. 15).

3- Απόρριψη της «ουνίας» σαν μεθόδου και πρότυπου, και αναζήτηση νέου πρότυπου της πλήρους κοινωνίας

Η νέα εκκλησιολογική θεώρηση της κοινωνίας, που υιοθέτησαν οι δύο Εκκλησίες στο διάλογό τους, επιβάλλει και στις δύο την απόρριψη της «θεολογίας της επιστροφής». Πράγματι αδελφές Εκκλησίες σημαίνει αναγνώριση της εκκλησιολογικότητας και μυστηριακής δομής της καθεμιάς, υπό την έννοια ότι η καθεμιά παρέχει αφ' εαυτής τα μέσα της Χάριτος και της σωτηρίας. Η αναζήτηση της πλήρους ενότητας συνίσταται πλέον στην «από κοινού αναζήτησιν μιας πλήρους συμφωνίας επί του περιεχομένου της πίστεως και των συνεπειών της. Η προσπάθεια αυτή συνεχίζεται εν τω διεξαγομένω Θεολογικώ Διαλόγω» (παρ. 15). Βασική κανονική συνέπεια της θεώρησης αυτής είναι η αναγνώριση «της ευθύνης των αρχηγών των Εκκλησιών, της ιεραρχίας των, να φέρουν τας Εκκλησίας επί της οδού της οδηγούσης εις την επανευρεθείσαν πλήρη κοινωνίαν. Οφείλουν να πράξουν τούτο, αναγνωρίζοντες και σεβόμενοι αλλήλους ως ποιμένας του πεπιστευμένου αυτοίς τμήματος της ποίμνης του Χριστού, λαμβάνοντες μέριμναν υπέρ της συνοχής και της αυξήσεως του λαού του Θεού και αποφεύγοντες παν ό,τι θα ηδύνατο να διασπείρη τούτον ή να προκαλέσει σύγχυσιν εις τας τάξεις του» (παρ. 18).

Η αναφορά του κειμένου στην «ουνία», την οποία ταυτίζει ιστορικά με τον προσηλυτισμό της Δύσεως σε βάρος της Ανατολής, θέλει να επισημάνει ότι η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία δεν πρέπει πια να θεωρεί την Ορθόδοξη Εκκλησία σαν τόπο ιεραποστολικής δράσης, προσπαθώντας να μεταστρέψει, να αποσπάσει και να επαναφέρει στους κόλπους της τους ορθοδόξους πιστούς, αλλά αναγνωρίζοντάς την σαν αδελφή Εκκλησία, να επιδιώξουν και οι δύο απο κοινού τη λύση των υφισταμένων ακόμη δογματικών διαφορών τους και την πλήρη συμφωνία στα της πίστεως, έτσι ώστε να αποκατασταθεί η πλήρης κοινωνία μεταξύ τους. Όμως, η ειλικρινής αμοιβαία αναγνώριση ως αδελφών Εκκλησιών υπό τη θεολογική και οικουμενική έννοια, επιβάλλει την απόρριψη του προσηλυτισμού απ' οπουδήποτε και αν αυτός προέρχεται και επιχειρείται.

Το κείμενο υπενθυμίζει τη διακήρυξη του Πάπα Ιωάννη Παύλου Β΄ και του Οικουμενικού Πατριάρχου Δημητρίου Α΄ (7.12.1987): «Απορρίπτομεν πάσαν μορφήν προσηλυτισμού, πάσαν στάσιν ήτις θα εξελαμβάνετο ή θα ηδύνατο να εκληφθεί ως έλλειψις σεβασμού» (παρ. 18).

4- Οι καθολικές ανατολικές Εκκλησίες υπάρχουν και έχουν καθήκον να διαποιμάνουν τους πιστούς τους

«Αι ανατολικαί καθολικαί Εκκλησίαι, αι οποίαι ηθέλησαν να αποκαταστήσουν την πλήρη κοινωνίαν με την ΄Εδραν της Ρώμης και παρέμειναν πισταί εις αυτήν, έχουν τα δικαιώματα και τας υποχρεώσεις που συνδέονται με αυτήν την Κοινωνίαν, εις την οποίαν ανήκουν» (παρ. 16).

Η διακήρυξη αυτή έχει εκκλησιολογική και ποιμαντική σημασία, και επεξηγεί εκείνη του προϊμίου του κειμένου, κατά την οποίαν, «είναι σαφές ότι αι Εκκλησίαι αυταί, ως τμήμα της καθολικής Κοινωνίας, έχουν το δικαίωμα να υπάρχουν και να δρουν διά να ανταποκριθούν εις τας πνευματικάς ανάγκας των πιστών τους» (παρ. 3). Δεν σημαίνει βέβαια ότι η ορθόδοξη πλευρά αποδέχθηκε αδιαμαρτύρητα την εκκλησιολογική θεμελίωση που μέχρι σήμερα προβάλλει η Ρώμη για την ύπαρξη των Εκκλησιών αυτών ούτε ότι ανεγνώρισε κεχωρισμένα την εκκλησιολογικότητα των «ουνιτικών» Εκκλησιών, αλλά, αναγνωρίζοντας την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία σαν αδελφή Εκκλησία, αναγνωρίζει αυτήν στο σύνολό της. Η αναγνώριση αυτή επεκτείνεται και σε όλες εκείνες τις επί μέρους Εκκλησίες, οι οποίες είναι τμήμα της Καθολικής Κοινωνίας. Είναι γνωστό ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία αρνείται να κάνει θεολογικό διάλογο με τις «ουνιτικές» Εκκλησίες, γιατί θεωρεί την ύπαρξή τους μια εκκλησιολογική και κανονική «ανωμαλία», αντίθετη «προς την κοινήν παράδοσιν των (δύο) Εκκλησιών μας» (παρ. 2). ΄Ομως η ανωμαλία αυτή εντάσσεται στα πλαίσια μιας σοβαρότερης ακόμα ανωμαλίας, δηλ. της υφισταμένης ακόμα διαίρεσης και ακοινωνησίας Ανατολής και Δύσεως.

Επομένως, η μικτή Επιτροπή διακρίνει σαφώς τη μέθοδο που χρησιμοποιήθηκε κατά το παρελθόν, η οποία κλήθηκε «ουνία», και με την οποία αναζητήθηκε η αποκατάσταση της ενότητας Ανατολής και Δύσεως (παρ. 2 και 12), από αυτήν καθεαυτή τη σημερινή ύπαρξη των καθολικών ανατολικών Εκκλησιών, οι οποίες ευρίσκονται ήδη σε πλήρη κοινωνία με την ΄Εδρα της Ρώμης, και αντλούν ακριβώς την εκκλησιολογικότητά τους από την κοινωνία αυτή. Η μέθοδος της «ουνίας» απορρίπτεται σήμερα και από τις δύο Εκκλησίες, Καθολική και Ορθόδοξη, στην αναζήτηση της πλήρους ενότητάς τους, αλλά η πλήρης κοινωνία των Εκκλησιών αυτών με την έδρα της Ρώμης, δηλ. ως τμήμα της καθολικής Κοινωνίας προσδίδει σε αυτές πλήρη εκκλησιολογική υπόσταση μέσα στους κόλπους της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Μια δίκαιη και οριστική λύση των δυσκολιών που θέτουν οι ανατολικές Εκκλησίες στην ορθόδοξη Εκκλησία (παρ. 17) δεν συνίσταται στην απόρριψη και κατάργηση των Εκκλησιών αυτών, που σήμερα υπάρχουν, με την ενσωμάτωσή τους στη λατινική

Εκκλησία ή στην ορθόδοξη Εκκλησία, αλλά στην υποχρέωσή τους «να ενσωματωθούν πλήρως, τόσον επί τοπικού όσον και παγκοσμίου επιπέδου, εις τον διάλογον της αγάπης εν τω αμοιβαίω σεβασμώ και τη επανευρεθείση αμοιβαία εμπιστοσύνη, να εισέλθουν εις τον θεολογικόν διάλογον με όλας τα πρακτικάς του συνεπείας» (παρ. 16).

Οι καθολικές ανατολικές Εκκλησίες πρέπει να απαλλαγούν από το «αντιορθόδοξο» σύνδρομο που τις διακατείχε στο παρελθόν προκειμένου να δικαιολογήσουν την ένωσή τους με τη Ρώμη· πρέπει να κατανοήσουν ότι η Β΄ Βατικανή Σύνοδος μετέβαλε ριζικά από εκκλησιολογική και μυστηριακή άποψη τη θεώρησή της για την Ορθόδοξη Εκκλησία· επομένως πρέπει να αναθεωρήσουν θεολογικά και οικουμενικά τη στάση τους έναντι της Ορθόδοξης Εκκλησίας με βάση τις αποφάσεις της Β΄ Συνόδου του Βατικανού και τις μετασυνοδικές οδηγίες των Παπών και της Αγίας Έδρας (παρ. 16). Οι Εκκλησίες αυτές πρέπει να ενσωματωθούν στο διάλογο της αγάπης που από χρόνια τώρα η Εκκλησία της Ρώμης και οι Ορθόδοξες Εκκλησίες διεξάγουν και βιώνουν, παρά τις δυσκολίες που εμφανίζονται· αν θελήσουν να παραμείνουν έξω από την πορεία του διαλόγου, τότε πράγματι θα αποτελέσουν πρόβλημα και για την ίδια τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία.

Β) Πρακτικοί κανόνες αδελφικής συμβίωσης και μαρτυρίας

Πλην των εκκλησιολογικών αρχών, το κείμενο της μικτής Επιτροπής περιέχει και μια σειρά πρακτικών κανόνων, χωρίς τους οποίους οι αρχές αυτές θα παρέμεναν γράμμα κενό. Οι κανόνες αυτοί που απευθύνονται τόσον στους καθολικούς, ανατολικούς και λατίνους, όσον και στους ορθοδόξους, μπορούν να συθοψισθούν ως εξής:

1- Αν και υπήρξαν κατά το παρελθόν αίτια αντίθεσης, οι εκκλησιαστικοί ηγέτες πρέπει να υπενθυμίζουν στους ιερείς και στους πιστούς τους λήθη του παρελθόντος και αμοιβαία συγχώρεση. Απαιτείται και από τις δύο πλευρές «θέλησις προς συγχώρησιν, ερειδομένην επί του Ευαγγελίου», «διάλογος αγάπης, όστις μόνος δύναται να υπερπηδήση την αμοιβαίαν έλλειψιν συνεννοήσεως και όστις αποτελεί το αναγκαίον κλίμα προς ενίσχυσιν του θεολογικού διαλόγου» (παρ. 20).

2- Πρέπει να τεθεί τέρμα σε καθετί που δύναται να διατηρήσει τη διχόνοια, την περιφρόνηση και το μίσος. Το πρώτο αυτό βήμα είναι αναγκαίο για να αντιμετωπισθεί η άκρως περίπλοκη κατάσταση που δημιουργήθηκε στην κεντρική και ανατολική Ευρώπη, τόσο για τους καθολικούς όσον και για τους ορθοδόξους (παρ. 21).

3- Η ποιμαντική δράση της Καθολικής Εκκλησίας, λατινικής και ανατολικής, πρέπει να αποφύγει κάθε είδος προσηλυτισμού σε βάρος των ορθοδόξων πιστών (παρ. 22). Αυτό σημαίνει ότι δεν μπορεί να υπάρξει αρμονική συμβίωση

ανάμεσα στους πιστούς των δύο Εκκλησιών χωρίς διαφάνεια που πρέπει να χαρακτηρίζει όλες τις ποιμαντικές πρωτοβουλίες της Καθολικής Εκκλησίας στις χώρες αυτές, ιδιαίτερα στην ίδρυση νέων επισκοπών, ενοριών, εκπαιδευτικών καθιδρυμάτων κ.λπ.

4- Στην ιστορία των σχέσεών τους, ορθόδοξοι και καθολικοί ανατολικοί φέρουν τα στίγματα διωγμών και δεινών. Αυτό δεν επιτρέπει καμιά θριαμβολογία, ώστε να βασισθεί κανείς σε αυτά τα δεινά και τους διωγμούς για να κατηγορήσει ή να διαβάλει την άλλην Εκκλησία. Σημασία πια έχει το παρόν και το μέλλον «περισσότερον ενηρμονισμένα προς το θέλημα του Χριστού διά τους ακολούθους τους» (παρ. 23). Και οι δύο Εκκλησίες, Καθολική και Ορθόδοξη, στα χρόνια του αθέου ολοκληρωτισμού ανέδειξαν μάρτυρες της πίστεως, γι' αυτό και η μικτή Επιτροπή καλεί όλους «εις ενότητα και να παράσχωμεν, με την σειρά μας, κοινήν μαρτυρίαν, ανταποκρινόμενοι εις την προσευχήν του Χριστού» "ἵνα πάντες ἓν ὦσιν, ἵνα ὁ κόσμος πιστεύσῃ"» (παρ. 33).

Το κείμενο της μικτής Επιτροπής καλεί τις δύο Εκκλησίες «να εκδηλώσουν από κοινού ευγνωμοσύνην και σεβασμόν προς όλους, γνωστούς και αγνώστους, επισκόπους, ιερείς ή πιστούς, ορθοδόξους, ανατολικούς καθολικούς ή λατίνους, οι οποίοι υπέφερον, ωμολόγησαν την πίστιν των και παρέσχον μαρτυρίαν πιστότητας εις την Εκκλησίαν, και, γενικώς, εις όλους αδιακρίτως τους Χριστιανούς, οι οποίοι υπέστησαν διωγμούς» (παρ. 33).

5- Οι επίσκοποι και όλοι οι υπεύθυνοι και των δύο Εκκλησιών πρέπει να σέβονται τη θρησκευτική ελευθερία των πιστών. Η θρησκευτική ελευθερία πρέπει να γίνεται σεβαστή ιδιαίτερα σε καταστάσεις σύγκρουσης, οπότε «οι πιστοί να έχουν την δυνατότητα να εκφράζουν την επιλογήν των και να αποφασίζουν άνευ εξωτερικής πιέσεως, εάν θέλουν να ευρίσκωνται εν κοινωνία με την ορθόδοξον Εκκλησίαν ή με την καθολικήν Εκκλησίαν» (παρ. 24).

Η εφαρμογή της διάταξης αυτής επιβάλλεται σήμερα σε πολλές χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης, όπου αποκαταστάθηκε για όλους τους πολίτες η θρησκευτική ελευθερία. Οι συγκρούσεις οφείλονται στο ότι οι ορθόδοξες και οι καθολικές ανατολικές εκκλησιαστικές αρχές αλληλοκατηγορούνται για άσκηση προσηλυτισμού σε βάρος τω πιστών τους. Η ανασύσταση και αναδιοργάνωση των καθολικών ανατολικών Εκκλησιών με το διορισμό επισκόπων και την ίδρυση εκκλησιαστικών, εκπαιδευτικών, κοινωνικών και φιλανθρωπικών ιδρυμάτων εκλαμβάνεται από τους ορθοδόξους ως άσκληση προσηλυτισμού. Ο ακριβής σήμερα αριθμός των ανατολικών καθολικών πιστών δεν είναι απόλυτα γνωστός. Στην εκτίμηση του ακριβούς αυτού αριθμού υπάρχει διάσταση, παρά τα δημοψηφίσματα που έγιναν σε μερικές χώρες, όπως η Ρουμανία. Κατά τους ορθοδόξους, σε σχέση με την προ πεντηκονταετίας κατάσταση, ο αριθμός των καθολικών ανατολικών έχει σημαντικά μειωθεί, και ο μεγαλύτερος αριθμός αυτών έχει πλέον ενσωματωθεί στην Ορθόδοξη Εκκλησία. Ο μόνος τρόπος να διαλευκανθεί η υπόθεση αυτή είναι να έχουν οι πιστοί στις χώρες

αυτές τη δυνατότητα να αποφασίζουν, εάν θέλουν να είναι καθολικοί ή ορθόδοξοι.

Κατά τα άλλα, το κείμενο τονίζει, ότι κάθε φιλανθρωπική βοήθεια όχι μόνο δεν πρέπει να αποβλέπει στον προσηλυτισμό, αλλά κάθε κοινωνική, οικονομική και φιλανθρωπική βοήθεια ή ακόμη και κάθε ανάληψη ποιμαντικού προγράμματος που αφορά και στους πιστούς των άλλων Εκκλησιών, πρέπει να διοργανώνεται με απόλυτη διαφάνεια κατόπιν κοινών διαβουλεύσεων και κοινής συμφωνίας, προς αποφυγή κάθε νέας καχυποψίας (παρ. 24 και 25). Εκεί όπου τέτοια συνεννόηση θα απέβαινε δυσχερής επί τοπικού επιπέδου, θα πρέπει το ζήτημα να παραπέμπεται στις ανώτερες αρχές συγκροτούμενες προς τούτο σε μικτές επιτροπές (παρ. 26). Από πλευράς της Καθολικής Εκκλησίας, ιδιαίτερη μέριμνα και επαγρύπνηση απαιτείται από την Αγία Έδρα, ώστε να αποφεύγεται η ασυνέπεια στην πράξη ανάμεσα στις επίσημες διακηρύξεις των Παπών και των διαφόρων οργανισμών της Αγίας Έδρας και της τακτικής των τοπικών εκκλησιαστικών ρωμαιοκαθολικών παραγόντων. Εκτός αυτού πρέπει ιδιαίτερα να προσεχθεί από την Αγία Έδρα η τάση που παρατηρείται σήμερα στους καθολικούς της Δύσεως να εισδύσουν στις χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης προς επιτέλεση ποιμαντικού έργου, αγνοώντας την παρουσία της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Μοναδικό κριτήριο πρέπει να είναι οι αποδεδειγμένα πραγματικές ποιμαντικές ανάγκες των πιστών, ώστε να αποφεύγεται η δυσανάλογη παρουσία κληρικών και μοναχών σε σχέση με τον πραγματικό αριθμό του ποιμνίου.

6- Πρέπει να καταδικασθεί και από τις δύο πλευρές κάθε είδος βίας. Ιδιαίτερα πρέπει να καταδικασθεί η χρήση βίας προς αρπαγή λατρευτικών χώρων των άλλων Εκκλησιών (παρ. 27 και 28).

7- Οι επίσκοποι και οι ιερείς πρέπει να σέβονται την εξουσία και την ποιμαντική ευθύνη των επισκόπων και ιερέων των άλλων Εκκλησιών έναντι των πιστών τους, αποφεύγοντας να αναμειγνύονται στα εσωτερικά τους.. Είναι σημαντικό στο σημείο αυτό οι καθολικοί επίσκοποι να συνεννοούνται με τους ορθοδόξους επισκόπους προ της εφαρμογής καθολικών και ποιμαντικών προγραμμάτων σε περιοχές εξαρτώμενες κατά παράδοση από τη δικαιοδοσία της ορθόδοξης Εκκλησίας, προς αποφυγή διαμάχης από παράλληλες ανταγωνιστικές ποιμαντικές ενέργειες και δραστηριότητες (παρ. 29). Από πλευράς της Καθολικής Εκκλησίας καμία αναλαμβανόμενη ενέργεια στα όρια τοπικής δικαιοδοσίας της προς όφελος των πιστών της, εκεί όπου υπάρχουν, δεν πρέπει να δώσει αφορμή ικανή να παρερμηνευθεί σαν «παράλληλη δομή ευαγγελισμού».

8- Η μικτή Επιτροπή δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη μόρφωση των κληρικών με βάση τη νέα εκκλησιολογία που αναφέρθηκε προηγούμενα. Εκτός αυτού η ορθή παρουσίαση της θεολογίας και της ιστορίας των άλλων Εκκλησιών πρέπει να είναι επείγον μέλημα της εκκλησιαστικής αρχής και των δύο Εκκλησιών, προς

αποφυγή προκαταλήψεων και χρήσης της ιστορίας κατά τρόπον πολεμικόν.

9- Αιτία σοβαρών προστριβών είναι ιδιαίτερα η κατοχή και διεκδίκηση ναών και γενικά της εκκλησιαστικής περιουσίας. Οι καθολικοί ανατολικοί διεκδικούν να αποδοθούν σε αυτούς ακέραια όλοι οι ιεροί ναοί και εκκλησιαστικοί τόποι λατρείας που τους ανήκαν προ της δήμευσης από τα κομμουνιστικά καθεστώτα. Αλλά και οι ορθόδοξοι εξαναγκάσθηκαν σε ορισμένες περιοχές από την Πολιτεία να παραχωρήσουν τους τόπους λατρείας στους καθολικούς ανατολικούς, και έμειναν σήμερα χωρίς ίδιους τόπους λατρείας.

Το κείμενο τονίζει, ότι η επίλυση των πρακτικών προβλημάτων αυτών που αναφύονται ανάμεσα στις Εκκλησίες ή στις τοπικές κοινότητες πρέπει να γίνεται με τον αδελφικό διάλογο, χωρίς προσφυγή στις πολιτικές αρχές (παρ. 31). Και οι δύο Εκκλησίες στις περιοχές αυτές, που έχουν την ίδια μέριμνα για τον ευαγγελισμό των πιστών τους, πρέπει να κατανοήσουν με προθυμία την ανάγκη συνεργασίας, ακόμη και με την απόδοση ή διάθεση ναών στις κοινότητες εκείνες που στερούνται ναών.

Πρακτικός κανόνας στο θέμα αυτό είναι ο εξής: «Η κατοχή ή απόδοσις των εκκλησιαστικών κτημάτων δεν πρέπει να βασίζωνται μόνον επί παρελθουσών καταστάσεων ή να στηρίζωνται αποκλειστικώς επί γενικών νομικών αρχών, αλλά να λαμβάνουν υπ' όψιν και την περιπλοκότητα των ποιμαντικών πραγματικοτήτων του παρόντος και των τοπικών συνθηκών» (παρ. 31).

Τέλος, η διεθνής μικτή Επιτροπή επί του θεολογικού διαλόγου συνιστά με έμφαση την εφαρμογή των πρακτικών αυτών κανόνων εκ μέρους των δύο Εκκλησιών, «συμπεριλαμβανομένων και των ανατολικών καθολικών Εκκλησιών καλουμένων να μετάσχουν εις αυτόν τον διάλογον» (παρ. 34). Αν πράγματι οι Εκκλησίες που διεξάγουν σήμερα το διάλογο αυτό υιοθετούν ειλικρινά το βαρυσήμαντο αυτό κείμενο της μικτής Επιτροπής, θα κάνουν παν το δυνατόν για την εφαρμογή των πρακτικών αυτών κανόνων. Αν αυτό δεν κατορθωθεί, τίθεται σε άμεσο κίνδυνο ο ίδιος ο διάλογος.

Η διεθνής μικτή επιτροπή τονίζει ανεπιφύλακτα, ότι «ο διάλογος πρέπει να συνεχισθεί εν ατμοσφαίρα γαλήνης, αναγκαία διά την πρόοδόν του, προς αποκατάστασιν της πλήρους ενότητας» (παρ. 34). Έγινε σαφές ότι οι καθολικές ανατολικές Εκκλησίες, σαν τμήμα της καθολικής Κοινωνίας, έχουν δικαίωμα να υπάρχουν και να ανταποκριθούν στις πνευματικές και ποιμαντικές ανάγκες των πιστών τους. Έγινε επίσης σαφές ότι σήμερα οι δύο Εκκλησίες, Καθολική και Ορθόδοξη, αναζητούν νέο πρότυπο πλήρους ενότητας, απορρίπτοντας εκείνο της «ουνίας» και της «επιστροφής» μέσω του προσηλυτισμού των πιστών από την μια Εκκλησία στην άλλη· αναγνωριζόμενες αμοιβαία σαν πραγματικές Εκκλησίες, καλούνται διά μέσου του διαλόγου πίστεως και αγάπης να γεφυρώσουν την από αιώνων τώρα δογματική και κανονική τους διαίρεση.

Ένας διάλογος φιλίας με την «καθ' ἡμᾶς» Ανατολή

Συμπόσιο του μορφωτικού τμήματος της πρεσβείας της Ελλάδος στην Αίγυπτο

Γρηγόριος Δ. Ζιάκας

Πάντοτε, ιδιαίτερα όμως στις ημέρες μας που τα μέτωπα αντιπαράθεσης έχουν πολλαπλασιασθεί και το αίτημα για ειρήνη και συνύπαρξη στον κόσμο, για ελευθερία και δικαιοσύνη είναι επιτακτικό, ο διάλογος φιλίας και αλληλοκατανόησης μεταξύ των λαών αποβαίνει έργο κεφαλαιώδους σημασίας για την ανθρωπότητα. Η αλληλογνωριμία μειώνει τις αποστάσεις και δημιουργεί τις βασικές και απαραίτητες προϋποθέσεις για αλληλοσεβασμό και ειρηνική των λαών συνύπαρξη.

Για την Ελλάδα ο διάλογος με την Ανατολή, όπου οι ρίζες του ελληνικού πολιτισμού είναι βαθιές, είναι έργο ύψιστης εθνικής αλλά και φιλάδελφης προς τους γείτονές μας σημασίας. Γιατί η Ανατολή δεν είναι ξένη· είναι η δική μας, η «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολή». Χιλιάδες χρόνια ο ελληνικός κόσμος και ο ελληνικός πολιτισμός ζουν αντάμα με τον κόσμο της Ανατολής, ζυμώθηκαν με το φύραμα της ζωής της. Κοντά της αισθάνεσαι τη συνάντηση και συνύπαρξη των μεγάλων πολιτισμών, μαθαίνεις την ιστορία σου· μια ιστορία χιλιάδων χρόνων, μια συνύπαρξη αιώνων της ελληνικής σκέψης και του ελληνικού πολιτισμού με τους πολιτισμούς της Ανατολής, και ακόμη μια παράδοση δώδεκα αιώνων γόνιμης και δημιουργικής παρουσίας των ελληνικών γραμμάτων στην αραβική και ισλαμική παράδοση. Και δίπλα σ' όλα αυτά ζωντανό ακόμη ένα τμήμα της χριστιανοσύνης, ζωντανό και δραστήριο ένα κομμάτι της Ορθοδοξίας μας, που ζει ανέκαθεν στις χώρες της Ανατολής και έμαθε να συμβιώνει φιλικά και δημιουργικά με τους λαούς των άλλων θρησκειών. Γι' αυτό στην Ανατολή ο Έλληνας δεν είναι ξένος. Αν πας κοντά της αισθάνεσαι οικείους τους παλμούς της καρδιάς της.

Το Μορφωτικό λοιπόν τμήμα της Πρεσβείας της Ελλάδος στην Αίγυπτο κατανοώντας ακριβώς τη μεγάλη σημασία που έχει για τους δύο κόσμους και τους δύο πολιτισμούς, τον ελληνικό και τον ανατολικό, η συναίνεση και συμμετοχή σε μια παράδοση διαλόγου αιώνων, ανέλαβε να φέρει σε πέρας το σπουδαίο και αξιέπαινο αυτό έργο. Έτσι, στην προσπάθειά του να ενδυναμώσει τη μακραίωνη και δημιουργική παρουσία του ελληνικού Λόγου στην Ανατολή, Λόγου ειρήνης και αγάπης, και να δώσει αφορμές για έναρξη εκτεταμένης και

βαθύτερης μελέτης των ελληνικών γραμμάτων στην Ανατολή και την ισλαμική παράδοση, και για σύσφιξη των αρχαιοτάτων σχέσεων του λογίου κόσμου της Ανατολής και της Ελλάδος, ίδρυσε πριν από δύο χρόνια στο Κάιρο και την Αλεξάνδρεια το «Κέντρο του Ελληνικού Λόγου στην Ανατολή» και διοργάνωσε έως τώρα δύο επιστημονικά Συνέδρια.

Ψυχή του Κέντρου, που έχει τη θερμή συμπαράσταση του Έλληνα πρέσβη στην Αίγυπτο, είναι ο μορφωτικός Σύμβουλος της Πρεσβείας και πολύ γνωστός στο λόγιο και δημοσιογραφικό κόσμο της Ελλάδος συμπολίτης μας Θεσσαλονικιός Κωστής Μοσκώφ, ένας άνθρωπος του πνεύματος με πολύ μυαλό και μεγάλη καρδιά. Είναι ο χαρίεις και γλαφυρός άνθρωπος που με την εκτεταμένη του παιδεία και την ανθρωπιστική του καλλιέργεια κατάλαβε ότι ένα από τα κατ' εξοχήν σπουδαία κεφάλαια της ιστορίας της ελληνικής σκέψης είναι η εξάπλωσή της στην Ανατολή και ιδίως την ισλαμική παράδοση. Αλλά και για το Ισλάμ η μεταφύτευση της ελληνικής σκέψης στην παράδοσή του, που έγινε με αναρίθμητες μεταφράσεις έργων αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων και ελληνιστών λογίων από τα μέσα του 8ου ως τα τέλη του 12ου αιώνα, αποτελεί μια από τις λαμπρότερες σελίδες του φιλοσοφικού και επιστημονικού του στοχασμού. Την υπηρέτησε το άνθος της ισλαμικής διανόησης και παρήγαγε μεγάλα πνευματικά και επιστημονικά επιτεύγματα. Με την ελπίδα λοιπόν ότι η γόνιμη αυτή πνευματική κοινωνία με τις βαθιές της ρίζες ανάμεσα στον ελληνικό και τον αραβικό κόσμο, ανάμεσα στον ελληνικό και τον ισλαμικό πολιτισμό, μπορεί και πρέπει να αξιοποιηθεί και να μας ενώνει σήμερα, ιδρύθηκε το «Κέντρο του Ελληνικού Λόγου στην Ανατολή» και διοργανώθηκαν τα δύο επιστημονικά Συνέδρια, των οποίων τα αποτελέσματα δικαίωσαν την ευγενική και αξιέπαινη προσπάθεια του Μορφωτικού Τμήματος της Πρεσβείας μας στην Αίγυπτο.

Το πρώτο Συνέδριο, με θέμα «Πρώτη συνάντηση Ελληνορθοδόξων και Κοπτορθοδόξων», έγινε το Μάρτιο του 1992 και σκοπό είχε να εξετάσει την ιστορία της αρμονικής συναίρεσης του ελληνικού και του χριστιανικού Λόγου στην Ανατολή και να προωθήσει τον αδελφικό μεταξύ των Χριστιανών διάλογο. Το Συνέδριο εκείνο, που είχε αγαθά αποτελέσματα, το πλαισίωσαν έγκριτοι θεολόγοι και λόγιοι από την Ελλάδα, το Πρεσβυγενές Πατριαρχείο της Αλεξάνδρειας και την Κοπτική εκκλησία.

Φέτος ο στόχος του Συνεδρίου ήταν ευρύτερος· επεκτάθηκε από το θεολογικό στον όλο Λόγο και είχε ως γενικό θέμα το εξής: *«Ο ελληνικός Λόγος στην καθ' ημάς Ανατολή. Το πρόσωπο του ανθρώπου ως διάλογος του εγώ με τον άλλον»*. Στόχος του Συνεδρίου ήταν να ενδυναμώσει την μακραίωνη παρουσία του ελληνικού Λόγου στην Ανατολή και να αναπτύξει στενότερους δεσμούς φιλίας και συνεργασίας με τους ανατολικούς και νότιους γείτονές μας. Το Συνέδριο πραγματοποιήθηκε στις 15 και 16 Μαΐου 1993 στο Κάιρο, στην αίθουσα του «Ελληνικού Κέντρου Καΐρου», και στις 17 και 18 Μαΐου στην Αλεξάνδρεια, στη μεγάλη και ωραία, νεοκλασικού ρυθμού, αίθουσα του «Ελ-

ληνικού Κέντρου Αλεξανδρείας», όπου στεγάζεται και το παράρτημα της Πρεσβείας μας στην Αίγυπτο.

Την επίσημη έναρξη του Συμποσίου κήρυξε ο Πρέσβης της Ελλάδος στο Κάιρο και την τίμησαν με την παρουσία τους και με εμπνευσμένες προσφωνήσεις και χαιρετισμούς καθηγητές των Πανεπιστημίων της Αιγύπτου και Αιγύπτιοι λόγιοι, φίλοι του ελληνικού πολιτισμού, ιθύνοντες της ελληνικής παροικίας στο Κάιρο και πολλοί άλλοι.

Από την Ελλάδα βασικοί αρωγοί ως ομιλητές ήταν: ο ομότιμος καθηγητής Θεολογίας, κ. Σάββας Αγουρίδης, ο κοσμήτορας της θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, κ. Βασίλης Τσάκωνας, ο εκ Παρισίων Έλληνας φιλόσοφος, Κώστας Αξελός, ο επίκουρος καθηγητής της Θεολογικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, κ. Μάριος Μπέγζος, ο κ. Κώστας Θεολόγου, ένας με πλατιά ενδιαφέροντα στοχαστής νέος από τη Θεσσαλονίκη, και τέλος ο γράφων (Γρηγόριος Ζιάκας), καθηγητής της Θρησκειολογίας στη Θεολογική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

Την επιτυχία του Συνεδρίου την εξασφάλισε η παρουσία είκοσι και πλέον ονομάτων Αράβων καθηγητών, οι οποίοι με έκδηλο το ενδιαφέρον τους προς την ελληνική σκέψη και τον ελληνικό πολιτισμό εκπροσώπησαν τα αιγυπτιακά Πανεπιστήμια, ιδίως μάλιστα τα δύο μεγάλα Πανεπιστήμια του Καΐρου· το περίφημο στον ισλαμικό κόσμο Πανεπιστήμιο του αλ-Άζχαρ που έχει ιστορία χιλίων και πλέον ετών (ως εκπαιδευτικό Ίδρυμα συνάμα και Τέμενος ιδρύθηκε το 972, μαζί σχεδόν με την ίδρυση της σημερινής πόλης του Καΐρου, αλ-Κάχιρα) και το Κρατικό Πανεπιστήμιο του Καΐρου, που έχει και αυτό μακρά ιστορία. Τα δύο αυτά Πανεπιστήμια είναι σήμερα –μαζί με το Πανεπιστήμιο της Ηλιούπολης– τα πιο μεγάλα από πλευράς αριθμού φοιτητών και τα πιο σημαντικά από πλευράς επιστημονικού επιπέδου Πανεπιστήμια της Αιγύπτου. Και στα δύο αυτά Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα, όπως και στο Πανεπιστήμιο της Αλεξάνδρειας, διδάσκονται στα πλαίσια της κλασικής αραβικής φιλολογίας τα αρχαία ελληνικά από καλούς Ελληνιστές καθηγητές, λείπει όμως η διδασκαλία της Νεοελληνικής γλώσσας και φιλολογίας. Εδώ το Μορφωτικό Τμήμα της Πρεσβείας μας στο Κάιρο καταβάλλει αξιέπαινη προσπάθεια να δημιουργηθεί και Νεοελληνικό Τμήμα σπουδών, για το οποίο και από πλευράς Αράβων καθηγητών εκδηλώνεται με μεγάλο ενδιαφέρον.

Πόσο ζωντανός είναι ο ελληνικός λόγος στην Ανατολή και πόσο κοντά τους μας αισθάνονται όχι μόνον οι λόγιοι αλλά και ο απλός αραβικός κόσμος, μας το φανέρωσαν οι ομιλητές καθηγητές τόσο του ισλαμικού Πανεπιστημίου του αλ-Άζχαρ όσο και του Κρατικού Πανεπιστημίου του Καΐρου. Μίλησαν οι οκτώ από τους είκοσι περίπου παρόντες καθηγητές και όλοι τους (με προεξάρχοντες τους Άχμετ Ετμάν, έξοχο ελληνιστή και Πρόεδρο σήμερα της Σχολής κλασικών σπουδών του Πανεπιστημίου του Καΐρου, και Χάσαν Χάναφι, καθηγητή της

κλασικής αραβικής φιλολογίας του αυτού Πανεπιστημίου) αναφέρθηκαν με θερμότητα στους αρχαιότατους δεσμούς που συνδέουν τόσο τη χώρα τους όσο και την ευρύτερη γενικώς Ανατολή με την ελληνική σκέψη και τον ελληνικό πολιτισμό, και επικέντρωσαν το λόγο τους στη μεγάλη σημασία που είχε για τον ισλαμικό κόσμο η μεταφύτευση των ελληνικών γραμμάτων στην αραβική παράδοση. Και είναι γνωστό ότι από τα μέσα του 8ου ως τα τέλη του 12ου αιώνα σημειώθηκε στον αραβοϊσλαμικό κόσμο μεγάλη μεταφραστική δραστηριότητα, στη διάρκεια της οποίας μεταφράστηκαν στα αραβικά, με τη βοήθεια χριστιανών κυρίως λογίων της Ανατολής, πολυάριθμα έργα αρχαίων Ελλήνων φιλοσόφων και ελληνιστών λογίων. Τα έργα αυτά έθεσαν τις βάσεις για τη δημιουργία των ισλαμικών επιστημών και της ισλαμικής φιλοσοφίας (Φάλσαφα). Τότε αναπτύχθηκαν οι ισλαμικές επιστήμες και τέχνες και δημιουργήθηκε ο λεγόμενος «αραβοϊσλαμικός πολιτισμός». Και όταν μιλούμε για «αραβοϊσλαμικό πολιτισμό», πρέπει να έχουμε κατά νουν ολόκληρη την επιστήμη του αραβοϊσλαμικού κόσμου, η οποία σε μεγάλο βαθμό εξαρτάται από τις θεμελιώδεις αρχές του ελληνικού λόγου και από την πνευματική κληρονομία της ελληνιστικής αρχαιότητας. Κάτω από την επίδραση της ελληνικής και ελληνιστικής σκέψης οι φιλόσοφοι (φαλάσφα) του Ισλάμ επέδειξαν γενικώς μια εξαιρετική θεωρητική οξύνοια και μια σπάνια ικανότητα για ανάλυση και σύνθεση.

Οι ομιλητές τόνισαν ότι σώζονται σήμερα σε πολυάριθμα χειρόγραφα αραβικών μεταφράσεων και αποτελούν σέμνωμα της αραβικής παράδοσης αλλά και αντικείμενο επιστημονικής έρευνας τα περισσότερα φιλοσοφικά και επιστημονικά έργα των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων, καθώς επίσης και έργα ή επιτομές έργων άλλων Ελλήνων και ελληνιστών λογίων, των οποίων τα πρωτότυπα χάθηκαν. Χάρη στις αραβικές μεταφράσεις έχει σήμερα στη διάθεσή της η φιλολογική έρευνα έργα και αποσπάσματα έργων μιας ολόκληρης σειράς συγγραφέων, όπως είναι ο μαθητής του Αριστοτέλη Θεόφραστος και οι υπομνηματιστές του Αλέξανδρος από την Αφροδισιάδα, Νικόλαος από τη Δαμασκό, Πορφύριος, Πρόκλος, Ιωάννης ο Φιλόπονος, Θεμίστιος Σιμπλίκιος, και ακόμη Ήρων, Πάππος και Στέφανος από την Αλεξάνδρεια, Ρούφος από την Έφεσο και πολλοί άλλοι.

Στη χορεία αυτή πρέπει να προσθέσουμε και τα έργα των Ελλήνων ιατρών (Ιπποκράτη και Γαληνού στην πρώτη γραμμή, και των μεταγενεστέρων ύστερα, όπως Φιλάγριου και Παλλάδιου, Μάγνη από την Έφεσο ή την Αντιόχεια και του κτηνίατρου Θεόμνηστου από τη Μαγνησία), τα οποία έδωσαν την πρώτη ώθηση στη γένεση των αραβικών επιστημών. Δεν πρέπει όμως να παραθεωρήσουμε και τη συμβολή της Στοάς στα πεδία κυρίως της Λογικής και της Ηθικής, καθώς επίσης και σειρά ολόκληρη κειμένων της απόκρυφης ελληνιστικής φιλολογίας, όπως είναι τα «Χρυσᾶ ἔπη» του ψευδο-Πυθαγόρα, τα ψευδοεμπεδόκλεια, τα ψευδοδημοκρίτεια, τα αποφθέγματα του ψευδο-Μενάνδρου («Γνῶμαι Μενάνδρου»), τα «Φαινόμενα» του Αράτου, η «Αστρολογία» του Δωσιθέου

από τη Σιδώνα και πολλά άλλα, τα οποία από τον 2ο π.χ. αιώνα ως την εποχή που εμφανίστηκε το Ισλάμ κυκλοφορούσαν στον ελληνιστικό κόσμο με το όνομα μεγάλων Ελλήνων φιλοσόφων καθώς και του φανταστικού Ερμή του Τρισμεγίστου.

Πολύ ενδιαφέρον επίσης για τον τομέα της φιλολογίας παρουσιάζουν τα ελληνοαραβικά γνωμολόγια, τα οποία περιλαμβάνουν αποφθέγματα μεγάλων φιλοσόφων της ελληνικής γραμματείας, όπως Πυθαγόρα, Σωκράτη, Πλάτωνα, Αριστοτέλη κ.λπ.. Έτσι μια ορισμένη πνευματική κληρονομία του ελληνικού και ελληνιστικού πολιτισμού θα χανόταν δίχως τη δίψα για γνώση και το ζήλο για έρευνα του αραβοϊσλαμικού κόσμου. Και παρά το γεγονός ότι η μεγάλη αυτή συγκομιδή Ελλήνων συγγραφέων είναι δευτερεύον προϊόν σε σχέση με τα ελληνικά κλασικά συγγράμματα που σώζονται στο ελληνικό τους πρωτότυπο, δεν παύουν να είναι μια σπουδαία συνεισφορά στην κλασική φιλολογία και τον πολιτισμό.

Έτσι γίνεται φανερό ότι η αραβική φιλοσοφική και επιστημονική σκέψη έχει πολλές και ποικίλες πηγές· στηρίχθηκε όχι μόνο στον Αριστοτέλη, αλλά και στον Πλάτωνα, τους Στωικούς και τους Νεοπλατωνικούς, καθώς επίσης και σ' ένα μεγάλο αριθμό έργων και ιδεών Ελλήνων συγγραφέων και ελληνιστών λογίων της ανατολικής ελληνιστικής παράδοσης.

Την κύρια όμως και εξέχουσα θέση στην ισλαμική παράδοση κατέχει ο Αριστοτέλης. Και ακριβώς, αυτοί που ακολουθούν τη γραμμή του, οι λεγόμενοι «αριστοτελικοί του Ισλάμ», αντιπροσωπεύουν στην ισλαμική παράδοση τον τύπο του φιλοσόφου. Ο Αριστοτέλης (στα αραβικά *Αριστατάλης* ή *Αρίστου*) θεωρείται από τους περισσότερους Άραβες φιλοσόφους ως ο εξοχότερος εκπρόσωπος της φιλοσοφίας, ο κατ' εξοχήν «φιλόσοφος» (*αλ-φαϊλασούφ)* ή ο «πρώτος διδάσκαλος» (*αλ-μουάλιμ αλ-άουαλ*), ενώ «δεύτερος» (*αλ-μουάλιμ αθ-θάνι*) έρχεται ο σπουδαίος φιλόσοφος του Ισλάμ αλ-Φαράμπι.

Ωστόσο όχι μόνο ο Αριστοτέλης, αλλά και ο μεγάλος μαθητής του και συντελεστής της εξάπλωσης του ελληνικού πολιτισμού στην Ανατολή ο Μ. Αλέξανδρος, είναι κατ' εξοχήν γνωστός και αγαπητός στον ισλαμικό κόσμο έως σήμερα. Ο καθηγητής Χάσαν Χάναφι μίλησε με ιδιαίτερο ενθουσιασμό για το Μέγα Αλέξανδρο. Ο Ισκάνταρ αλ-Άκμπαρ, είπε, είναι περίβλεπτη ιστορική προσωπικότητα στην ιστορία του ισλαμικού κόσμου. Ο θρύλος του είναι ξαπλωμένος σ' όλη την Ανατολή, ως το Αφγανιστάν και την Ινδία. Στο Κοράνιο (κεφ. 18, 82 κ.εξ.) ο Μέγας Αλέξανδρος μνημονεύεται (κατά τους περισσοτέρους υπομνηματιστές του) με το τιμητικό όνομα *Δούλ-Καρναίην*, «Δίκερως» (κάρν = *κέρας*, αλλά και *άκρη εσχατιά*) και παρουσιάζεται ως «άγγελος του Θεού» που αποστέλλεται στα δύο άκρα της γης, την Ανατολή και τη Δύση, για να φέρει τον πολιτισμό και το θέλημα του θεού.

Οι ιδέες αυτές είναι πλατιά διαδεδομένες έως σήμερα στην Ανατολή και ασκούν γοητεία στον ισλαμικό λαό. Είτε στις αραβικές χώρες πάει κανείς είτε

σε άλλες χώρες της Ανατολής, όταν ακούσουν ότι είσαι Έλληνας (*Γιουνάν* ή *Ρούμ* = Ορθόδοξος Χριστιανός), κατά κανόνα θα σου χαμογελάσουν, θα σου εκφράσουν τη συμπάθειά τους και θα σου πουν κάτι για τον Αριστοτέλη ή το Μ. Αλέξανδρο. Εδώ το όνομα *Γιουνάν* και *Γιουνανίγια* (Έλληνας και Ελλάδα, κυριολεκτικώς, Ίωνας και Ιωνία) είναι πολύ οικείο στο λαό και η αγάπη προς τον Έλληνα (και γενικότερα τον ξένο) εκφράζεται μ' έναν πιο άμεσο και ζεστό τρόπο απ' ό,τι στις βορειοδυτικές κοινωνίες.

Αυτοί είναι οι άνθρωποι της Ανατολής, που με τις γραφικές τους ενδυμασίες ξεχύνονται σαν μυρμήγκια στις πλατείες και τις αγορές του Καΐρου και των άλλων πολυάνθρωπων πόλεων της Ανατολής. Εμείς στη χώρα μας έχοντας αφ' ενός μεν τα τραύματα από τα δεινά της οθωμανικής κυριαρχίας και τελώντας εφ' ετέρου κάτω από την επιρροή των κατασκευασμένων ειδήσεων που μας έρχονται από τα ειδησεογραφικά κέντρα της Δύσης, ταυτίζουμε συνήθως τον συμπαθέστατο κόσμο της Ανατολής με φανατικούς ισλαμικούς κύκλους –που βέβαια δεν λείπουν– και μιλούμε για ισλαμικό φανατισμό και κίνδυνο του κόσμου από τα πλήθη του Ισλάμ. Ξεχνούμε τη σημασία που έχει η μακραίωνη πνευματική μας κοινωνία με το χώρο της Ανατολής και λίγο σκεφτόμαστε για τον πρωταγωνιστικό ρόλο που μπορεί να παίξει η χώρα μας στην προσέγγιση Ανατολής και Δύσης.

Αυτό όμως που διαπιστώνει κανείς από κοντά, όταν επισκέπτεται μία χώρα της Ανατολής και ανακατεύεται με το πολυάριθμο και ανώνυμο πλήθος της στην αγορά, είναι ότι η βασική τους έγνοια δεν είναι πώς θα εξαπλώσουν το Ισλάμ σ' όλο τον κόσμο, αλλά πώς θα εξασφαλίσουν τον άρτο της ημέρας τους τον επιούσιο· κυριολεκτικά μάλιστα για τον πολύ λαό, ένα κομμάτι ψωμί κι ένα κρεμμύδι γι' αυτούς και τα παιδιά τους. Και είναι ολιγαρκείς· τους φτάνει αυτό που κερδίζουν την ημέρα, φτάνει να το κερδίζουν. Βλέπετε, ο κόσμος της Ανατολής και του Νότου έχει πλούσια καρδιά, αλλά μεγάλη φτώχεια και δυσεύρητο το καθημερινό ψωμάκι. Δεν είναι σαν τις βορειοδυτικές αλόγιστες και σπάταλες κοινωνίες. Εδώ χρειάζεται πολύς μόχθος και μεγάλη προσπάθεια για να εξασφαλίσεις το καρβέλι της ημέρας.

Βέβαια δεν λείπουν οι οξύτητες, οι προστριβές και τα επεισόδια. Όταν τα οικονομικά προβλήματα είναι πιεστικά και ο λαός πένεται είναι φυσικό να παρασύρεται από φανατικούς μεσσίες και να ξεσπά. Δικαιολογημένα ίσως ενίοτε, αν λάβει κανείς υπόψη την υποκρισία των μεγάλων συμφερόντων που κηδεμονεύουν τις ανίσχυρες χώρες. Ωστόσο τα θλιβερά και άπρεπα αυτά επεισόδια δε τα προκαλεί ο λαός· δεν είναι επίσης μεγαλύτερα από εκείνα που συμβαίνουν στις μεγάλες πόλεις της βορειοδυτικής Δύσης. Διατρανώνουμε εκείνα που μας συμφέρουν· αποσιωπούμε τα δικά μας. Κάθε κοινωνία έχει τα καρκινώματά της, και όπως παντού έτσι και εδώ οι φανατικοί κύκλοι δεν λείπουν. Αλλ' αυτοί, αν και επικίνδυνοι για τις πολιτικές ελευθερίες του λαού,

δεν αποτελούν τον κανόνα.

Ο κανόνας στην Ανατολή είναι τα εκατομμύρια του συμπαθούς λαού που σε κοιτά με καλωσύνη στα μάτια, που είναι πρόθυμος ο καθένας να σε εξυπηρετήσει, να σου δείξει το δρόμο, να σου πει κάτι από τους θησαυρούς και τα μνημεία της παράδοσής του. Θα σου απλώσει ίσως στο τέλος το χέρι και θα σου ζητήσει ένα μικρό φιλοδώρημα από το περίσσευμά σου –του αρκεί το ελάχιστο– αλλά θα σε ευχαριστήσει ειλικρινά. Αν έχεις καρδιά θα καταλάβεις τον πόνο του· ένα κατοστάρικο είναι ένα πιάτο φασούλια γι' αυτόν και τα παιδιά του.

Ωστόσο το *μπαξίσι* στο Ισλάμ δεν είναι επαιτεία, ούτε αίσθημα υποταγής στη φτώχεια, αλλά πράξη αγαθοεργίας, δηλαδή ένα είδος «ελεημοσύνης» (*Ζακάτ*), που πηγάζει από την πίστη ότι ο Θεός μπορεί βέβαια να είναι ο απόλυτος Κύριος και αυθέντης που απαιτεί απόλυτη αφοσίωση και περιορίζει τις δυτικού τύπου ελευθερίες του ανθρώπου, αλλά πάνω απ' όλα είναι πολυέλεος και πολυεύσπλαχνος, που μεριμνά για το πλάσμα του. Γι' αυτό το καθήκον της «ελεημοσύνης» (*Ζακάτ*) είναι ένας από τους «πέντε στύλους του Ισλάμ», όπως λέγονται, και οι πιστοί φροντίζουν να το τηρούν με συνέπεια. Το 1/5 ή 1/10, αναλόγως από το τι κερδίζουν και ξοδεύουν την ημέρα, το δίνουν σ' εκείνους που έχουν άμεση ανάγκη. Γι' αυτό η αλληλεγγύη είναι πολύ προχωρημένη εδώ.

Ο λαός λοιπόν μπορεί να είναι φτωχός αλλά δεν παύει να είναι περήφανος. Αυτό που μας εντυπωσίασε στην Αίγυπτο, είναι η φτώχεια με χαμόγελο. Είναι μια φτώχεια μεγάλη, αλλά δεν συγκρίνεται πάλι μ' αυτήν που υπάρχει σε άλλες χώρες του τρίτου κόσμου, όπου, όπως ξέρουμε, πεθαίνουν της πείνας. Εδώ ένα κομμάτι ψωμί κι ένα κρεμμύδι, αυτό και μόνο, το έχουν όλοι. Όπως μας τόνισε ο Κωστής Μοσκώφ κατά την εμπνευσμένη του ξενάγηση, για τον άνθρωπο της Ανατολής η υπομονή στη δυστυχία, η επιμονή στην υπερνίκηση των δυσκολιών και η προστασία των αδυνάτων, προπάντων όμως η τιμή, η περηφάνεια, η γενναιοδωρία και η παροιμιώδης φιλοξενία είναι αρετές που τοποθετούνται στην ανώτατη βαθμίδα της ιεραρχικής κλίμακας των αξιών. Ο απλός άνθρωπος, είπε, είναι καλοκάγαθος. Σε καλεί στο τραπέζι του και σου προσφέρει μισή από την πίτα του· σε φωνάζει να πιείς τσάι ή καφέ και να καπνίσεις ναργιλέ και χαίρεται να συζητά μαζί σου.

Τρεις αραβικές λέξεις μας τόνισε ωραία ο Κωστής Μοσκώφ, δίνουν το χαρακτήρα της καθημερινής ζωής του ανθρώπου της Ανατολής και τον οπλίζουν με καρτερία απέναντι στις αντιξοότητες της ζωής: Το *Ίνσα 'αλλαα(χ)*, «αν θέλει ο Θεός», που τον γεμίζει με ελπίδα και καρτερία στο θέλημα του Θεού και τον βοηθεί ν' αντιμετωπίζει με υπομονή και ηρεμία τα καθημερινά του προβλήματα· το *μπούκρα*, «αύριο» («και αύριο μέρα Θεού είναι»), που τον απαλλάσσει από το άγχος της σπουδής και την πίεση του κατεπείγοντος χρόνου (για την Ανατολή ο χρόνος δεν τρέχει ακόμη τόσο καταπιεστικά όσο στη Δύση)· και το *Μα 'αλές*, «δεν πειράζει», που τον κάνει να ανέχεται τις καθημερινές ατασθαλίες και παρενοχλήσεις χωρίς να εξάπτεται, να χάνει την ψυχραιμία του και το χαμόγελό

του, χωρίς να βρίζει. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε, ότι, παρά τα μεγάλα κοινωνικά και οικονομικά προβλήματα, η εγκληματικότητα (αν εξαιρέσει κανείς τον πολιτικό τομέα που είναι ένα άλλο, τεράστιο θέμα) είναι φαινόμενο σχεδόν ανύπαρκτο.

Αυτή είναι η Ανατολή· παρά τη φτώχεια της, έχει ομορφιές και γοητείες που δεν τις βρίσκει κανείς εύκολα αλλού. Έτσι δυνατές ήταν οι εμπειρίες μας από το Κάιρο, δυνατές και από την Αλεξάνδρεια, όπου συνεχίστηκε το συνέδριό μας στις 17 και 18 Μαΐου. Από το Κάιρο φτάσαμε στην Αλεξάνδρεια ακολουθώντας τη νέα αμαξιτή οδό που διασχίζει την έρημο. Στο μέσον της διαδρομής, 110 περίπου χιλιόμετρα βορειοδυτικά του Καΐρου, παρακάμψαμε αριστερά για να χωθούμε στην αφιλόξενη έρημο της Νιτρίας (*Ουάδ* αλ-Νάτρουμ, «κοιλάδα του Νατρίου») και να θαυμάσουμε τον τόπο, όπου τον 3ο αιώνα άνθισε ο πρώτος αναχωρητικός μοναχισμός και αναπτύχθηκε μια εκτεταμένη και εύρωστη ασκητική γραμματεία. Σήμερα στη θέση πολλών από τα αρχαία αυτά ερημητήρια, που γεμίζουν δέος και κατάνυξη τον ευλαβή προσκυνητή, υψώνονται μεγάλα Μοναστήρια της Κοπτικής Εκκλησίας, που με τις πρωτότυπες καλλιέργειές τους διδάσκουν τους Αιγύπτιους πώς μπορούν να κάνουν την έρημο να ανθίσει. Άθελά σου, κοιτάζοντας την απέραντη έρημο, ο νους σου γυρίζει μερικούς ακόμη αιώνες πίσω και θυμάσαι πως κάπου από εδώ πέρασε και ο Μέγας Αλέξανδρος για να επισκεφθεί, όταν έφτασε στην Αίγυπτο, το περίφημο ιερό του Άμμωνος-Διός, στα βάθη της Λιβυκής ερήμου, όπου ο αρχιερέας «προφήτης» τον χαιρέτησε εξ ονόματος του Άμμωνος «ὡς ἀπὸ πατρός».

Στην Αλεξάνδρεια ζει κανείς τόσο την αρχαία όσο και τη νέα ιστορία του Ελληνισμού. Δυο πολιτισμοί και δυο λαοί με χιλιάδες χρόνια ιστορίας, η Ελλάδα και η Αίγυπτος, έσμιξαν εδώ την ιστορική τους μοίρα κάτω από το σύμβολο μιας παγκόσμιας ιστορικής προσωπικότητας, του Μεγάλου Αλεξάνδρου, του Ισκάνταρ αλ-Άκμπαρ.

Η πόλη χτίστηκε από τον Αλέξανδρο το 331 π.Χ. στην ωραία και φιλόξενη βορειοδυτική πλευρά του Δέλτα του Νείλου (λίγο παρέκει από τον τόπο, όπου κατά τον αρχαίο μύθο η θεά Ίσιδα μεγάλωσε κρυφά μέσα στα βούρλα το γιο της τον Ώρο), και γρήγορα έγινε ένα από τα μεγαλύτερα ελληνιστικά κέντρα γραμμάτων και πολιτισμού. Οι Πτολεμαίοι για να ενώσουν Έλληνες και Αιγυπτίους συναίρεσαν τον ελληνικό και τον αιγυπτιακό πολιτισμό και συνέχισαν ως νέοι Φαραώ τη φαραωνική δυναστεία. Έως σήμερα οι Αιγύπτιοι θεωρούν τους Πτολεμαίους δικούς τους. Η Κλεοπάτρα μάλιστα, η οποία θεωρείται Ελληνίδα και Αιγυπτία συνάμα, είναι για τους Αιγυπτίους το σύμβολο της ηρωίδας, η οποία αντέταξε την πρώτη αντίσταση της Ανατολής ενάντια στη Δύση, ενάντια στην άγρια τότε Ρώμη. Ο κοσμήτορας της Σχολής των κλασικών σπουδών του Πανεπιστημίου του Καΐρου έγραψε ένα θεατρικό έργο πάνω στο θέμα αυτό. Το Μορφωτικό Τμήμα της Πρεσβείας μας στο Κάιρο ελπίζει να το μεταφράσει τώρα στα ελληνικά και να το ανεβάσει το χειμώνα στην Αθήνα.

Αργότερα, κατά τους πρώτους αιώνες της χριστιανικής ιστορίας, η Αλεξάνδρεια γίνεται κέντρο όχι μόνο της ελληνιστικής, αλλά και της Χριστιανικής Παιδείας. Η χριστιανική Σχολή της Αλεξάνδρειας έγινε σπουδαίο διδασκαλείο και παιδευτήριο χριστιανικό και μεγάλες μορφές της Εκκλησίας, που έδρασαν εδώ από τον 3ο ως τον 5ο αιώνα, άσκησαν μεγάλη επιρροή στη θεολογική σκέψη και την ιστορία του χριστιανισμού. Σ' όλους τους κατοπινούς αιώνες, φωτεινούς ή σκοτεινούς, το πρεσβυγενές Πατριαρχείο έμεινε φάρος τηλαυγής, και φωτισμένοι πατριάρχες κράτησαν, παρά τα κατά καιρούς δεινά, ζωντανή την Ορθοδοξία. Ο σημερινός Πατριάρχης Παρθένιος είναι μια σπουδαία προσωπικότητα της παράδοσης και της προόδου συγχρόνως.

Πόσο η Αλεξάνδρεια θυμίζει την αδελφή της Θεσσαλονίκη, φαίνεται από την περίφημη περιοχή του ανατολικού της λιμανιού, που ονομάζεται Κορνίς. Δύο λωρίδες γης εισχωρούν βαθιά στη θάλασσα και σχηματίζουν το λιμάνι της. Στον αριστερό της βραχίονα, ο οποίος κατά την ελληνιστική εποχή ήταν νησίδα, είχε ανυψωθεί ο πρώτος φάρος για τους ναυτιλομένους, ορατός από μίλια μακριά. Στο δεξιό της βραχίονα ήταν χτισμένα τα ανάκτορα των Πτολεμαίων και η περίφημη βιβλιοθήκη του Μουσείου της Αλεξάνδρειας, που αριθμούσε 490.000 τόμους. Σήμερα, υπό την αιγίδα της UNESCO, γίνεται προσπάθεια να ανασυσταθεί. ΄Ολες οι χώρες έχουν δώσει πολλά βιβλία για την αναγέννησή της. Μάλιστα η Τουρκία, η Ισπανία και το Βατικανό έχουν χαρίσει στη Βιβλιοθήκη, σε μικροφίλμς, όλα τα χειρόγραφα, τα αρχαία, τα μεσαιωνικά και τα νεότερα που διαθέτουν. Η Ελλάδα έχει προσφέρει 64 μόνο τόμους των εκδόσεων της Εθνικής Τραπέζης. Το τονίζουμε, γιατί είναι μία έκκληση προς τον καθένα να καταλάβει τη σημασία αναπτύσσοντας την εθνική του αυτοπραξία. Το Μορφωτικό Τμήμα της Πρεσβείας μας στο Κάιρο κάνει μεγάλο αγώνα για να πείσει την Ελληνική Πολιτεία και τους πολίτες να συνδράμουν σ' αυτή την αναγέννηση, που είναι και δική μας αναγέννηση, γιατί η Αλεξάνδρεια είναι κομμάτι απ' το κορμί μας.

Η Αλεξάνδρεια έχει σήμερα τέσσερα περίπου εκατομμύρια κατοίκους. Στον πόλεμο και ως το 1950 αριθμούσε γύρω στις 500 χιλιάδες. Τότε οι 80 χιλιάδες περίπου ήταν ΄Ελληνες. Αυτή είναι μια άλλη πτυχή της λαμπρής ιστορίας του νεότερου Ελληνισμού στην πόλη. Η μεγάλη ελληνική παροικία που υπήρχε εδώ από το 1830 ως τη δεκαετία του 1960, ήκμασε σ' όλους τους τομείς· στην καλλιέργεια της γης, στα γράμματα και στις τέχνες. Τα ωραία νεοκλασικά κτήρια που ο αιγυπτιώτης ελληνισμός άφησε πίσω του, τα μεγάλα σχολεία, όπου δίδαξαν λαμπροί δάσκαλοι, τα ποικίλα ευαγή ιδρύματα και το ελληνορθόδοξο κοιμητήριο με τα μεγάλα, κοσμημένα με περίφημα γλυπτά, οικογενειακά μνημεία, όπου αναπαύονται τα μέλη μεγάλων και μικρών οικογενειών, που άφησαν εποχή στο πέρασμά τους, είναι τεκμήρια ακμής του νεότερου Ελληνισμού στην πόλη, αλλά και μια από τις μεγάλες οδύνες ης Ελλάδος.

Οι Έλληνες αιγυπτιώτες άφησαν αγαθές μνήμες στην Αλεξάνδρεια. Από τον καιρό ακόμη της αγγλικής αποικιοκρατίας στάθηκαν συνεργάτες του αιγυπτιακού κόσμου. Ανέπτυξαν την οικονομία και ήταν αυτοί που εισήγαγαν καινούργιες μεθόδους στην καλλιέργεια της γης. Το βαμβάκι, λ.χ., το μακρύκλωστο, τα αμπέλια και πολλά άλλα είναι δημιουργήματα ελληνικά. Γι' αυτό υπάρχει συμπάθεια προς το ελληνικό στοιχείο εδώ. Μάλιστα, όταν το 1956 οι Αγγλογάλλοι βομβάρδιζαν το Σουέζ, οι αιγυπτιώτες Έλληνες ήταν οι μόνοι που έμειναν στη χώρα, και πήραν εύσημο γι' αυτό από τον Γκαμάλ Νάσσερ. Το 1961 όμως τα μέτρα εθνικοποίησης του πλούτου της Αιγύπτου ανάγκασαν τους Έλληνες να εγκαταλείψουν κατά χιλιάδες τη χώρα. Δεν επρόκειτο για διωγμό, αλλά για αβεβαιότητα ως προς το οικονομικό τους μέλλον. Ωστόσο αυτοί που μένουν δεν κακοπερνούν. Είναι γύρω στα χίλια άτομα, αλλά κρατούν σπουδαίες θέσεις στην οικονομία. Ζώντας μέσα σ' ένα φιλικό περιβάλλον, όπου ακούς να μιλιέται η ελληνική, και σε μια πόλη, της οποίας σύμβολο είναι ο Μέγας Αλέξανδρος –μία από τις μεγάλες οδούς της είναι αφιερωμένη στον Ισκάνταρ αλ-Άκμπαρ– αποτελούν τους ζωντανούς μάρτυρες των προαιώνιων ιστορικών δεσμών φιλίας μεταξύ Ελλάδος και Αιγύπτου και τον ελπιδοφόρο πυρήνα για αναβίωση της ελληνικής παροικίας. Και είναι πράγματι σπουδαίο και μεγαλόπνοο το σχέδιο της Ελληνικής Κοινότητας της Αλεξανδρείας και της Διασποράς της να ιδρυθεί στα κτήρια των ελληνικών κοινοτήτων της πόλης Ελληνικό Πανεπιστήμιο με το όνομα του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Την ιδέα αυτή την έχουν δεχθεί με ενθουσιασμό και οι Αιγύπτιοι.

Αυτό που κυρίως πρωτεύει σήμερα, και για το οποίο, όπως είπαμε, καταβάλλει αξιέπαινες προσπάθειες το Μορφωτικό Τμήμα της Πρεσβείας μας στην Αίγυπτο, είναι η ίδρυση τμημάτων Νεοελληνικών Σπουδών στις μεγάλες πόλεις της Ανατολής –Κάιρο, Αλεξάνδρεια, Δαμασκό κ.λπ.– και η αντίστοιχη ίδρυση αραβικών Σπουδών στα Ελληνικά Πανεπιστήμια. Η Τουρκία, λ.χ., έχει αυτή τη στιγμή οκτώ έδρες τουρκικής γλώσσας στα αιγυπτιακά πανεπιστήμια, με 20 περίπου καθηγητές και 800 φοιτητές, και όλες χρηματοδοτούνται από το Τουρκικό δημόσιο, που ως γνωστόν, δεν είναι πιο πλούσιο από το Ελληνικό. Για λόγους πολλούς και εθνικούς το θέμα αυτό πρέπει να προχωρήσει. Δεν μπορούμε να γνωρίσουμε τους γείτονές μας δίχως άμεσους πνευματικούς δεσμούς. Η ίδρυση νεοελληνικών σπουδών στις ισλαμικές χώρες και αραβικών στη χώρα μας θα αποτελέσει στις δύσκολες συνθήκες του καιρού μας όχι μόνο μία πνευματική επένδυση για την προβολή των ελληνικών θέσεων και συμφερόντων στο χώρο της Ανατολής, αλλά και μια μόνιμη πνευματική εστία δεσμών και φιλίας. Χρειαζόμαστε την πανεπιστημιακή εκπαίδευση για να κρατούμε διαρκώς ανοιχτό το διάλογο μεταξύ των ανθρώπων και ιδίως μεταξύ των νέων γενεών που μας ακολουθούν. Οι πανάρχαιοι δεσμοί του ελληνικού πολιτισμού με τον κόσμο της Ανατολής το επιβάλλουν. Η Ελλάδα, κι αν ακόμη δεν ήταν, έπρεπε να γίνει η γέφυρα φιλίας μεταξύ Ανατολής και Δύσης.

Το «κατεστημένο» και η πρόοδος

Νικόλ. Θ. Μπουγάτσος

Το εκάστοτε «κατεστημένο» είναι συνήθως ένα εμπόδιο στην πρόοδο. Γι' αυτό ακριβώς μας προβληματίζει. Το «κατεστημένο είναι ένα συγκρότημα συνθετικό και πολύπλευρο, που διαμορφώνεται σιγά σιγά μέσα στο διάστημα των γενεών, και θα μπορούσαμε ακόμη να πούμε στο διάστημα των αιώνων»[1]. Παρουσιάζεται στις κοινωνικές σχέσεις των διαφόρων μορφών, λ.χ. οικονομική σχέση, πολιτική, κοινωνική, διοικητική, θρησκευτική, επιστημονική, των «προηγμένων κοινωνιών».

«Το κατεστημένο είναι... ένα μικρό τμήμα της όλης κοινωνίας, που επιδιώκει, εν ανάγκη και με τη βία, τα πολλαπλά και διαρκή του συμφέροντα, (ενώ) η εναπομένουσα κοινωνία (το) "υφίσταται", αλλά και το "υπομένει" σ' αυτό και στι πιέσεις του»[2]. Το κατεστημένο αντιδρά κατ' αρχήν σε κάθε αλλαγή, γιατί φοβάται μη χάσει τα κοινωνικά, ηθικά, οικονομικά κ.λπ. συμφέροντά του. Γι' αυτό κάθε «αλλαγή του κατεστημένου αποτελεί (ένα) μεγάλο πρόβλημα»[3].

«Το κατεστημένο... αποτελεί ασφαλώς μια συντηρητικής φύσεως συσσωμάτωση ανθρώπων... (και) μια μεγάλη ενίσχυση των συντηρητικών στοιχείων κάθε κοινωνίας»[4]. Ειδικά το «εκκλησιαστικό κατεστημένο»[5], εκτός απ' τα συνήθη χαρακτηριστικά οποιουδήποτε κοινωνικού κατεστημένου, έχει και μία ιδιάζουσα μορφή. Γιατί βασίζεται στο έμφυτο θρησκευτικό συναίσθημα, και γι' αυτό παρουσιάζεται εξαιρετικά (κοινωνικά και ψυχολογικά) ενισχυμένο κι έχει μεγάλη δύναμη. Αφού το οποιοδήποτε κατεστημένο έχει εξ ορισμού συντηρητικό χαρακτήρα, για να κατοχυρώσει τα συμφέροντά του, και το εκκλησιαστικό κατεστημένο για να κατοχυρωθεί επικαλείται την «Ιερά Παράδοση» και δε δέχεται να εξετάσει αντικειμενικά την τυχόν ωφελιμότητα της Εκκλησίας από κάποια προτεινόμενη αλλαγή στα επουσιώση (κι όχι στα ουσιώδη). Έτσι όμως απονεκρώνει τον εκκλησιαστικό οργανισμό και τον καθιστά «φυτό», αντί ζωντανό και δραστήριο.

Ο Κύριος Ιησούς επισήμανε τον κίνδυνο από το κατεστημένο και το χαρα-

1. Στ. Παυλόπουλος, *Θεωρητική ανάλυση του κατεστημένου*, Θεσσαλονίκη 1978 (ανάτ. π. «Μηνιαίο Δελτίο του Εμπορικού και Βιομηχανικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης»), σ. 4.
2. Παυλόπουλος, *ό.π.*.
3. *Ό.π.*.
4. *Ό.π.*, σ. 5.
5. Βλέπετε λ.χ. Κ. Καλοκύρη, *Νεότητα και θρησκευτικό «κατεστημένο»*, στην εφ. «Το Βήμα», 1976, 25 Απριλίου, σ. 4.

κτήρισε αντίθετο απ' το χριστιανικό τρόπο ζωής. (i) Για το πολιτικό κατεστημένο είπε ξεκάθαρα: «Ξέρετε ότι αυτοί που θεωρούνται ηγέτες των εθνών [το πολιτικό κατεστημένο] ασκούν απόλυτη εξουσία πάνω τους, και οι άρχοντές τους τους καταδυναστεύουν. Σ' εσάς όμως δεν πρέπει να συμβαίνει αυτό [να υπάρχει κατεστημένο], αλλά όποιος θέλει να γίνει μεγάλος ανάμεσά σας [στην Εκκλησία] πρέπει να γίνει υπηρέτης σας...»[6] - (ii) Για το θρησκευτικό (εκκλησιαστικό) κατεστημένο της εποχής του, τους Φαρισαίους, είπε τα περίφημα «Οὐαί!»[7]. Οι «Γραμματείς και Φαρισαίοι» είναι πρότυπο κάθε εκκλησιαστικού-θρησκευτικού κατεστημένου, και σήμερα ακόμη, γιατί όπως είπε ο Χριστός «κλείνουν στους ανθρώπους το δρόμο για τη Βασιλεία των ουρανών, ούτε αυτοί μπαίνουν ούτε το επιτρέπουν σ' όσους θέλουν να μπουν». «Είναι [ακόμη] τυφλοί οδηγοί» των ανθρώπων, γιατί «εξωτερικά φαίνονται στους ανθρώπους [σαν] ευσεβείς, εσωτερικά [όμως] είναι γεμάτοι υποκρισία και ανομία». Ο Χριστός όλους τους αμαρτωλούς τους συγχώρησε, αλλά το μόνο που δεν συγχώρησε και το πολέμησε είναι το θρησκευτικό κατεστημένο της εποχής του, τους Φαρισαίους.

Σήμερα όμως υπάρχει άραγε θρησκευτικό-εκκλησιαστικό κατεστημένο; Ο αναγνώστης μου ας κρίνει κι ας αποφασίσει. Εδώ θα θυμίσω ενδεικτικά μόνο ορισμένα στοιχεία: Στην εκκλησιαστική ζωή λέμε (το έχουμε για αρχή) σήμερα: «Ὅπως δόξει τῷ προεστῶτι», δηλαδή αποφασίζει μόνος ο εκκλησιαστικός προϊστάμενος (ο επίσκοπος). Μα το ίδιο ακριβώς έλεγε και ο αυτοκράτορας Κωνστάντιος (355 μ.Χ.) στο Βυζάντιο: «Ὅπερ ἐγὼ βούλομαι, τοῦτο κανὼν νομιζέσθω». Και ο βασιλιάς Λουδοβίκος της Γαλλίας έλεγε: «Το κράτος είμαι εγώ». Ενώ οι άγιοι Πατέρες [325 μ.Χ., Α΄ Οικουμενική Σύνοδος, Κανών 6] έλεγαν: «Κρατείτω ἡ τῶν πλειόνων ψῆφος». Για να γίνω πιο σαφής: Τότε είχαμε στην Εκκλησία δημοκρατία, σήμερα έχουμε μοναρχία, αν και τότε η πολιτεία είχε μοναρχικό πολίτευμα, ενώ σήμερα έχει δημοκρατία. (Δικαιολογίες πάντοτε υπάρχουν. Ο πραγματικός χριστιανός (ο άγιος) ξεπερνάει τις δικαιολογίες και προσέχει τα γεγονότα, την πραγματικότητα κατάματα).

Η μοναρχία και το κατεστημένο στη διοίκηση, ιδίως στη θρησκευτική-εκκλησιαστική, είναι πολύ επικίνδυνη. (Θυμηθείτε τα λόγια του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου: Στην Εκκλησία «οὐκ ἀρχόντων τύφος ...οὐδ' ἀρχομένων δουλοπρέπεια....»). Ο ίδιος ο προϊσταμένος με τον εγωισμό του «θα χάσει την ψυχή του», αλλά και θα παρασύρει σε εξευτελισμό όλη την Εκκλησία του Χριστού . Η ανθρώπινη (λαθεμένη ή σωστή) γνώμη του διοικητικού προϊσταμένου συνδυασμένη με τη «θεία Χάρη» (με το μυστήριο της ιεροσύνης) επιβάλλεται

6. Μαρκ. 10, 42 εξ.
7. Ματθ. 23, 13-33.

πάντοτε σαν «αγία και αληθινή». Αν όμως είναι λαθεμένη, μπορεί να καταστρέψει την Εκκλησία. Η διοίκηση μιας κοινωνίας (και θρησκευτικής) είναι απαραίτητη ανάγκη, αλλά και η ανθρώπινη ατέλεια είναι αναμφισβήτητη.

Το κατεστημένο (με ό,τι υποστηρίζει, συνειδητά ή υποσυνείδητα) αδιαφορεί για την πνευματική πείρα της Εκκλησίας, που είναι η ακόλουθη: Στα σωστά ορθόδοξα μοναστήρια ξεχωρίζουν τη διοίκηση (ηγούμενος) από την πνευματική καθοδήγηση (εξομολόγος, γέροντας). Ο ηγούμενος δεν τους εξομολογεί, αλλά εξομολογούνται σε ιερέα που δεν είναι μέλος της αδελφότητας (είναι από άλλο μοναστήρι). Η ταύτιση του ηγουμένου και του εξομολόγου είναι ο μεγαλύτερος πνευματικός κίνδυνος, γιατί το συνηθισμένο ανθρώπινο λάθος (άθελα) παρουσιάζεται σαν θεία εντολή, αυτό δηλαδή που είναι το πάθημα των Φαρισαίων. (Κι ο Νικόδημος ήταν Φαρισαίος, αλλά η διαίσθησή του τον προβλημάτισε και τον έσωσε).

Φρονώ πως ο μεγαλύτερος κίνδυνος της Εκκλησίας είναι η ανεξέλεγκτη ψυχολογία του εκκλησιαστικού «κατεστημένου» και «υφισταμένου». Μ' αυτό το θέμα φρονώ πως πρέπει να ασχοληθούν οι πνευματικοί της Εκκλησίας μας. Δηλαδή: Πώς ο άξιος κληρικός, που και εγώ τον θεωρώ άξιο και στη χειροτονία του για επίσκοπο φωνάζω «με την καρδιά μου» το «΄Αξιος!», μόλις γίνει επίσκοπος πολύ γρήγορα συνήθως αποκτά κι αυτός την ψυχολογία του κατεστημένου; Θεωρεί τον εαυτό του σ' όλα αλάθητο (σαν τον «πάπα») και πιστεύει ο ίδιος πως «ορθοτομεί τον λόγο της αληθείας» και γι' αυτό επιβάλλει τη γνώμη του σαν να είναι θεία εντολή;

Πώς εγώ τώρα ο «υφιστάμενος» λαϊκός (και θεολόγος ακόμη) απέκτησα ένα δουλοπρεπές φρόνημα (θυμηθείτε το Χρυσόστομο), και ενώ με την ανθρώπινή μου πείρα (ή και τη θεολογική μου κατάρτιση) προσέχω σοβαρά λάθη του εκκλησιαστικού προϊστάμενου, δεν τολμώ ούτε ιδιαιτέρως να του τα αναφέρω; Φοβούμαι μην ψυχρανθούν οι σχέσεις μας. (Ανθρώπινη αδυναμία;). Τ' αφήνω στο Θεό. Μήπως πρέπει να θυμηθούμε (i) κάτι σχετικό που είπε ο Παύλος; «Εκεί φθάσαμε, να μη βρίσκεται ένας άνθρωπος γνωστικός ανάμεσά σας που να μπορεί να κρίνει.... Αυτά σας τα λέω για να ντραπείτε[8]. (ii) Να θυμηθώ ακόμη τον προβληματισμό του αγίου Συμεών του Νέου Θεολόγου (†1022 μ.Χ.); Αναρωτιέται: «Πώς θα τα καταφέρω, ενώ η επιθυμία της ανθρώπινης ψυχής μου εύκολα αλλάζει, να μην επηρεαστεί απ' τις κολακίες και τους επαίνους των ανθρώπων [του κατεστημένου»]; Πώς θα αποφύγω να ελέγξω τους βασιλειάδες και τους δυνάστες [δηλαδή το κατεστημένο] για την απόδοση της δικαιοσύνης και για τις αδικίες τους και τις παρανομίες τους; (Γιατί) αν σιωπήσω, όταν αυτοί

8. Α΄ Κορ. 6, 5: «Πρὸς ἐντροπὴν ὑμῶν λέγω, οὕτως οὐκ ἔνι ἐν ὑμῖν σοφὸς οὐδὲ εἷς ὃς δυνήσεται διακρῖναι...»

αδικούν ή ενεργούν κακώς, τότε γίνομαι και εγώ συνεργός τους...»[9].

Με αυτή όμως την ψυχική στάση (τη συμπεριφορά), του εκκλησιαστικού κατεστημένου και των «υφισταμένων» λαϊκών, η Εκκλησία ως θρησκευτική κοινότητα δεν μπορεί να προοδεύσει πνευματικά. Συνεχίζει να εκκοσμικεύεται και να επικρατούν οι ανθρώπινες αδυναμίες.

Πώς θα κατορθώσουμε να οργανώσουμε τη διοίκηση και τη «δικαιοσύνη» της Εκκλησίας σήμερα; Πώς θα χρησιμοποιήσουμε όλη την πείρα της Εκκλησίας (και γενικά όλης της ανθρωπότητας) κι ακόμη τους καλύτερους (αγίους) απ' το «λαό του Θεού»; Πώς θα εμποδίσουμε μερικούς απ' το «κατεστημένο» να τυφωθούν, όπως οι Φαρισαίοι («οὐκ ἐπαιρομένων ἐπὶ τὸ ποίμνιον», έλεγε ο Κλήμης Ρώμης[10], και «μηδ' ὡς κυριεύοντες» των λαϊκών, έγραφε ο απόστολος Πέτρος[11], και να υποτάξουν το πνευματικό συμφέρον του «λαού του Θεού» στο ατομικό τους συμφέρον; Πώς θα βρούμε και θα εφαρμόσουμε τα κατάλληλα θεσμικά–ασφαλιστικά μέτρα, για να εμποδίσουμε το σατανικό εγωισμό «να χορεύει» στην Εκκλησία;

9. Συμεών ο Νέος Θεολόγος, *Βίβλος των Ηθικών* 11, 346-376, Sources Cretiennes 129, 354 εξ..
10. Κλήμης Ρώμης, *Α΄ Προς Κορινθίους* 16, 1.
11. Α΄ Πέτρ. 5, 2.

Το προπατορικό αμάρτημα

Βασιλική Γκολομάζου

«Διὸ καὶ ξύλον τοῦ γιγνώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν κέκληται, ἢ ὅτι δύναμιν ἐδίδου γνωστικήν, τοῖς μεταλαμβάνουσι τῆς οἰκείας φύσεως, ὅπερ καλὸν μὲν τοῖς τελείοις, κακὸν δὲ τοῖς ἀτελεστέροις, ἔτι καὶ τὴν αἴσθησιν λιχνοτέροις».
(Ιωάννης Δαμασκηνός)

Το φεγγάρι του Μάρτη, που ήρθε πιο κοντά στη γη μας, καθώς ξέρετε, αυτές τις μέρες, με μάλωσε ψες βράδυ για μια παράλειψη ανειλημμένης υποχρέωσης:

«Πόσο θα κρατάς ακόμα για τον εαυτό σου όσα σου αποκάλυψα»; μου είπε. «Πέρασαν από τότε εννιά φεγγάρια και ήμουν μόλις πέντε ημερών, όταν σου εξομολογήθηκα, όσα είδαν τα μάτια μου κάποτε...». Εγώ δεν το 'χα ρωτήσει τότε αν τα 'πε και σε κανέναν άλλον ή γιατί διάλεξε εμένα. Φεγγάρι είναι, σκέφτηκα, λόγια δεν του παίρνεις εύκολα, θα βαλάντωσε απ' τα πολλά που είδε και για να μην το πνίξει η γνώση, είπε να ξεφορτώσει λίγη και στους ανθρώπους που διαγωνίζονται στην άγνοια και την ανοησία ο ένας τον άλλον.

Άρχισε λοιπόν να μου λέει για τον Παράδεισο και για τους Πρωτόπλαστους. Εγώ ξύνισα τα μούτρα μου. «Δεν έχεις τίποτα πιο πρωτότυπο να μου πεις; Ξέρεις πόσα έχουν γράψει οι άνθρωποι γι' αυτό το θέμα; Ολόκληρες βιβλιοθήκες. Γνώμες έξυπνες και κουτές. Τι καινούργιο μπορεί να πει ένα φεγγάρι;» Κι εκείνο τότε τι μου απάντησε λέτε; «Οι άνθρωποι, όπως είπες, έγραψαν, αλλά Εγώ ΕΙΔΑ! Ποιός άλλος μπορεί να ισχυριστεί κάτι τέτοιο; Ούτε ο ήλιος, γιατί αυτό που θα σου πω, έγινε τη νύχτα με φεγγάρι». «Σε πρόλαβαν οι άνθρωποι, χαχάνισα τότε εγώ. Και γι' αυτό έχουν γράψει. Ότι δηλαδή το προπατορικό αμάρτημα έχει να κάνει με το sex». «Πώς βιάζεστε εσείς οι άνθρωποι! Τρέχετε να βγάλετε συμπεράσματα. Πού να 'χατε δει, όσα καθρεφτίστηκαν στο πρόσωπό μου... Τι παραμύθια θα γράφατε τότε...» Το κοίταξα έτσι φτενούλικο μες στο σκοτάδι και δε μου γέμιζε το μάτι. Εγώ αγαπούσα την πανσέληνο. Το κατάλαβε πως αυτό δεν το λογάριαζα για φεγγάρι, και ντράπηκα. Αλλά εκείνο έδειξε μια ανωτερότητα, σαν αυτή που έχουν μόνο τα ουράνια σώματα, και δεν πειράχτηκε καθόλου. Μου είπε μοναχά: «Πάρε χαρτί και γράφε. Θα σου πω, όσα έγιναν εκείνη τη νύχτα στον Παράδεισο». «Μα νομίζω πως έγιναν μέρα, αντιμίλησα εγώ. Έτσι λένε οι Γραφές και το Τροπάριο της Κασσιανής. Το ξέρεις εσύ το Τροπάριο της Κασσιανής; "ἡ ἐν πολλαῖς ἁμαρτίαις περιπεσοῦσα γυνή;". Εκεί

λέει: ἐν τῷ παραδείσῳ Εὖα τὸ δειλινὸν... Ἄρα έγινε ντάλα μεσημέρι το... αμάρτημα». «Πάλι βιάστηκες. Γράφε και μη μιλάς. Μόνο γράφε, γιατί δεν έχουμε και πολύ χρόνο». Έπιασα κι εγώ το μολύβι αποφασισμένη να γράφω ό,τι θα μου 'λεγε το φεγγάρι. Επιτέλους ας μου 'λεγε και πράγματα γνωστά. Θα 'ταν μια επιβεβαίωση.

Και το φεγγάρι άρχισε:

«Κείνο το βράδυ η Εύα κοιλοπόναγε. Ήταν η πρώτη γκαστριά και δεν ήξερε τι της γίνεται. Έβλεπε από καιρό την κοιλιά της να φουσκώνει, αλλά νόμιζε πως ήταν απ' τα πολλά φρούτα που τα κατάπινε σχεδόν αμάσητα και τα περισσότερα, καθώς βιαζόταν να τα γευτεί, τα 'κοβε αγίνωτα απ' τα δέντρα. Τώρα τελευταία όμως κάτι χόρευε μες στην κοιλιά της. Το 'πε στον Αδάμ κι εκείνος της είπε πως ήταν τα βατραχάκια της λίμνης που τα κατάπιε όλα εκείνη, χωρίς να του δώσει κι αυτουνού να δοκιμάσει. Αυτό το θυμόταν κι όλο τής το χτύπαγε. Αυτός δεν μπορούσε να καταλάβει, ότι την είχε πιάσει μια λαιμαργία, που ήθελε να τρώει ό,τι έβρισκε μπροστά της. Έτσι, γκρίνιαζε και με τον Αδάμ, που δεν την καταλάβαινε. Του κράταγε μούτρα, κι αυτός την απέφευγε τελευταία. Γι' αυτό, όταν ήρθε η ώρα να γεννήσει, ήταν μόνη της. Έσπασαν τα νερά, πλημμύρισε, νόμισε πως θα πεθάνει. Έβαλε τις φωνές. Με το Α! που έκανε, νά σου ακούστηκε κι ένα άλλο ουά, ουά, ουά. Εγώ ήμουν από πάνω της και της έφεγγα. Καθώς ένιωσε ανάμεσα στα σκέλια της κάτι να γλιστράει, το πιάνει με τα χέρια της, το σηκώνει στο δικό μου φως κι αρχίζει να το περιεργάζεται. Δεν είχε ξαναδεί τέτοιο πράμα. Ξέχασε και την τρομάρα της και στριφογύριζε το παιδί στα χέρια της. Κατάλαβε ότι βγήκε απ' το κορμί της κι ότι αυτό ήταν που της φούσκωνε την κοιλιά. Τότε, να σου ο πειρασμός μυρίστηκε το μεζέ και γλίστρησε δίπλα της. Έγλειψε με τα γλωσσίδια του τα υγρά πόδια της και της είπε πονετικά: Τι γίνεται Εύα. Αδιάθετη σ' έβλεπα τελευταία. Είσαι καλύτερα τώρα; Εκείνη μη έχοντας δίπλα της τον Αδάμ να τον ρωτήσει γι' αυτό το πλάσμα που κράταγε στα χέρια της, αλλά και πάλι δε θυμόταν να της είχε πει για κάτι τέτοιο τις πρώτες μέρες της γνωριμίας τους, τότε που εκείνος της διηγόταν πώς ο Θεός του 'φερε μπροστά του όλα τα ζώα να τους δώσει όνομα..., μη έχοντας λοιπόν δίπλα της τον Αδάμ, ρωτάει το φίδι: Εσύ ξέρεις τι είναι αυτό που κρατάω στα χέρια μου;

Το φίδι ξερογλείφτηκε, καθώς έβλεπε την Εύα να κρατάει τον απαγορευμένο καρπό, και λογαριάζοντας να πάρει κι αυτός το μερίδιό του, έκλωθε στο μυαλό του την απάντηση, πώς να της το πει για να την καταφέρει. Δεν ακούς που σε ρωτάω; του κάνει πάλι εκείνη. Μήπως ξέρεις εσύ τι 'ναι τούτο; και του βάζει το νιογέννητο μπροστά στη μούρη. Το φίδι έγλειψε για λίγο τη γλωσσίτσα του μωρού καθώς εκείνο έκλαψε, τυλίχτηκε μετά χαϊδευτικά στο πόδι της Εύας κι αποφάσισε τέλος να μιλήσει: Θυμάσαι, Εύα, που σας είπε ο Θεός να μη φάτε από τους καρπούς των δέντρων του Παραδείσου; Γιατί νομίζεις ότι σας το είπε;

΄Οχι, λάθος κάνεις, του απάντησε η Εύα. Απ' όλα μας είπε να φάμε, όσα έχει ο Παράδεισος. Μόνο απ' αυτό που 'ναι στη μέση να μη φάμε. Ε, λοιπόν, αυτό που σας είπε να μη φάτε, είναι αυτό που κρατάς εσύ τώρα στα χέρια σου. Αυτό είναι άνθρωπος. Η Εύα ξεκαρδίστηκε στα γέλια. Πάψε, καημένε, στον Παράδεισο μόνο δύο άνθρωποι υπάρχουν. Ο Αδάμ κι εγώ. Κανείς άλλος. Και μόνο ο Θεός μπορεί να πλάσει άνθρωπο. Ενώ αυτό εδώ βγήκε από μένα, από την κοιλιά μου. ΄Ακου με που σου λέω, της σφύριξε το φίδι, εγώ που το βλέπω δίπλα σου, λέω ότι σου μοιάζει κι ακόμα πιο πολύ στον Αδάμ. Είναι άνθρωπος. Ξέρεις γιατί σας είπε ο Θεός να μην το φάτε; για να το φάει Εκείνος! Κι εσάς γι' αυτό σας έχει εδώ στον Παράδεισο: για να του κάνετε παιδιά και να τα τρώει. Γι' αυτό έγινε Θεός, γιατί τρώει ανθρώπους. Γιατί δεν υπάρχουν άλλοι άνθρωποι εδώ στον Παράδεισο, μου λες; Εγώ θα στο πω: γιατί τους έφαγε ο Θεός. Αυτός ήταν κάποτε άνθρωπος σαν εσένα και τον Αδάμ, αλλά έφαγε άλλους ανθρώπους κι έγινε Θεός και τώρα τον τρέμουμε όλοι! ΄Ετσι έχυσε όλο το φαρμάκι του ο πειρασμός και καθώς έβλεπε την Εύα να μπολιάζεται απ' το δηλητήριο, συνέχισε: Και σας μπορεί να σας φάει κάποια μέρα, γι' αυτό βιαστείτε να γίνετε θεοί. Τώρα κιόλας τρέχα να βρεις τον Αδάμ να του δώσεις να φάει, να φας κι εσύ, να μου δώσεις κι εμένα λίγο για το καλό που σας έκανα μ' αυτά που σου είπα, για να σας γλιτώσω απ' το Θεό. Και μη φοβάσαι, εγώ δε γίνομαι θεός. Μέχρι ν' αποσώσει το φίδι τα λόγια του, τινάζεται επάνω η Εύα και με το μωρό στην αγκαλιά τρέχει να βρει τον Αδάμ να προλάβουν να σωθούν. Στο δρόμο το νεογέννητο τσίριζε κουνώντας χέρια και πόδια, και καθώς ένα χεράκι μπήκε στο στόμα της Εύας, εκείνη το δάγκωσε και εἶδεν ὅτι καλὸν, όπως λέει και η Γραφή. Βρίσκει τον Αδάμ να κοιμάται κάτω από χουρμαδιά. Τον ξυπνάει. Το και το του λέει. Αυτά ο Θεός σου. Ο Αδάμ από τον ύπνο δεν καταλάβαινε τι του 'λεγε η Εύα, αλλά όταν του 'χωσε στο στόμα το παιδί, το γεύτηκε κι αυτός. Μέχρι το πρωί είχαν τελειώσει και περίμεναν με το χάραμα της καινούργιας μέρας να γίνουν θεοί. ΄Ολο το πρωί έβλεπαν πως δε γινόταν τίποτε κι άρχισαν να φοβούνται πως το φίδι δεν τους τα 'πε όλα, αφού δεν του 'δωσαν κι αυτουνού τίποτα. ΄Ετσι γίνεται πάντοτε με τους ρουφιάνους. Κρατάνε τα σπουδαιότερα για να σ' έχουν στο χέρι. Κι εδώ οι πρωτόπλαστοι φέρθηκαν πολύ επιπόλαια. Μα τώρα το πράμα ήταν τελειωμένο και δεν είχε απομείνει τίποτα να δώσουν στο φίδι. Θυμήθηκε τότε η Εύα που της είχε πει ο πειρασμός, ότι ο Θεός μπορούσε και να τους φάει. Το λέει αυτό στον Αδάμ και, τι να κάνουν, αποφασίζουν να μεταμφιεστούν να μη μοιάζουν για άνθρωποι. Κόβουν φύλλα απ' τη συκιά και τ' αρμαθιάζουν ένα γύρο στο κορμί τους. ΄Ετσι μασκαρεμένους τους βρίσκει ο Θεός...

Τα παρακάτω τα ξέρεις. Τι κάνατε αθεόφοβοι; Το παιδί σας φάγατε; Δε σας προειδοποίησα ότι μόλις το φάτε θα πεθάνετε; Πιστέψατε τον πειρασμό και φοβηθήκατε Εμένα; Αν ήθελα εγώ να τρώω ανθρώπους, δεν έπλαθα κι άλλους πολλούς να μου κάνουν πολλά παιδιά να 'χω να τρώω; Από σας θα περίμενα

μόνο; Χαθείτε από μπροστά μου, ανθρωποφάγοι! Κι εσύ καταραμένη, τώρα που τον γλύκανες, είπε στην Εύα δείχνοντας τον Αδάμ, θα γεννάς τα παιδιά σου με πόνο κι αυτός θα στα τρώει. Προκοπή δε θα δείτε. Κάντε τουλάχιστον πολλά παιδιά για να περισσέψουν απ' τη φαγωμάρα, να ριζώσει το γένος τ' ανθρώπου στη γη. Έτσι τους έδιωξε ο Θεός απ' τον Παράδεισο και σφάλισε τις πόρτες. Έκατσε κι ο Αδάμ απέναντι κι έκλαιγε. Τι το όφελος; Τώρα ήταν αργά! Είχαν λωβιάσει το στόμα τους με το παιδί τους, όπως τους είπε κι ο Θεός. Και το κακό συνεχίστηκε. Όταν έκαναν κι άλλα παιδιά, ο Κάιν σκότωσε τον Άβελ. Και σήμερα το ίδιο γίνεται. Οι άνθρωποι τρώγονται μεταξύ τους, γι' αυτό τους βαραίνει ακόμα το προπατορικό αμάρτημα».

Αυτά μου είπε το φεγγάρι στις 6 Ιουλίου του '92 και σήμερα μου το ξαναθύμισε. «Δε με λογάριασες τότε. Ήμουν φτενούλικο. Το 'πιασα το βλέμμα σου. Γι' αυτό στο λέω και τώρα που με βλέπεις ολόγιομο. Πόσον καιρό θέλετε εσείς οι άνθρωποι, για να πάρετε μιαν απόφαση;» «Ήθελα να ωριμάσει μέσα μου η ιδέα». «Τώρα που πέρασαν δέκα φεγγάρια, είναι, νομίζω, αρκετά. Τόσα χρειάστηκε και η Εύα να γεννήσει».

Έτσι μου μίλησε, κι εγώ που άρχισα να σέβομαι τα επουράνια, αφού τα επίγεια έχουν τόσο πολύ ρυπανθεί, γράφω τούτα τα φεγγαρόλογα με την ελπίδα κάποτε να ωριμάσουν μέσα μας οι σωτήριες ιδέες.

Αφιέρωμα του επόμενου τεύχους:

«Ο ΔΥΤΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ»

ΔΙΑ-ΛΟΓΟΣ

Το θέμα του διαλόγου της Ορθοδοξίας με το Ισλάμ, στο οποίο το περιοδικό «Καθ' οδόν» είχε αφιερώσει το τρίτο τεύχος του, εξακολουθεί να παραμένει στην επικαιρότητα και να προκαλεί συζητήσεις. Έτσι, στο τεύχος αυτό δημοσιεύουμε δύο σχετικά κείμενα, ένα από ισλαμικής και ένα από ορθοδόξου σκοπιάς. Πρόκειται για την πρόσφατη ομιλία του Υφυπουργού Πολιτισμού της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν, κ. Αλί Τζαννατί, στη Θεολογική Σχολή Αθηνών, που μας παραχωρήθηκε από το Μορφωτικό Κέντρο του Ιράν στην Αθήνα, και για αποσπάσματα από την ομιλία του Μορφωτικού Ακολούθου της Ελληνικής Πρεσβείας στην Αίγυπτο, κ. Κωστή Μοσκώφ, στο Ίδρυμα Χορν της Αθήνας (30.3.1993), που μας έστειλε ο ίδιος. Στην ίδια στήλη δημοσιεύουμε ακόμη αποσπάσματα από την εισήγηση του κ. Thomas Kratzert στη Θεολογική Σχολή Θεσσαλονίκης (Μάιος 1993), που αναφέρεται στο επίσης επίκαιρο και ενδιαφέρον θέμα του ιουδαιοχριστιανικού διαλόγου.

Το Ισλάμ και ο διάλογος των θρησκειών

Αλί Τζαννατί

Αξιότιμε κοσμήτορα της Θεολογικής Σχολής, καθηγητές και φίλοι φοιτητές,

Ευχαριστώ το Θεό που μου έδωσε την ευκαιρία να είμαι μαζί σας. Μαζί μ' εσάς που είστε άνθρωποι που αναζητούν τη σωτηρία. Η αναζήτησή της περιλαμβάνει την πίστη και τη λατρεία προς το Θεό και ταυτόχρονα είναι μία προσπάθεια για την ευτυχία του ανθρώπου. Είμαι υπερήφανος που μιλάω με τους πιστούς Έλληνες επιστήμονες.

Η Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν έχει στηρίξει την εξουσία της πάνω στην Ιερή Θρησκεία του Ισλάμ και θεωρεί ότι ο διάλογος με τις άλλες θρησκείες είναι η περισσότερο απαραίτητη και αναγκαία επικοινωνία μεταξύ μας. Διότι πιστεύομε ότι οι πιστοί του κόσμου πρέπει να βρουν μια κοινή γλώσσα.

Δυστυχώς βλέπομε ότι στη διάρκεια της ιστορίας, οι πολιτικές φιλοδοξίες και οι επεκτατικές επιθυμίες των καταπιεστών της γης, πραγματοποιήθηκαν με τη δικαιολογία της πραγματοποίησης της θέλησης του Θεού και πάντα δημιούργησαν ένα δυνατό φράγμα στο δρόμο της αληθινής γνώσης περί της διδασκαλίας του Θεού και της Θρησκείας. Διότι αυτά τα σατανικά σχέδια προχωρούσαν κάτω από την κάλυψη της θρησκείας και δημιουργούσαν αιματοχυσίες που είχαν ως αποτέλεσμα να προκαλέσουν μίσος, φόβο και αδιαφορία στους ηττημένους.

Οι αιματοχυσίες και οι συγκρούσεις ανάμεσα σε δύο ομάδες πιστών στη διάρκεια της πολιτικής ιστορίας των θρησκειών λογικά προκαλούν πολλά ερωτηματικά περί της ουσίας της θρησκείας και της ανάγκης για σωστή συμπεριφορά των πιστών.

Η στροφή από τις διδασκαλίες του Θεού στον ουμανισμό, την εποχή της αναγέννησης, ήταν μία λογική αντίδραση του κόσμου στα θλιβερά γεγονότα που είχαν πραγματοποιηθεί στο όνομα του Θεού και δημιούργησε μια σύγχυση της πραγματικής εικόνας της θρησκείας.

Η Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν από τις πρώτες μέρες της ίδρυσής της με βάση τις ιστορικές εξελίξεις, επιδιώκει και επιθυμεί

το διάλογο με αμοιβαίο σεβασμό με τις άλλες μονοθεϊστικές θρησκείες.

Αλλά αντί της παλιάς παράδοσης όπου οι διάφορες θρησκείες κατηγορούσαν η μία την άλλη, και πίστευαν ότι μόνο αυτοί είχαν δίκιο και οι άλλοι είχαν άδικο και που ως αποτέλεσμα ήταν να δημιουργήσουν συγκρούσεις και διαφορές, τώρα πρέπει να επιδιώκουν την μελέτη των κοινών σημείων και τις βασικές και σταθερές βάσεις που είναι αποδεκτές από τους άλλους.

Η Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν πιστεύει βαθύτατα και υποστηρίζει ότι όλες οι θρησκείες πηγάζουν από την Ιερή γη του Θεού και από τον λαμπερό ήλιο της αποκάλυψης.

Γι' αυτό όσοι θρησκευόμενοι πλησιάζουν τις αρχικές διδασκαλίες της θρησκείας τόσο απομακρύνονται από τις παρεξηγήσεις και τις διαφορές ώστε να δημιουργείται ενότητα και αδελφοσύνη μεταξύ τους.

Τα δύο διεθνή συμπόσια που πραγματοποιήθηκαν τα 3 τελευταία χρόνια με τη συμμετοχή των Μουσουλμάνων και των Ορθοδόξων στην Ελλάδα ήταν μία προσπάθεια του Μορφωτικού Κέντρου της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν, του Ελληνικών πανεπιστημίων και της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος και είχε ακριβώς τον ανωτέρω σκοπό.

Η επιλογή της Ελλάδας για την πραγματοποίηση του διαλόγου αυτού είχε δυο βασικούς λόγους:

1ος - οι πολιτιστικές και ιστορικές σχέσεις ανάμεσα στους δύο αρχαίους λαούς, της Περσίας και της Ελλάδας.

2ος - Οι προϋπάρχοντς διάλογοι μεταξύ του Ισλάμ και της Ορθοδοξίας-Χριστιανοσύνης κατά τη Βυζαντινή εποχή.

Η Ελλάδα και η Περσία έχουν παραπάνω από 25 αιώνες πολιτιστικές και πολιτικές σχέσεις. Αυτές οι σχέσεις ήταν πηγή πολιτισμού της Δύσης και της Ανατολής. Οι σχέσεις αυτές έχουν αρχίσει πριν από την εποχή των Αχεμενιδών, δηλαδή την εποχή που οι Πέρσες και οι Έλληνες μετανάστες συναντήθηκαν στη Μικρά Ασία. Οι επαφές των ιστορικών, φιλοσόφων, καλλιτεχνών, γιατρών και πολιτικών των δύο χωρών που έχουν αναφερθεί στα έργα τους, επίσης οι διδασκαλίες μεγάλων Ελλήνων γιατρών, επιστημόνων και (Ελλήνων) φιλοσόφων στο Πανεπιστήμιο Τζοντί Σαπούρ, η παρουσία κορυφαίων Ελλήνων την εποχή των Σασανιδών, οι μεταφράσεις πολλών βιβλίων Ελλήνων διανοουμένων στα Φαρσί (Περσικά) και η παρουσία τους στον Ιρανικό και Ισλαμικό Πολιτισμό και στα έργα του Αβικένα δείχνουν το ύψος των πολιτιστικών ανταλλαγών στις αλληλοεπιδράσεις τους.

Όπως είπα από την άλλη μεριά κατά τη Βυζαντινή εποχή υπήρξε διάλογος μεταξύ των Χριστιανών και των Μουσουλμάνων και αυτό φανερώνει ότι από τότε οι διανοούμενοι και οι ερευνητές των δύο θρησκειών προσπαθούσαν να βρουν τρόπους για να γνωρίσουν ο ένας τον άλλο με επιστημονικά και θρησκευτικά κριτήρια.

Εγώ προσωπικά πιστεύω ότι υπάρχουν δύο βασικοί λόγοι που πρέπει παρόμοιοι διάλογοι να συνεχιστούν.

1ος - Τα υπάρχοντα θέματα που αφορούν τα θρησκευτικά κέντρα και τους θρησκευόμενους.

2ος - Τα υπάρχοντα θέματα που αφορούν εκείνους που είναι εκτός των θρησκευτικών κέντρων και της θρησκευτικής πίστης.

Πρώτο απ' όλα, όλες οι μονοθεϊστικές θρησκείες βασίζονται και πιστεύουν στον ένα Θεό και όλες πέρα από τα διάφορα δόγματα και όλες τις διαφορές που υπάρχουν, έχουν τον ίδιο σκοπό, δηλαδή την ευτυχία του ανθρώπου και αυτό πηγάζει από την πίστη στον ένα Θεό. Γι' αυτό το λόγο είναι απαραίτητο οι πιστοί να έχουν διάλογο και συζητήσεις και να ανταλλάσσουν απόψεις στα διάφορα θέματα.

Είναι πολύ φανερό ότι οι μονοθεϊστικές θρησκείες λόγω των κοινών που έχουν, πρέπει να απαντούν και σε κοινά ερωτήματα που τους υποβάλλονται. Τέτοιες ερωτήσεις υποβάλλονται από τους ανθρώπους που πιστεύουν στην ίδια θρησκεία, διότι επιθυμούν να μάθουν την τάξη και τις αρχές της θρησκείας που πιστεύουν, σε θέματα όπως προφητείες, αποκάλυψη, θαύματα, ημέρα της κρίσης, θεϊκή ιδιαιτερότητα, θεϊκή δικαιοσύνη, νίκη του καλού εναντίον του κακού, ευτυχία κ.λπ. Είναι θέματα που οι θρησκευτικοί παράγοντες προσπαθούν να απαντήσουν στους ομόθρησκούς τους και να τους πείσουν.

Είναι φυσικό ότι εάν μια θρησκεία με λογικές και κατανοητές ερμηνείες μπορεί να αποδείξει την ουσία της θρησκείας στους πιστούς της, οι διανοούμενοι μιας άλλης θρησκείας μπορούν να χρησιμοποιήσουν την αυτή επιχειρηματολογία για να πείσουν τους ανθρώπους που πιστεύουν σ' αυτήν την άλλη θρησκεία.

Γι' αυτό το λόγο, για τη διάδοση της μονοθεϊστικής πίστης, χρειάζεται συνεργασία και αδελφοσύνη μεταξύ όλων των πιστών και αυτό μπορεί να γίνει μόνο εάν υπάρχει διάλογος, συζητήσεις και ανταλλαγή εμπειριών μεταξύ των διανοουμένων και διαφόρων θρησκειών.

Ο δεύτερος λόγος που πρέπει να συνεχισθεί αυτός ο διάλογος είναι ότι υπάρχουν άνθρωποι εκτός της θρησκείας χωρίς καλή προαίρεση, που δεν δέχονται τις απαντήσεις με την ευκολία των προηγουμένων. Αυτοί οι άνθρωποι είναι δύο ομάδες.

Η πρώτη ομάδα είναι εκείνοι που έχουν αμφιβολίες για την πίστη και τους πιστούς των άλλων θρησκειών. Εδώ είναι απαραίτητο οι διανοούμενοι της θρησκείας που τους υποβάλλονται ερωτήσεις, να απαντήσουν με ηρεμία, με καλοσύνη με βάση τις γνώσεις τους, με σεβασμό και λογική και να αναπτύσσουν τις ουσίες και τις αλήθειες της θρησκείας τους στους πιστούς των άλλων θρησκειών και να αποφεύγουν κάθε σύγκρουση και εχθρότητα.

Όπως όλοι ξέρουμε είναι πιο εύκολο να πείσουμε τους ανθρώπους και να δημιουργήσουμε κλήμα εμπιστοσύνης όταν τα επιχειρήματά μας βασίζονται στη σκέψη και τη λογική. Εγώ ονομάζω αυτό το διάλογο «οικογενειακό» διότι οι ερωτήσεις προέρχονται από ανθρώπους που πιστεύουν στον ένα Θεό και οι απαντήσεις δίνονται από αυτούς που επίσης πιστεύουν στον ένα Θεό.

Ο διάλογος ανάμεσα στους πιστούς των διαφόρων θρησκειών δίνει την ευκαιρία να γνωρίζονται καλύτερα και βαθύτερα και ανοίγει καινούργιους ορίζοντες για καλύτερη προσέγγιση μεταξύ τους.

Η δεύτερη ομάδα είναι αυτοί που δεν πιστεύουν στην θρησκεία και η γνώση τους και οι σκέψεις τους βασίζονται σε μη θρησκευτικές διδασκαλίες. Αυτοί οι άνθρωποι υποβάλλουν ερωτήσεις και ζητούν από τους διανοούμενους των θρησκειών να δοθεί απάντηση στα ερωτήματά τους με βάση τη λογική ή με τις τεχνολογικές και επιστημονικές εφευρέσεις.

Αυτοί οι άνθρωποι αναμένουν τη σωστή και λογική απάντηση από τη θρησκεία που υποστηρίζει ότι δίνει λύση στα ανθρώπινα προβλήματα και τους οδηγεί στην ευτυχία πάνω στη γη. Εγώ μπορώ να αναφέρω ως παράδειγμα τα παρακάτω ερωτήματα που μπορούν να υποβληθούν, όπως τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα δικαιώματα των γυναικών, η Θεϊκή δικαιοσύνη στη γη ή ακόμα πως η θρησκεία δικαιολογεί τις αδικίες που υπάρχουν ή ακόμα να προχωρήσουν παραπέρα και να φωτίσουν, η θρησκεία τι πολιτιστικό, πολιτικό και οικονομικό σύστημα προτείνει για να λύσει τα προβλήματα της κοινωνίας;

Εγώ σε γενικές γραμμές μπορώ να ταξινομήσω τα ερωτήματα που προέρχονται από μη πιστούς σε τρεις κατηγορίες, ως εξής:

α) Θεωρητική ερμηνεία της πίστης.

β) Σχέση αποκάλυψης και νου.

γ) Τι απάντηση έχει η θρησκεία για τα προβλήματα του κόσμου σήμερα;

Θεωρητική ερμηνεία της πίστης

Οι διανοούμενοι των μονοθεϊστικών θρησκειών με βάση τα ιερά κείμενα που έχουν, πρέπει να μπορέσουν να απαντήσουν εάν η θρησκεία έχει οδηγίες για τη ζωή στη γη ή μόνο για τη μεταθανάτια ζωή ή τους αφήνει να λύσουν τα προβλήματά τους οι ίδιοι.

Μήπως η πίστη στο Θεό, στην Αποκάλυψη και στην ημέρα της κρίσης έχουν κάποιες επιδράσεις στη σημερινή ζωή ή είναι φαντασίες που υπάρχουν στο ανθρώπινο μυαλό;

Μήπως υπάρχουν ίχνη της Θεϊκής δικαιοσύνης πάνω στη γη ή απονέμεται μόνο κατά τη διάρκεια της ημέρας της κρίσης;

Μήπως ο ανθρώπινος νους με όλα τα ελαττώματα, τους περιορισμούς και τις αδυναμίες του, δεν μπορεί να κατανοήσει τη φιλευσπλαχνία του Θεού; Ή μήπως υπάρχουν παραδείγματα αυτής της φιλευσπλαχνίας που ο άνθρωπος μπορεί να τα βρει και να κατανοήσει; Η απάντηση θα δοθεί στον άλλο κόσμο και στην τωρινή ζωή να δεχόμαστε απλά τις διδασκαλίες της θρησκείας χωρίς ερωτήματα;

Σχέση θρησκείας και νου, λογικής

Θέλουν να ξέρουν αυτοί μήπως οι θρησκευτικές σκέψεις δίνουν στον ανθρώπινο νου αξία; Μήπως η αποκάλυψη και ο νους είναι εχθρικοί μεταξύ τους και τραβάνε τον άνθρωπο προς δύο διαφορετικές κατευθύνσεις; Ή είναι δύο συνεργάσιμες πηγές που βοηθάνε τον άνθρωπο να βρει την αλήθεια;

Μήπως η φιλοσοφία ανταγωνίζεται ή συνεργάζεται με τη θρησκεία;

Μήπως πραγματικά οι τρεις πηγές αναζήτησης του Θεού, δηλαδή η Αποκάλυψη, ο νους και η ψυχή υπάρχουν ή αυτές οι πηγές στην ουσία είναι μια και οδηγεί στην αναγνώριση του ενός Θεού;

Η απάντηση της θρησκείας στα προβλήματα του ανθρώπου στη σύγχρονη εποχή

Η τελευταία ταξινόμηση είναι στην ουσία συλλογή ή άθροισμα των ερωτημάτων των δύο προηγουμένων ομάδων.

Αλλά εγώ με βάση τη σπουδαιότητα του θέματος επιθυμώ για άλλη μια φορά να τα επισημάνω.

Όπως ξέρουμε όλοι δυστυχώς σήμερα, στην εποχή μας, υπάρχουν εθνικιστικές συγκρούσεις και αιματοχυσίες που δεν υπήρχαν στη σύγχρονη ιστορία μας.

Όλοι οι απλοί άνθρωποι και οι διανοούμενοι έχουμε ευθύνη απέναντι στις αιματοχυσίες και αδικίες που γίνονται εις βάρος των καταπιεσμένων και ιδιαίτερα των Μουσουλμάνων. Όλες αυτές οι άδικες πράξεις συνοδεύονται από την κατάρρευση των πνευματικών αξιών που δυστυχώς είναι αυξημένη ειδικότερα στη νεολαία που είναι εκείνη που κτίζει την αυριανή κοινωνία.

Με άλλα λόγια μήπως έχει φτάσει η ώρα για την κατάλυση της ανθρώπινης κοινωνίας και που συνοδεύεται από αδικίες και αιματοχυσίες ταυτόχρονα;

Οι διανοούμενοι που είναι εκτός θρησκείας ή ακόμα διανοούμενοι που ανήκουν στο χώρο της θρησκείας ρωτούν, η θρησκεία τι λύσεις προτείνει για να σταματήσει η γρήγορη καταστροφή της ανθρώπινης κοινωνίας;

Ρωτούν τους διανοούμενους και πιστούς εσείς τι κάνετε γι' αυτό το θέμα μήπως θα διαλέξετε την σιωπή και θα ασχολείσθε με ασήμαντα θέματα και μικρές διαφορές μεταξύ σας ή θα ενωθείτε μαζί να βρείτε τη λύση για τη σωτηρία του ανθρώπου;

Εάν η θρησκεία δεν αντιδράσει τώρα ή δεν δώσει λύσεις, ειδικά σήμερα που είμαστε αντιμέτωποι με μία κοινωνία που προχωράει προς την καταστροφή, τότε τι χρησιμότητα έχει; Και πότε την έχει;

Η θρησκεία πρέπει να ορίσει τις ευθύνες των πιστών ανθρώπων σ' αυτές τις καταστροφικές καταστάσεις και να βρει την ουσία και το νόημα της ζωής για να σώσει τον άνθρωπο από απογοητεύσεις και απομακρύνσεις από τον εαυτό του και από τον κόσμο.

Ποιος άλλος εκτός της θρησκείας θα μπορούσε να καθοδηγήσει το χαμένο άνθρωπο σήμερα στη σωστή κοινωνία;

Για να βρούμε τις απαντήσεις σ' αυτά τα βασικά ερωτήματα, χρειάζεται να γίνουν διάλογοι μεταξύ των θρησκειών. Οι Μουσουλμάνοι και οι Χριστιανοί πρέπει να αφήσουν τις διαφορές τους και να συνεργασθούν με βάση τις θρησκευτικές διδασκαλίες για να ασχοληθούν με τα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα του σημερινού ανθρώπου.

Εμείς οι πιστοί των δύο μεγάλων θρησκειών έχουμε τη μεγάλη ευθύνη για να πραγματοποιήσουμε μία ειλικρινή και με αλληλοσεβασμό συζήτηση και διάλογο.

Για άλλη μια φορά θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κύριο Κοσμήτορα της Θεολογικής Σχολής για την πολύτιμη συνεργασία του και επίσης ευχαριστώ το κοινό που παραβρέθηκε σήμερα εδώ στη διάλεξη αυτή.

Ο Διάλογος Ορθοδοξίας – Ισλάμ

Κωστής Μοσκώφ

• Η Μέση Ανατολή είναι η καθ' ημάς Ανατολή: ο κόσμος που απόκτησε μια ενότητα με τη μεγάλη αλεξανδρινή εξόρμηση στα τέλη του 4ου π.Χ. αιώνα, ενότητα που γεννήθηκε από τη σύνθεση του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, και του κόσμου της άλλης αρχαίας ανατολικής Μεσογείου σαν ένας κοινός, πολιτικά, οικονομικός και πολιτιστικός κόσμος, –κόσμος, βασισμένος στην επικοινωνία και την ανταλλαγή εμπορευμάτων και ιδίως, αισθήσεων και βιωμάτων. Ένας κόσμος «ερωτικός», με την πιο βαθιά έννοια αυτής της λέξης, όπου κύριο προϊόν, είναι η ύπαρξη του ανθρώπου ως πρόσωπο, και όχι ως άτομο. Η ύπαρξη δηλαδή του ανθρώπου «προς όψιν», στραμμένου προς τον άλλο και τον Όλο Άλλο.

Ενάμιση αιώνα μετά την αλεξανδρινή εξόρμηση –εξόρμηση των Ελλήνων κάτω από την ηγεσία του βορειότερου φύλου τους, των Μακεδόνων– η καθ' ημάς Ανατολή κατακτάται από τη Ρώμη.

Η καθ' ημάς Ανατολή παραμένει ωστόσο ιδιαίτερος κόσμος πολιτιστικά, κατακτώντας μάλιστα τον κατακτητή ιδίως μετά από τη διάχυση του Χριστιανισμού, προϊόντος του ευτυχούς γάμου του Ελληνικού με τους άλλους πολιτισμούς και της καθ' ημάς Ανατολής»...

• Η Ρώμη είναι η Δύση με το πιο αρχαίο ένδυμά της –ένας κόσμος διαφορετικός, όπως δείχνει η διαχρονική αντίθεση των ανθρώπων της «Φραγκίας» με το «ρωμαϊκό» κόσμο. Στη Δύση, ο άνθρωπος είναι άτομο, δεν γίνεται πρόσωπο, μένει άτομο στη μοναξιά του.

Και για να περιοριστούμε είπαμε σε ένα παράδειγμα θεολογικό –από τον πιο συμπυκνωμένο δηλαδή Λόγο– στη δική μας Ανατολή ένας μεγάλος γέροντας της Ορθοδοξίας θα πει: «ο Άλλος είναι η χαρά μου», όταν ο πιο μεγάλος αντίστοιχος της Δύσης θα πει: «ο Άλλος είναι η κόλασή μου».

Μια τέτοια βαθύτερη αίσθηση της ζωής είναι ο κοινός Λόγος στην καθ' Ημάς Ανατολή, σε ημιτόνια αντίστοιχα με τον θεολογικό τρόπο: πιο έκδηλος στις σύνθετες εμπορευματικές ελλαδικές κοινωνίες, λιγότερο έκδηλος στην περιφέρεια όπου η εμπορευματική οικονομία δεν είναι στον ίδιο βαθμό συμμέτοχος και της σύνθετης ιδεολογίας του ελλαδικού κορμού. Ο Θεός, το επίκεντρο του βίου, στον παραδοσιακό κόσμο, είναι τριαδικός στην Ορθοδοξία – ο Χριστός, ο Υιός του Ανθρώπου, περπατά στην οικουμένη, διαμορφώνοντας την ιστορία. Ο Υιός είναι η Πράξη των Δομών, η θεοποίηση του ανθρώπου –σταυρικά και δυνάμει βέβαια.

• Ο Θεός είναι τριαδικός στον κόσμο της καθ' ημάς Ανατολής ακόμα και όπου οι κοινωνίες –οικονομία μαζί και ιδεολογία– είναι λιγότερο από τον ελλαδικό κορμό σύνθετες: στον περιφερειακό όμως αυτό κόσμο η τριαδικότητα είναι πιο δύσκολα βιωμένη και έτσι κατανοητή: ο «τριαδικός Θεός» τείνει, στην αίσθηση του κόσμου αυτού, να είναι ο Θεός μονοφυσίτης, κάτι ανάμεσα στον Πατέρα της Παλαιάς Διαθήκης και στον τριαδικό Θεό, όπως βιώνεται από τον Ελλαδικό κόσμο. Αλλά και τους πιο ακραιφνείς πυρήνες του στην Ανατολή ή στην Άρκτο –σε αυτήν την καθ' ημάς Άρκτο της Αγίας Ρωσίας, των εμπόρων του Κιέβου και του Νόβγκοροντ, ή, κατόπι, της Μόσχας, Τρίτης Ρώμης.

• Αυτός ο Μονοφυσίτης Θεός της ανατολικομεσογειακής μας περιφέρειας γίνεται ο Ένας, ο «Ουάχαντ, Ραχμάν ουέ Ραχίμ», ο Ένας, ο «Σπλαχνικός και Ελεήμονας», ο Έλεος και ο Φόβος του Θεού του Ισλάμ.

• Πώς γίνεται και το Ισλάμ, από τον 7ο αιώνα κατακτά το νότιο μέρος και ολικά, από τον 15ο αιώνα το σύνολο της καθ' Ημάς Ανατολής;

Ο κόσμος του Ισλάμ δε γεννιέται στην έρημο, γεννιέται στο δρόμο του εμπορίου, στο μεγάλο αυτό καραβανσεράι της Αραβικής χερσονήσου που είναι η Μέκκα. Δεν είναι, όπως πρόχειρα είπανε, ένας κόσμος

των βοσκών νομάδων της ερήμου· είναι ο κόσμος της ανταλλαγής των υλικών –και ιδεολογικών– προϊόντων των τάξεων, αλλά και ο διαμετακομιστικός κόσμος που μεταφέρει τα μπαχάρια και το χρυσάφι –αυτό τον πλούτο της Άπω Ασίας στη Μέση Ανατολή και, παραπέρα, στην Ευρώπη, ή αντίθετα που μεταφέρει τα προϊόντα της Ευρώπης και της Μέσης Ανατολής στην Απώτερη Ασία.

Γιατί ο κόσμος αυτός δεν επενεργεί στα εσωτερικά βιώματα του ανθρώπου γεννώντας τη διαλεκτική αίσθηση της ζωής και, έτσι, μια ιδεολογία, και μία θεολογία, διαλεκτική; Και, γιατί, ο κόσμος αυτός όχι μόνο δεν γεννά μια διαλεκτική ιδεολογία, αλλά απορρίπτει το διαλεκτικό Ορθόδοξο Χριστιανισμό, όχι βίαια –αυτό έγινε μόνο σαν εξαίρεση– αλλά αργόσυρτα, σε μία διαδικασία που άρχισε στα 623 μ.Χ. με την Εγείρα, και ολοκληρώνεται με τον εξισλαμισμό της ως τότε χριστιανικής Νουβίας στον 16ο αιώνα;

• Σήμερα ο Ισλαμικός κόσμος είναι απόλυτα κυριαρχικός στην Μέση Ανατολή. Ωστόσο οι χριστιανοί επιζούν σαν ισχυρή μειοινότητα: αν είναι ελάχιστοι στην αραβική χερσόνησο –χώρο άλλωστε εξωτερικό της «Καθ' Ημάς Ανατολής»– είναι πάντως το 15% στην Αίγυπτο –το 40% στην Άνω Αίγυπτο–, το 15% επίσης στη Συρία, την Ιορδανία, το Ιράκ, και, το 40% στο Λίβανο. Μέχρι τις σφαγές των Αρμενίων στα 1915-22, και την υποχρεωτική Ανταλλαγή του 1922, οι Χριστιανοί –Ελληνορθόδοξοι και Αρμένιοι–, συγκροτούσαν το 20-25%. του πληθυσμού της Μικρασίας, το 50% στη δυτική παραλιακή χώρα της –την Ιωνία.

Στα ίδια τα Βαλκάνια οι χριστιανοί παραμένουν κυρίαρχοι. Όμως Ισλαμική εξάπλωση αρχίζει βέβαια από τα μέσα του 14ου αιώνα με την κατάκτηση της Αδριανούπολης που γίνεται η οθωμανική πρωτεύουσα μέχρι την Άλωση της Πόλης· όμως, στις αρχές του 19ου αιώνα οι εξισλαμισμένοι είναι μόνο το 10% των κατοίκων του νοτίου Ελλαδικού χώρου, το 20% στη Μακεδονία, το 20% της Θράκης, το 80% της Αλβανίας...

Ακόμα και στα νησιά του Αιγαίου, ο εξισλαμισμός έχει κάνει κάποια βήματα, 10% στην Λέσβο, στη Ρόδο 20%, στην Κρήτη και την Κύπρο, αν και ουσιαστικά ανύπαρκτος στα μικρότερα νησιά.

• Ο εξισλαμισμός αυτός σπανιότερα ήταν, είπαμε, βίαιος, συχνότερα ήταν εθελούσιος. Γι' αυτό έχει σημασία να ερευνηθούν τα ειδικότερα κίνητρα –βλέπουμε σήμερα πόσο ισχυρές είναι οι εθνικές, και, ιδίως, οι θρησκευτικές δομές, πόσο δύσκολη είναι η αλλαγή τους παρ' όλα τα σημερινά μέσα που διαθέτει η πολιτεία (σχολείο, στρατός, οικονομική πίεση). Χωρίς να παραβλέπουμε το βίαιο εξισλαμισμό μικρών ή μεγάλων ομάδων κατοίκων, ωστόσο, θα πρέπει να εμμείνουμε στη μεθοδική ανάλυση των αιτίων, – πράγμα που θέλει βέβαια πολύχρονη επιστημονική μελέτη. Και πρόσθετα με άλλα, δεν θα πρέπει να υποτιμήσουμε την καταλυτική επικυριαρχία, στον πιο αργόσυρτο καιρό, των δομών που τείνουν να αναπαράγουν τον πιο αρχέγονο εαυτό τους. Το συμπέρασμα ως προς αυτό –τον εξισλαμισμό–, τη ριζική αλλαγή των ιδεολογιών πρέπει να είναι πώς η *διαλεκτική* και σύνθετη χριστιανική Ορθοδοξία δεν μπορεί να εδραιωθεί παρά πάνω σε μια σύνθετη Πράξη, διαλεκτική της Ζωής. Και ακόμα κάτι: η θρησκευτική ιδεολογία έχει ακόμα πιο αργόσυρτες διαδικασίες μεταλλαγής από τις άλλες ιδεολογίες. Αντιστέκεται αιώνες ή και χιλιετίες. Έτσι μόνο μπορεί να εξηγηθεί ότι οι απομονωμένοι ορεινοί ή νισιώτικοι πληθυσμοί, που δεν έχουν έντονα κινητική διαλεκτική ζωή, αργούν να προσλάβουν τη χριστιανική ορθόδοξη ιδεολογία. Π.χ. τα τελευταία ειδωλολατρικά πληθυσμιακά στρώματα στη Μάνη, εκχριστιανίζονται μόλις στον 10 αιώνα –αλλά είναι και τα πιο θρησκευόμενα, επιφανειακά, τουλάχιστο, σήμερα.

• Στην ουσία βέβαια πού είναι ο χριστιανισμός τους; Στην ουσία, άλλωστε, πόσο ακόμα μέσα στο χριστιανικό κόσμο δεν υπάρχει παρά ένας μονοφυσίτης Θεός, της Παλαιάς Διαθήκης; Πόσο είναι προσληπτός ο Θεός ως ο τριαδικός Θεός; Πόσο η Αγάπη, η συμπαντικός Έρως, πέρα από ιδανικό έγινε Πράξη; Θα πρέπει να το αποδεχτούμε. Ο Χριστός, ο Θεός της Αγάπης, ο βαθύς Έρως ως κέντρο της ζωής, είναι ιδανικό –δεν έχει ακόμη γίνει κατάκτηση του ανθρώπου. Βρισκόμαστε μήπως μπρος στην αποτυχία της

ιστορίας, ή, ακόμα πιο τραγικά, βρισκόμαστε μήπως μπρος στην αποτυχία του Θεού;

Ο Χριστός διαβαίνει μες στην ιστορία, διαβαίνει μες στην ιστορία ως Υιός του Ανθρώπου, ως ο «όλος ΄Αλλος», με το αίμα του, τη σάρκα του –και, ως άνθρωπος, με τα όριά του.

Ωστόσο, αυτό το νικηφόρο Ισλάμ –Ελ άσκερ, ελ Ούμμα, ελ Βαταάν, Ελ Μανσούρ– έχει εγκολπώσει δίπλα σε έναν απλοποιημένο Λόγο –έκφραση είπαμε μιας λιγότερο σύνθετης πράξης– με παράλληλο ωστόσο τρόπο, τα πιο πολλά από τα στοιχεία αυτής της Πράξης, το βίο του πολιτισμού, την πορεία του Ανθρώπου.

Εντός του βρίσκονται οι μεγάλοι πολιτισμοί της Μέσης Ανατολής σχεδόν ατόφιοι, εντός του βρίσκεται ακόμα ο ελληνιστικός πολιτισμός –στην απλουστευομένη του πρόσληψη, είπαμε: Το Ισλάμ πέρα από τον κύριο Θεολογικό Λόγο εκφράζει αυτή την όψη της ζωής στην τέχνη –στην ποίηση, στην αρχιτεκτονική ιδιαίτερα, είτε στον αραβικό ή στον περσικό ή και στον οθωμανικό του τρόπο. Και είναι μια από τις μεγάλες εθνικές αδυναμίες μας πώς οι αργόσυρτες αντιπαλότητες της ιστορίας μάς εμπόδισαν να το εννοήσουμε κριτικά βαθύτερα, να πλουτίσουμε έτσι παραπέρα το συλλογικό εαυτό μας, να τον εμπλουτίσουμε με τον κύριο Λόγο του πλησίον μας Νότου...

• Ποια είναι αυτή τη στιγμή η κατάσταση των αραβικών σπουδών στην Ελλάδα και ποια η κατάσταση των ελληνικών σπουδών στη Μέση Ανατολή;

Πού βρίσκεται, σε ποιο σημείο, η γνώση μας του ΄Αλλου;

• Την πιο μεγάλη σημασία θα είχε ωστόσο ο διάλογος, με ελληνορθόδοξη πρωτοβουλία, με το μετριοπαθές Ισλάμ. Διάλογος που δίνει, κατά την άποψή μας, μοναδικές δυνατότητες για την οικοδόμηση στα νότιά μας ενός μετώπου φιλίας τόσο, όσο και για τη θεμελίωση μιας εθνικής εξωτερικής πολιτικής που θα συνταιριάζει την ευρωπαϊκή μας ιδιότητα με την ιδιότητα –δομημένη από τη γεωγραφία μας και από την ιστορία μας– ως γέφυρας Ευρώπης, Ασίας και Αφρικής.

Βασικό σκέλος της προσπάθειάς μας πρέπει να είναι έτσι ένα νέο κοίταγμα της σημασίας της Ελληνορθόδοξης παράδοσης στη Μέση Ανατολή δραστικής ακόμα και όταν, όπως στη Συρία και Λίβανο, είναι αραβόφωνη. Επαναλαμβάνουμε: το Ορθόδοξο «κοίταγμα του κόσμου», η Ορθόδοξη οπτική, είναι το «ελληνικό κοίταγμα του κόσμου» –μία οπτική βασισμένη στην ουσία της διαχρονικής ελληνικής ύπαρξης, επικεντρωμένης στον άνθρωπο όχι ως «άτομο» αλλά ως «πρόσωπο», τον άνθρωπο ως φορέα διαλόγου, συμμετοχής, ανταλλαγής υλικών αγαθών αλλά και ιδεών και βιωμάτων, τον άνθρωπο ως φορέα ενός κόσμου ανοικτού, που μέσα στην ιστορία γέννησε ένα βασικό μοντέλο μιας κοινωνίας που έχει κέντρο τον εξανθρωπισμό της ζωής απέναντι στις αργόσυρτες δομές της αρχαιότερης κοινωνίας και τις δομές της απρόσωπης φύσης.

• Τον Ορθόδοξο κόσμο, που αριθμεί στη Συρία και Λίβανο είπαμε 1,5 εκατ. κατ., το 10% του όλου πληθυσμού, πρέπει να τον θεωρούμε κομμάτι από το όλο σώμα του ελληνισμού, και ως τέτοιο να τον ενισχύουμε. Και όσο και αν οι παροικίες μας έχουν συρρικνωθεί, ο ορθόδοξος λαός –έστω και αν η μητρική γλώσσα του ή και η βασική εκκλησιαστική γλώσσα του είναι αραβική, είναι δικός μας, «ελληνικός» με την βαθιά σημασία της λέξης, κόσμος.

Και βασικό στοιχείο της παρουσίας μας στον πλατύτερο αραβικό κόσμο των 250 εκατ. κατοίκων.

Ιδίως στις μέρες μας που τα μέτωπα αντιπαράθεσης έχουν δυστυχώς πολλαπλασιαστεί, η στενότερη σχέση με τους νότιους γείτονές μας είναι νομίζω όχι μόνο επιθυμητή, αλλά εθνικά αναγκαία.

Δίχως να αντιπαρατίθεται προς υπάρχουσες φιλίες ή συμμαχίες της Ελλάδας, μια πολιτική προσέγγισης και ενίσχυσης της θέσης της στον αραβικό κόσμο, είναι πολυδιάστατα αναγκαία προτεραιότητα. Καλούμαστε σε μια τέτοια πολιτική τόσο από τη γεωγραφία μας όσο και την ιστορία μας –ως γέφυρας πολιτιστικής, οικονομικής, πολιτικής, ανάμεσα στην Ευρώπη, την Αφρική και την Ασία.

Επιμένω πάλι. Μας δίνεται η μεγάλη ευκαιρία να οικοδομήσουμε ένα ασφαλές στήριγμα –τώρα στη σημερινή συγκυρία– τόσο

εμείς όσο και οι ΄Αραβες. Έχουμε τώρα, περισσότερο από ποτέ, αυτή την ανάγκη. ΄Αλλωστε μόνο στο χώρο αυτό μας δίνεται η ευκαιρία να βγούμε από ένα ρόλο περιθωριακό και, χωρίς να ερθουμε σε ρήξη με τις σημερινές φιλίες και συμμαχίες μας να αποκτήσουμε πάλι, ένα ρόλο σημαντικό, στην ιστορία του Ανθρώπου.

• Μεγάλο μέρος του κόσμου μας συναινεί βέβαια, κάποτε και ενθουσιαστικά, στην όλη προσπάθεια του εθνικής σημασίας Διαλόγου.

Διάλογο με τους νότιους γείτονές μας, που θα πηγάζει απο τη λειτουργία του Ελληνισμού μέσα στην ιστορία –δηλαδή συνάντηση φιλίας, ειρήνης και συμμετοχικής Πράξης.

Η πάλη για κάτι τέτοιο δεν είναι ένα ρομαντικό όνειρο –είναι ρεαλιστική, αποτελεί παραπέρα επέκταση της λειτουργίας μας μέσα στην ιστορία. Απαιτεί μόνο πατριωτικό μεράκι, φαντασία, και τόλμη. Και ίσως επίγνωση, πως ο στόχος μας, για να είμαστε συνεπείς με τον ως τώρα διαχρονικό μας εαυτό, δεν είναι στενά σωβινιστικός –είναι ανθρωπιστικός. Ο Ελληνισμός είναι «ο ιερέας», ο πρώτος δηλαδή, είπαμε, υπηρέτης του Θεού. Η ιερουργία του είναι η ιστορία του.

• Το κακό είναι, όμως, πως κάποιος κόσμος, από προκατάληψη ή άγνοια, όχι μόνο ταυτίζει τον αραβικό κόσμο με το Ισλάμ αλλά και το Ισλάμ με την πιο φανατική, «φονταμελιστική», εκφορά του. Για όποιον ξέρει τα πράγματα θα ήταν σαν να ταυτίζουμε τη Χριστιανοσύνη με την Ιερά Εξέταση. Ενδεικτικά ας μεταφέρω τα λόγια του Μακαριωτάτου Αλεξανδρείας σε ομιλία του, πρόσφατα, προς προσκυνητές: «Μία εβδομάδα προκαλούν επεισόδια οι φανατικοί του Ισλάμ, την επομένη εβδομάδα οι φανατικοί Χριστιανοί». Επαναλαμβάνω γιατί είναι αναγκαίο, να ακούγεται αυτός ο Λόγος Αγάπης και Ειρήνης.

Και πρέπει να έχουμε υπόψη ότι, το Ισλάμ που εμφανίστηκε στην Μ. Ανατολή από τον 7ον μ.Χ. αιώνα, βέβαια εξ αρχής αναγνώρισε, ως διαφορετικούς τρόπους λατρείας του Θεού, τη Χριστιανοσύνη (Mehaoui άνθρωποι του Μεσσία) και τον Ιουδαϊσμό. ΄Οπως αναγνώριζε, άλλωστε, ως προφήτη, αμέσως μετά ιεραρχικά από το Μωάμεθ, τόσο το Χριστό (του οποίου τη μητέρα σέβονται ως μεγάλη Αγία), όσο και το Μωϋσή. Και όλη την Παλαιά και Καινή Διαθήκη.

Η θεολογική διαφορά έγκειται, είπαμε, ιδίως στο μονοφυσιτισμό της Θεότητας: ο Θεός είναι «ένας», «μονοπρόσωπος», «Δίκαιος» και «Πολυεύσπλαχνος», «Αφέντης». Ο άνθρωπος δεν είναι «τέκνο του Θεού», αλλά «δούλος του» (άμπντ-ελ-ιλλάχ)». Η Αγάπη υπάρχει ως «ιδιότητά» του, αλλά δεν είναι η «ταυτότητά» του, όπως αντίθετα είναι η ταυτότητά του στην Χριστιανική Ορθοδοξία.

Ως τον 10 μ.Χ. αιώνα, η πλειονότητα των κατοίκων του αραβικού κόσμου ήταν ακόμα Χριστιανοί, ο εξισλαμισμός ήταν αργόσυρτος μέσα στους αιώνες. Το κύριο κίνητρο εξισλαμισμού ήταν άλλωστε η επιθυμία να ανήκουν στη θρησκεία της κυρίαρχης πολιτικά τάξης, τους άραβες κατακτητές. Το Ισλάμ δέχονταν ως ισόνομους τους παλαιούς κατοίκους, με τη θρησκεία τους, αλλά ευνοούσαν πολιτικά τους εξισλαμιζόμενους.

Και τους ευνοούσαν και οικονομικά, έμμεσα ιδίως, καθώς οι μη μουσουλμάνοι δεν επιστρατεύονται, και έτσι πλήρωναν, αντισταθμευτικά, φόρο (το φόρο djidjia) που ανέβαζε τη φορολογική επιβάρυνσή τους, κατά 30% έναντι των εξισλαμισμένων.

• Την Ορθοδοξία πρέπει να την βλέπουμε πλατιά, λέμε, είναι προϊόν της ελληνιστικής εποχής, όπως αυτή εκφράζει την ευτυχή συνένωση του Αρχαίου Ελληνικού Λόγου με τους επιμέρους Λόγους της Μέσης Ανατολής. Και όπως αυτό το προϊόν, διαπλάθεται μέσα στην ιστορία μας ως σήμερα. Και καταλήγουμε: βασική ειδοποιός διαφορά τόσο από τον Ιουδαϊσμό και το Ισλάμ, όσο και από το δυτικό χριστιανισμό, είναι ότι επίκεντρο βρίσκεται ο άνθρωπος όχι ως άτομο –μάζα–, όπως στη Μέση Ανατολή, και όχι ως άτομο εγκλωβισμένο στη μοναξιά του, όπως στη Δύση, αλλά ο άνθρωπος ως «πρόσωπο», ο άνθρωπος «ο προσ-όψιν», ο συμμετοχικός άνθρωπος, ο στραμμένος στον ΄Αλλο και στον ΄Ολο ΄Αλλο. Αυτό άλλωστε διατυπώνεται στο κεντρικό βίωμα της Ορθοδοξίας «ότι ο Θεός είναι Αγάπη, και η Αγάπη ο Θεός» ή και «κατά χάρη, δυνάμει, θέωση του ανθρώπου».

Είναι ο Ιουδαιοχριστιανικός διάλογος μια πρόκληση για τη Χριστιανική Οικουμένη;

Thomas Kratzert

Ο Χριστιανισμός στην Ευρώπη έχει δύο εντελώς διαφορετικά, θα μπορούσε να πει κανείς αντικρουόμενα, ιστορικά πρόσωπα. Το ένα πρόσωπο συνιστούν η δοξολόγηση του Θεού, οι θαυμάσιοι ύμνοι, οι ευσεβείς προσευχές και οι θείες λειτουργίες. Ο Χριστιανισμός είναι ο χώρος των μεγάλων Θεολόγων, μοναχών, ιερέων, πατριαρχών και αυτοκρατόρων. Είναι ο χώρος των μεγάλων επιτευγμάτων στον τομέα της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής, μουσικής και εικονογραφίας. Το άλλο πρόσωπο συνιστούν ο διωγμός των αλλόθρησκων και των εθνικών μειονοτήτων, η ιερά εξέταση, οι πόλεμοι στο όνομα του Θεού και η καταπίεση. Σ' αυτό το δεύτερο πρόσωπο ανήκει και η ιστορία των ιουδαιοχριστιανικών σχέσεων στην Ευρώπη. Για αιώνες οι Ιουδαίοι διώκονταν, εξαναγκάζονταν να βαπτιστούν ή δολοφονούνταν. Διάφοροι θεολόγοι καλούσαν με τα κηρύγματά τους σε προγκρόμ των Ιουδαίων και δικαίωναν τη συμπεριφορά τους με το επιχείρημα ότι οι Ιουδαίοι έχουν απορριφθεί τάχα από το Θεό και η Εκκλησία ως προέκταση του Θείου βραχίονα έχει την υποχρέωση να τους εκδικηθεί για λογαριασμό του Θεού. Το τραγικό αποκορύφωμα αυτής της αντίληψης αποτελούν αυτά που υπέστησαν οι Ιουδαίοι της Ευρώπης από τους Ναζί: το ολοκαύτωμα, τη Shoà, το συστηματικό, σχεδόν ολοκληρωτικό, αφανισμό του ευρωπαϊκού ιουδαϊσμού υπό την ηγεσία των Γερμανών. Με πολύ αργό ρυθμό κατάλαβαν πολλοί Χριστιανοί μετά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο με πόση βιαιότητα, ακόμη και με την ανοχή της Δυτικής Εκκλησίας, σκοτώθηκαν άνθρωποι. Σιγά σιγά δημοσιεύτηκαν αναφορές και φωτογραφίες από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης ή τα στρατόπεδα εξόντωσης. Το μέγεθος του συμβάντος φαινόταν ασύλληπτο.

Λίγο μετά το Δεύτερο Παγκόσιο Πόλεμο προσπάθησαν ορισμένοι χριστιανοί, προ πάντων από τη Μεγάλη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής να αποκτήσουν επαφή με τους επιβιώσαντες Ιουδαίους, να τους προσφέρουν τη βοήθειά τους και να επεξεργαστούν μαζί τους αυτό το σκοτεινό κεφάλαιο του δυτικού χριστιανισμού. Επίσης το Π.Σ.Ε. στρατεύθηκε από την αρχή για μια νέα σχέση μεταξύ Ιουδαίων και Χριστιανών. Έτσι, συνέχισε το από το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο πρόγραμμά του για τους φυγάδες. Εκείνη την εποχή φυγαδεύτηκαν κρυφά με την καθοδήγηση του πρώτου Γενικού Γραμματέα του Π.Σ.Ε. W. Visser't Hooft, Ιουδαίοι από τη Γαλλία στην Ελβετία όπου ήταν ασφαλείς από τους Ναζί. Κατά την πρώτη Γενική Συνέλευση του Π.Σ.Ε. το 1948 στο Άμστερνταμ, στην οποία είχε εκλεγεί και ο Μητροπολίτης Θυατείρων Γερμανός ως ένας από τους Προέδρους της, συντάχθηκε η ερμηνεία της χριστιανικής συμπεριφοράς απέναντι στους Ιουδαίους.

Τι παρεκίνησε τους Χριστιανούς, τρία χρόνια μετά το τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου, να θεωρήσουν ως βασικό θέμα το πρόβλημα των ιουδαιοχριστιανικών σχέσεων στο πλαίσιο της οικουμενικής κρίσης; Πολλοί λόγοι παίζουν στο σημείο αυτό σημαντικό ρόλο.

1. Ανέφερα ήδη ότι κατά τη διάρκεια του πολέμου το Π.Σ.Ε. βοήθησε Ιουδαίους φυγάδες. Αυτή η πρακτική έπρεπε τώρα να συνεχιστεί και σε θεολογικό επίπεδο.

2. Μετά τον πόλεμο συνειδητοποίησε ο δυτικός χριστιανισμός την ενοχή του, επειδή δεν εμπόδισε αυτή τη μαζική σφαγή των Ιουδαίων συμπολιτών τους.

3. Μετά από δύο καταστροφικούς πολέμους έπρεπε να εμποδιστούν μελλοντικές κλιμακώσεις στρατιωτικών παρεμβάσεων. Για το σκοπό αυτό όφειλαν οι Εκκλησίες να αναλάβουν ένα ενδοχριστιανικό και διαθρη-

σκειακό πρόγραμμα ειρήνης.

4. Οι χριστιανοί της Δύσης υπέθεσαν ότι μέσα στην ίδια την εκκλησιαστική τους παράδοση, καθώς και στην ισχύουσα Θεολογία τους, υπήρχαν λόγοι για την κλιμάκωση του αντισημιτισμού υπό τους Ναζί.

Θα περιοριστώ στην ανάλυση του τέταρτου σημείου, την κριτική επεξεργασία, δηλαδή, της αντισημιτικής παράδοσης στην Εκκλησία και τη Θεολογία. Δεν θα παρουσιάσω τις επιμέρους εξελικτικές φάσεις αυτής της επεξεργασίας, αλλά θα έρθω αμέσως στα συμπεράσματα της νέας θεολογικής αντίληψης των σχέσεων μεταξύ Ιουδαίων και Χριστιανών.

Οι κοινές ρίζες: Ήδη από το 1948, στην πρώτη Γενική Συνέλευση του Π.Σ.Ε. στο Άμστερνταμ, αναφέρεται ότι: «*Ὁ Θεὸς ἡμῶν ἔχει συνδέσει ἡμᾶς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἐν εἰδικῇ ἀλληλεγγύῃ, συνδεούσῃ τὰ πεπρωμένα ἡμῶν ἐν τῷ καὶ εἰς αὐτοὺς ἀφορῶν σχεδίῳ του*» (Αθ. Χαστούπη, Ιουδαιοχριστιανικός διάλογος, Θεολογία 55/1984, σ. 118). Σε τι συνίσταται αυτή η ειδική αλληλεγγύη; Κατ' αρχήν είναι η πίστη στον ένα Θεό του Ισραήλ, ο οποίος είναι ο Θεός όλων των ανθρώπων. Ο ίδιος ο Ιησούς προσευχήθηκε στο Θεό του Ισραήλ, στο Θεό του λαού του, και μας δίδαξε με το «Πάτερ ημών» να προσευχόμαστε στον ίδιο Θεό. Ένα δεύτερο στοιχείο είναι η αυτοαποκάλυψη του Θεού στα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης. Αυτό που εμείς ονομάζουμε Παλαιά Διαθήκη, οι Ιουδαίοι το ονομάζουν Τενάχ, Τορά ή οι Εβραϊκές Γραφές (Η λέξη «Τενάχ» προκύπτει από τα αρχικά των λέξεων «Τορά», «Νεβιίμ» και «Κεθουβίμ» με τις οποίες χαρακτηρίζονται τα τρία μέρη του Παλαιστινού Κανόνα). Για το θέμα αυτό αναφέρεται σε μια έκθεση της Επιτροπής Πίστη και Τάξη του 1967 «Τα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης ανήκουν στην κληρονομιά που η Εκκλησία δέχτηκε από τους Ιουδαίους και έχει κοινά μ' αυτούς». Η κοινή χρήση των βιβλίων αυτών είναι ιδιαίτερα εμφανής στη λατρεία. Η παλαιοδιαθηκική ιερή ιστορία παρουσιάζεται μέσα από την ανάγνωση των Ψαλμών και άλλων περικοπών από τα βιβλία της Παλαιάς Διαθήκης. Μια τρίτη παράμετρος είναι η Τορά, η Πεντάτευχος, που συνδέει Ιουδαίους και Χριστιανούς και αποτελεί και για τους δύο την αποφασιστική ρίζα. Ο ίδιος ο Χριστός δεν έβαλε στην καρδιά μας τις εντολές της αγάπης προς τον Θεό και τον πλησίον που προέρχονται, όπως και ο Δεκάλογος, από την Τορά; Ο ίδιος άλλωστε είπε στους μαθητές του: «*Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας· οὐκ ἦλθον καταλῦσαι ἀλλὰ πληρῶσαι. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου ἕως ἂν πάντα γένηται. ὃς ἐὰν οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶ τούτων τῶν ἐλαχίστων καὶ διδάξῃ οὕτως τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· ὃς δ' ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν*». (Μτθ. 5, 17εξ). Ως τέταρτη κοινή ρίζα θα πρέπει να αναφερθεί ο μεσσιανισμός. Αν οι Ιουδαίοι πιστεύουν στην έλευση του Μεσσία που δεν εμφανίστηκε ακόμη, οι χριστιανοί πιστεύουμε στην επάνοδο αυτού που έχει ήδη έλθει. Και οι δύο, Ιουδαίοι και Χριστιανοί, αναμένουν έναν κόσμο ειρήνης, σωτηρίας και ευτυχίας, τη Βασιλεία του Θεού, που θα έλθει με την εμφάνιση του Μεσσία. Στο σημείο αυτό παραθέτω κάτι από μια διακήρυξη της Εκκλησίας μου, την Ευαγγελική Εκκλησία της Ρηνανίας, από το 1980: «*Ομολογούμε την κοινή ελπίδα ενός καινού ουρανού και μιας καινής γης και τη δύναμη αυτής της μεσσιανικής ελπίδας για τη μαρτυρία και τη δράση Χριστιανών και Ιουδαίων για δικαιοσύνη και ειρήνη στον κόσμο*». Η πίστη στον ένα Θεό, οι παλαιοδιαθηκικές Γραφές, η Τορά, ο μεσσιανισμός, τέσσερις σημαντικές ρίζες που όχι μόνο συνδέουν Ιουδαίους και Χριστιανούς μεταξύ τους, αλλά τους συμπεριλαμβάνουν αδιαχώριστα στο σωτηρειώδες έργο του Θεού.

Θεολογικοί προβληματισμοί: Παράλληλα με την αναγνώριση κοινών ριζών, επεξεργάστηκε ο ιουδαιοχριστιανικός διάλογος και νέες θεολογικές αντιλήψεις. Αυτές οι αντιλήψεις επιτεύχθηκαν κυρίως μέσω της αμφισβήτησης της μέχρι σήμερα θεολογικής σκέψης. Ορισμένες από αυτές τις αμφισβητήσεις θα ήθελα να αναφέρω με συντομία.

1. Σε ένα κριτικό ξαναδιάβασμα της Καινής Διαθήκης ξαναανακαλύφτηκαν τα κεφάλαια 9 μέχρι 11 της προς Ρωμαίους Επιστολής του αποστόλου Παύλου και επανερ-

μηνεύτηκαν. Κεντρικό ρόλο παίζουν στην προκειμένη περίπτωση οι στίχοι 1 και 2 του ενδέκατου κεφαλαίου, όπου αναφέρεται: «*Λέγω οὖν, μὴ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ; μὴ γένοιτο· καὶ γὰρ ἐγὼ Ἰσραηλίτης εἰμί, ἐκ σπέρματος Ἀβραάμ, φυλῆς Βενιαμίν. οὐκ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ ὃν προέγνω*». Η Διαθήκη που ο Θεός συνήψε στο όρος Σινά με τον Ισραήλ ισχύει, όπως πάντα, ακόμη. Ο Θεός δεν παίρνει πίσω το λόγο του. Εξέλεξε το λαό αυτόν και η εκλογή του είναι τελεσίδικη. Γιατί, λοιπόν, ήρθε ο Χριστός στον κόσμο; Απορρίπτοντάς τον οι Ιουδαίοι ως Μεσσία δεν έχασαν την ιδιαίτερη σχέση τους με το Θεό; Ακριβώς κατά της άποψης αυτής στρέφεται ο απόστολος Παύλος. Διά του Χριστού εκείνοι που βρίσκονταν μακριά από το Θεό προσλήφθηκαν από το Θεό σε μια ειδική σχέση μ' αυτόν. Ιουδαίοι και Χριστιανοί αποτελούν τον ένα λαό του Θεού.

2. Ένα δεύτερο σημείο αφορά τον Ιουδαϊσμό και τις Άγιες Γραφές του. Η Τενάχ, που εμείς οι Χριστιανοί ονομάζουμε Παλαιά Διαθήκη, έχει την ιδιαίτερη αξία της και αποτελεί από μόνη της, χωρίς δηλαδή την Καινή Διαθήκη, μία Αγία Γραφή. Υπάρχουν δύο διαφορετικές μέθοδοι ερμηνείας της Παλαιάς Διαθήκης· μία ιουδαϊκή και μία χριστιανική. Η χριστιανική μέθοδος βλέπει στην Καινή Διαθήκη όχι απλώς την εκπλήρωση των παλαιοδιαθηκικών επαγγελειών, αλλά και την επιβεβαίωσή τους.

3. Οι Ιουδαίοι δεν είναι μόνον ο λαός της Παλαιάς Διαθήκης, αλλά διαθέτουν μία πλούσια και ζωντανή παράδοση μέχρι σήμερα. Σ' αυτήν την παράδοση ανήκει η Τορά, η οποία από μας τους Χριστιανούς κατανοήθηκε λανθασμένα ως «νόμος» και αντιπαρατέθηκε προς το «ευαγγέλιο». Η λέξη «νόμος» στην προκειμένη περίπτωση σημαίνει «καθοδήγηση», συγκεκριμένες, δηλαδή, οδηγίες για τη ζωή που αφορούν τη σχέση του Θεού και ανθρώπων και των ανθρώπων μεταξύ τους.

4. Ο ίδιος ο Ιησούς ήταν Ιουδαίος και παραμένει Ιουδαίος και μετά το θάνατό του. Έζησε σε ένα καθαρό ιουδαϊκό περιβάλλον, ανατράφηκε ιουδαϊκά και πήρε μέρος σε όλες τις ιουδαϊκές γιορτές και πανηγύρεις. Το ότι ο Ιησούς ήταν Ιουδαίος κατανοείται από τους Χριστιανούς ως εγγύηση ότι ανήκουν στο λαό του Θεού. Παραθέτω: «*Ο Ιησούς Χριστός ήταν ως άνθρωπος Ιουδαίος*». Η φράση αυτή, που προέρχεται από τη δεύτερη Γενική Συνέλευση του Π.Σ.Ε. το 1954 στο Evanston, έγινε λάβαρο μιας χριστιανικής προσπάθειας για μια νέα σχέση με τους Ιουδαίους στην Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική.

5. Πολύ συχνά χαρακτηρίζονται οι Ιουδαίοι σε ωραιότατους, κατά τα άλλα, εκκλησιαστικούς ύμνους ως «Χριστοκτόνοι» ή και «Θεοκτόνοι» (πρβλ. Όρθρος της Μεγάλης Παρασκευής). Σκότωσαν όμως πράγματι οι Ιουδαίοι το Χριστό; Δεν ήταν ένα θύμα των Ρωμαίων κατακτητών; Δεν είναι ένας Ιουδαίος μάρτυρας, τον οποίο οι Ρωμαίοι εκτέλεσαν άδικα με έναν τυπικό για επαναστάτες τρόπο; Μια προσέγγιση Χριστιανών και Ιουδαίων μόνον τότε είναι δυνατή, αν οι Χριστιανοί πάψουν να θεωρούν τους Ιουδαίους ως σύνολο υπεύθυνους για το θάνατο του Ιησού. Για το θέμα αυτό αναφέρεται ρητά σε μία έκθεση της Επιτροπής Πίστη και Τάξη του 1967: «*Η νέα έρευνα κατέληξε γενικά στο συμπέρασμα ότι είναι ιστορικό λάθος να θεωρηθεί ο ιουδαϊκός λαός της εποχής του Χριστού ως σύνολο υπεύθυνος για το θάνατό του. Μια μικρή μειοψηφία μόνον από αυτούς που βρισκόταν στην Ιερουσαλήμ συμπεριφέρθηκε ενεργά εχθρικά προς αυτόν, αλλά και αυτοί ακόμη έμμεσα μόνο συνήργησαν στο θάνατό του· η πραγματική καταδίκη έγινε από τους Ρωμαίους. Πέρα απ' αυτό είναι αδύνατο να θεωρήσει κανείς τους σύγχρονους Ιουδαίους υπεύθυνους για κάτι στο οποίο συμμετείχαν οι πρόγονοί τους πριν από σχεδόν δυο χιλιάδες χρόνια*».

Παράλληλα, λοιπόν, προς τις κοινές ρίζες, όπως η πίστη στον ένα Θεό, οι Γραφές της Παλαιάς Διαθήκης, η Τορά και ο μεσσιανισμός, ανέφερα και αρκετά θεολογούμενα, όπως η συνέχιση της ισχύος της Διαθήκης του Θεού με το Ισραήλ, η ιδιαίτερη αγιότητα της Παλαιάς Διαθήκης, η ταυτότητα του λαού της Παλαιάς Διαθήκης με το σύγχρονο Ιουδαϊκό λαό, η ιουδαϊκή καταγωγή του Ιησού και η άρνηση της ενοχής των Ιουδαίων για το θάνατο του Ιησού. Όλα αυτά τα σημεία είναι αποτελέσματα του μέχρι τώρα

ιουδαιο-χριστιανικού διαλόγου, όπως αυτός διεξήχθηκε κυρίως στην Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική. Παρ' όλα αυτά δεν απάντησα ακόμη στο ερώτημα: γιατί ο ιουδαιο-χριστιανικός διάλογος αποτελεί μια πρόκληση για τη χριστιανική οικουμένη.

Προκειμένου να απαντήσουμε στο ερώτημα αυτό, πρέπει να επιστρέψουμε στην ανακάλυψη των κοινών ριζών, στις οποίες αναφέρθηκα προηγουμένως ως τα πρώτα συμπεράσματα του ιουδαιοχριστιανικού διαλόγου. Η ανακάλυψη των κοινών ριζών συνιστά ένα πρώτο βήμα στη διαμόρφωση μιας νέας χριστιανικής ταυτότητας. Δεν είναι η ταυτότητα της απολογίας, της περιχαράκωσης και των διαφοροποιήσεων από τους Ιουδαίους, που κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες θα ήταν ασφαλώς αναγκαία. Στο σημείο αυτό διαβάζω ένα απόσπασμα από ένα κείμενο του Π.Σ.Ε. που δημοσιεύτηκε το 1982: «*Από τη στιγμή που ο χριστιανισμός καθόρισε την ταυτότητά του απέναντι στον Ιουδαϊσμό, εξελίχθηκαν και η θεώρηση της Εκκλησίας, ο ορισμός και οι έννοιες για αυτό που παρέλαβε από τους Ιουδαίους, καθώς και γι' αυτό που στην κοινή για Χριστιανούς και Ιουδαίους Βίβλο διάβαζε. Στην εξέλιξη αυτής της διαδικασίας της αυτοσυνειδησίας διαμορφώθηκε στην Εκκλησία μια συγκεκριμένη εικόνα για τον Ιουδαϊσμό. Στο σωτηρειώδες έργο του Θεού, έτσι όπως το αντιλαμβανόταν η Εκκλησία, οι Ιουδαίοι έπαιζαν ένα σταθερό ρόλο. Κατά συνέπεια, δεν είναι περίεργο το ότι οι Ιουδαίοι απορρίπτουν μια τέτοια χριστιανική Θεολογία, που τους αποδίδει ως λαό έναν αρνητικό ρόλο*». Η νέα, λοιπόν, ταυτότητα δεν είναι μια ταυτότητα διαφοροποίησης από τον ιουδαϊσμό, αλλά μία ταυτότητα κοινής αναζήτησης. Σ' αυτήν την κοινή αναζήτηση βρίσκονται και οι Εκκλησίες, οι οποίες στο πλαίσιο του Π.Σ.Ε. επιθυμούν να προβληματιστούν για το χωρισμό τους και να εργαστούν για το κοινό μέλλον τους. ΄Ομως δεν αποτελεί ο χωρισμός των χριστιανών από τον ιουδαϊσμό το πρώτο σχίσμα στην ιστορία της Εκκλησίας, την απώλεια της ενότητάς του Θεού;

Η κοινή αναζήτηση των χριστιανών για μια νέα ταυτότητα σε οικουμενικό επίπεδο μπορεί να διευκολυνθεί από τη συνεργασία με τους Ιουδαίους, αφού ένα τμήμα της χριστιανικής ταυτότητας αποτελεί τμήμα της ιουδαϊκής ταυτότητας και με την υπέρβαση του πρώτου σχίσματος μπορεί να διαμορφωθεί μια βάση για την υπέρβαση των ενδοχριστιανικών σχισμάτων. Επιπλέον, αν οι χριστιανοί θέλουν να επεξεργαστούν διαφορετικές ομολογίες, παραδόσεις και συνάφειες, όπως είναι υποχρεωμένοι να κάνουν μέσα στο Π.Σ.Ε. αυτό σημαίνει ότι πρέπει να παρακάμψουν καταδίκες διδασκαλιών, αφορισμούς και τραυματισμούς θρησκευτικών συναισθημάτων. Οι χριστιανοί όλων των ομολογιών πρέπει να επανεξετάσουν αυτοκριτικά τη θεολογία τους, την παράδοσή τους και την Εκκλησία τους και να διερευνήσουν τυχόν λανθασμένες ερμηνείες, αναίτιες διαμάχες και υπερβολικές αντιδράσεις. Οι περιχαρακώσεις και οι αναζητήσεις ταυτότητας σε βάρος άλλων οδήγησαν, τουλάχιστο στην Ευρώπη, πάντοτε σε μίσος και βία. Δεν μας διδάσκει η προβληματική σχέση μεταξύ Ιουδαίων και Χριστιανών που εξελίχτηκε τελικά σε βίαιη εξόντωση των πρώτων; Το αργότερο από την έκτη Γενική Συνέλευση του Π.Σ.Ε. στο Βανκούβερ το 1983 εργάζονται οι Εκκλησίες-μέλη σε συνοδικό επίπεδο για την ειρήνη, τη δικαιοσύνη και την ακεραιότητα της δημιουργίας. Οι Χριστιανοί όχι μόνο δεν μοιράζονται με τους Ιουδαίους τη μεσσιανή ελπίδα ενός κράτους ειρήνης, στο οποίο θα κυριαρχεί δικαιοσύνη μεταξύ όλων των ανθρώπων όπως και μέσα σ' ολόκληρη τη δημιουργία, αλλά οι Χριστιανοί αντιφάσκουν τους εαυτούς τους, όταν συνεργάζονται σ' αυτήν τη διαδικασία, χωρίς όμως να ζουν ειρηνικά με ανθρώπους διαφορετικών θρησκευτικών πεποιθήσεων και καταπιέζουν ανθρώπους λόγω της διαφορετικής θρησκείας τους. Ο ιουδαιοχριστιανικός διάλογος είναι ένα σημαντικό βήμα σ' αυτή τη συνοδική διαδικασία. Γιατί σ' αυτόν ξεπερνιούνται τα σύνορα των προκαταλήψεων, του μίσους και της βίας. Η ειρήνη πρέπει να βασιλεύει ανάμεσα σε όλους. Και όλοι οι άνθρωποι πρέπει να απολαμβάνουν τη δικαιοσύνη. ΄Οτι εδώ γίνεται λόγος για τη δημιουργία του Θεού πρέπει να είναι σαφές σε όλους, αφού όλοι οι άνθρωποι είναι δημιουργήματα του Θεού. Πώς είναι δυνατόν δημιουργήματα του Θεού να περιφρονούν άλλα δημιουργήμα του Θεού;

ΠΑΙΔΑ-ΓΩΓΙΚΑ

Χατζ – το ιερό προσκύνημα στη Μέκκα

Werner Trutwin

Στο άρθρο μου *«Διδάσκοντας για το Ισλάμ στο Λύκειο...»* («Καθ' Οδόν», τεύχ. 3, Σεπτ.–Δεκ. 1992, 156-161) προτεινόταν κάπου: «Οι μαθητές μπορούν να μάθουν περισσότερα και συγκλονιστικά πράγματα για το Ισλάμ μελετώντας πώς οι πιστοί του προσεύχονται ή *πώς βιώνουν το μεγάλο ιερό προσκύνημά τους* (Χατζ) *στη Μέκκα*, παρά εξιστορώντας τους αδελφοκτόνους πολέμους ανάμεσα σε ΄Αραβες ή άλλους μουσουλμάνους με χριστιανούς ή μεταξύ τους» (σ. 159/160). Σε υποσημείωση εκφραζόταν η ελπίδα για δημοσίευση στο επόμενο τεύχος μιας περιγραφής για το πώς γίνεται και βιώνεται αυτό το προσκύνημα. Την έχουμε σ' αυτό το τεύχος. Η περιγραφή είναι του φίλου θρησκειοπαιδαγωγού *Werner Trutwin* από το βιβλίο του «Licht vom Licht. Religionen in unserer Welt» (Düsseldorf: Patmos 1976, 131-134· βλ. και σελ. 91 και 108. Η απόδοση δική μου). Οι συνάδελφοι θεολόγοι μπορούν να την αξιοποιήσουν καταλλήλως κατά το δίωρο διδασκαλίας, που προβλέπεται ειδικά για το Ισλάμ στη Β΄ τάξη Λυκείου.

Γεώργιος Τσανανάς

«Μια φορά στη ζωή του κάθε μουσουλμάνος οφείλει και ονειρεύεται να πάει για προσκύνημα στη Μέκκα, και εκεί στην Κααβά και σ' άλλους ιερούς τόπους να συμμετάσχει στις παραδοσιακές ιεροτελεστίες. Αυτός ο πέμπτος «στύλος» είναι το πλήρωμα της ισλαμικής θρησκευτικής ζωής. Βέβαια δεν είναι απόλυτο καθήκον· ωστόσο αποτελεί ρητή απαίτηση προς κάθε μουσουλμάνο. Φτωχοί και άρρωστοι απαλλάσσονται απ' αυτή την εντολή – η οποία δεν ισχύει για τις γυναίκες. Η θεσμοθέτησή της ανάγεται στον ίδιο το Μωάμεθ, ο οποίος σχετικά είχε υιοθετήσει παλιά αραβικά έθιμα, απελευθερώνοντάς τα όμως από τον πολυθεϊσμό.

Η ιεραποδημία αυτή φέρνει όλους τους προσκυνητές κοντά στις πρωταρχές και τις θεμελιώδεις αντιλήψεις του Ισλάμ. Εδώ βιώνουν εποπτικά, πού και πώς έζησε και έδρασε ο Μωάμεθ. Εδώ βιώνεται επίσης το Ισλάμ ως κοινότητα, στην οποία ο κάθε ισλαμιστής είναι ισότιμο μέλος, ανεξάρτητα από ποιο έθνος και ποια φυλή προέρχεται. Σε ένδειξη αυτής της παγκόσμιας κοινοτικότητας όλοι οι προσκυνητές φορούν το ίδιο ένδυμα, το *ίχραμ*. Είναι ένας λευκός και απέριττος χιτώνας από μονοκόμματο ύφασμα.

Κατά τη διάρκεια του προσκυνήματος κανένας δεν κουρεύεται ή ξυρίζεται. Αυτές τις μέρες ο καθένας δείχνει μεγάλο σεβασμό προς τη ζωή, είτε αυτή είναι ανθρώπου είτε ζώου ή φυτού. Στο τέρμα της ιεραποδημίας τους οι πιστοί είναι εντελώς μεταξύ τους. Με την απειλή θανατικής καταδίκης απαγορεύεται σε άπιστους η είσοδος στη Μέκκα.

Το ιεροτελεστικό τυπικό στους ιερούς τόπους είναι ακριβώς καθορισμένο. Κάπου 20 χιλιόμετρα πριν από τη Μέκκα οι προσκυνητές σταματούν. Σε μια πλάκα διαβάζουν: *«Απ' εδώ είστε στην περιοχή της ελευθερίας*

και της αγιότητας. Βρίσκεστε κάτω από την προστασία του Θεού[1]. Αυτού καθαρίζονται και φορούν το ένδυμα του προσκυνητή. Απ' αυτή τη στιγμή ως το τέλος του προσκυνήματος είναι σε κατάσταση λατρευτικής καθαρότητας. Καθ' οδόν προς τη Μέκκα ακούει κανείς παντού την αναφώνηση «labbaika», δηλ. «*Εδώ είμαι, Θεέ μου, στην υπηρεσία Σου*».

Απ' εδώ και στο εξής σχεδόν όλα γίνονται αυτόματα. Οι προσκυνητές συναρπάζονται από το ρυθμό των παλιών ιεροτελεστιών, ώσπου να σταθούν μπροστά στο μεγάλο τζαμί της Μέκκας. Στο προαύλιό του τους περιμένει το μεγάλο ιερό τους, η *Κααβά*. Ένας μαύρος, μεγάλος, σε σχήμα κύβου μετεωρόλιθος, σκεπασμένος με ένα πράσινο χαλί. Περπατούν γύρω του εφτά φορές· τρεις γρήγορα, τέσσερις αργά. Στο τέλος τον φιλούν ή τον ακουμπούν με το χέρι. Αυτή τη στιγμή ομολογούν εμφατικά, ότι ο Αλλάχ είναι Ένας. Έτσι τελειώνει η πρώτη αποκορύφωση του προσκυνήματος.

Συνήθως ακολουθεί αμέσως η «*μικρή ιεραποδημία*». Αυτή θυμίζει μια διήγηση από την Π. Διαθήκη (Γέν. 21, 14-20), που αναφέρεται στο γιο του Αβραάμ Ισμαήλ, τον οποίο οι Άραβες θεωρούν ως γενάρχη τους. Η μητέρα του Ισμαήλ, Άγαρ, όταν την είχε διώξει ο Αβραάμ, έψαχνε απεγνωσμένα στην κοιλάδα της Μέκκας για νερό για τον διψασμένο γιο της. Εισακούστηκε η προσευχή της και ανέβλυσε μια πηγή κοντά στην Κααβά. Σε ανάμνηση της αναζήτησης νερού από την Άγαρ οι προσκυνητές πηγαίνουν κι έρχονται εφτά φορές ανάμεσα στους λόφους *Ζάφα* και *Μάρβα*.

Την όγδοη μέρα, τέλος, πραγματοποιείται το «*μεγάλο προσκύνημα*» στο *Λόφο της Χάρης*, που βρίσκεται στην *πεδιάδα Αραφάτ*. Εκεί στους πρόποδές του στρατοπεδεύουν οι προσκυνητές από το μεσημέρι ως το σούρουπο, και πιστεύουν και νιώθουν ότι βρίσκονται «*ενώπιον του Θεού*». Πάνω σ' αυτό το λόφο το 631 – ένα χρόνο πριν από το θάνατό του – ο Μωάμεθ, πραγματοποιώντας από τη Μεδίνα στη Μέκκα μεγάλη ιεραποδημία επικεφαλής 90.000 προσκυνητών, εκφώνησε ένα βαρυσήμαντο κήρυγμα, που ήταν και το αποχαιρετιστήριο. Εδώ έχουμε το δεύτερο αποκορύφωμα του προσκυνήματος. Αυτές τις ώρες προσεύχονται, βλέπουν, στοχάζονται[2]. Αυτά τα βιώματα εγχαράσσονται βαθιά μέσα τους. Πιστεύουν ότι όποιος δεν παίρνει μέρος σ' αυτό το «μεγάλο προσκύνημα», αυτός χάνει το νόημα του όλου προσκυνήματος.

Η επιστροφή στη Μέκκα πραγματοποιείται μέσα από τη *Μίνα*. Καθ' οδόν προς αυτήν οι προσκυνητές μαζεύουν μικρές πέτρες, με τις οποίες πετροβολούν αυτού τις τρεις «κουκουβάγιες του σατανά», όπου πιστεύουν πως κάποτε ο Αβραάμ είχε εκδιώξει τον διάβολο με πέτρες. Η πορεία προς τη Μίνα συνοδεύεται με τραγούδια και μουσική. Ύστερα από τη βίωση της εγγύτητας του Θεού στην πεδιάδα Αραφάτ, κατευθύνονται λοιπόν οι προσκυνητές γεμάτοι αγαλλίαση προς τη Μίνα, διανυκτερεύουν στο ύπαιθρο και προγεύονται τη χαρά για το ότι την επόμενη μέρα θα προσφερθεί θυσία ζώου – η μόνη θυσία που γνωρίζει το Ισλάμ.

Για κάθε προσκυνητή θυσιάζεται ένα μικρό ζώο, για ομάδα εφτά προσκυνητών ένα μεγάλο. Το γιορταστικό γεύμα διαρκεί τρεις μέρες. Τώρα μπορούν οι προσκυνητές να βγάλουν το ένδυμα του προσκυνητή, να ξυριστούν και να κουρευτούν. Η κατάσταση της λατρευτικής καθαρότητας τερματίζεται.

Πριν από την επιστροφή στην πατρίδα ο προσκυνητής επισκέφτεται ακόμη μια φορά τη Μέκκα και ξαναβαδίζει, όπως στην αρχή του προσκυνήματος, εφτά φορές γύρω από την Κααβά. Από το πηγάδι της Άγαρ γεμίζει το υδροδοχείο του με ιερό νερό για το ταξίδι της επιστροφής, που το αρχίζει πανευτυχής και γεμάτος ευγνωμοσύνη. Κανένα άλλο γεγονός στη ζωή του δεν μπορεί να συγκινήσει ένα μουσουλμάνο τόσο πολύ όσο αυτό το προσκύνημα. Γεμάτος περηφάνεια φέρει στο εξής τον τιμητικό τίτλο του «χατζή» (= προσκυνητής).

Τα προσκυνήματα αυτά έχουν και τις σκιερές και προβληματικές τους πλευρές:

1. Βλ. την πάνω φωτογραφία της σελίδας 6 του τεύχους 3 του «Καθ' Οδόν» (Σεπτ-Οκτ. 1992).
2. Βλ. κάτω φωτογραφία της σελ. 6 του τεύχους 3 του «Καθ' Οδόν» (ό.π.).

εκμετάλλευση των προσκυνητών, δεισιδαιμονίες, μαγική υστερία κ.τ.λ.. Αποτελούν όμως περιθωριακές πτυχές, που δεν μπορούν να αμαυρώσουν το μεγαλείο του γεγονότος. Το προσκύνημα στο Ισλάμ έχει σημαντικά μεγαλύτερη σπουδαιότητα απ' ότι στους Χριστιανούς. Για το μουσουλμάνο η ιεραποδημία, το προσκύνημα είναι θεία εντολή· για τον χριστιανό όχι. Τη σημασία του μπορούμε κάπως να τη συγκρίνουμε με τα χριστιανικά ιερά Μυστήρια. Το προσκύνημα στο Ισλάμ και τα Μυστήρια στους χριστιανούς σχετίζονται με την εγγύτητα και παρουσία του Θεού μέσα τους και ανάμεσά τους».

Το μάθημα των Θρησκευτικών στην παραμεθόριο χώρα

Σταμάτης Σακελλίων

΄Οταν στον περίφημο διάλογο του Ιησού με τη γυναίκα από τη Σαμάρεια γεφυρώνεται η προαιώνια αντίθεση ανάμεσα στον Ιουδαίο και τη Σαμαρείτισσα, ανάμεσα στον άνδρα και τη γυναίκα, ανάμεσα στον «ηθικό» και την «ανήθικη», θα περίμενε κανείς πως τούτη η υπέρβαση, θεολογική και όχι νεότευκτη πολιτική, θα ήταν πραγματικό γεγονός ανάμεσα σε πολίτες διαφορετικών περιοχών της ίδιας της χώρας στην δύση του 20ού μ.Χ. αιώνα. ΄Ομως τεράστια απόσταση υπάρχει ανάμεσα στους μαθητές μιας παραμεθορίου νησιωτικής χώρας και στους ομολόγους των μεγάλων αστικών κέντρων.

Το σημαντικό πρόβλημα που θα αντιμετωπίσει ο εκπαιδευτικός στην ακριτική περιοχή είναι η απομόνωση. Ενδεικτικό της κατάστασης είναι το γεγονός πως στο σχολείο που υπηρέτησα φέτος, δέκα χρόνια μετά τη δημιουργία Λυκειακών τάξεων, για πρώτη φορά μαθητές που ολοκλήρωσαν τις τρεις τάξεις του Λυκείου στο νησί αποτόλμησαν να συμμετάσχουν στις Πανελλαδικές εξετάσεις. Η απόφασή τους αυτή ισοδυναμεί με επιτυχία ισόκυρη της εισαγωγής, ίσως και περισσότερο. Ο λόγος δεν είναι αυθαίρετος ούτε το συμπέρασμα άδικο. Ας φανταστεί ο αστός αναγνώστης ένα νησί που βρίσκεται καταμεσής στο Αιγαίο χιλίων περίπου κατοίκων, με πρόβλημα επικοινωνίας με τα πιο κοντινά του κέντρα, όπου π.χ. στις καλές εποχές υπήρχε μια φορά την εβδομάδα εφημερίδα, στις δύσκολες έως και τρεις. Ας είναι.

Αναφέρω αυτά τα στοιχεία για να δείξω πως το όνειρο συνήθως των εφήβων μαθητών ήταν η φυγή στη μεγάλη πόλη (κάτι σαν το αμερικάνικο όνειρο), όπου θα συναντούσαν κίνηση, «ζωή», φώτα, ένταση.

Ποια λοιπόν είναι η στάση του θεολόγου συναδέλφου απέναντι: α) στην κλειστή αμυντική κοινωνία,
β) στο όνειρο της φυγής,
γ) στην έλλειψη εκ μέρους των μαθητών, αυτοπεποίθησης όσον αφορά στις δυνατότητές τους, στην ύπαρξή τους την ίδια,
δ) στην παντελή αδιαφορία της κρατικής μηχανής, αυτού του υδροκέφαλου και απάνθρωπου κράτους που επιμένει να αντιμετωπίζει την ελληνική περιφέρεια με την αναλγησία ενός αποικιοκράτη;

΄Ολα αυτά τα προβλήματα συνθέτουν την φιγούρα ενός παιδιού που έχει πειστεί για την ήττα του πριν καν δοκιμάσει. Ο σημερινός μαθητής και αυριανός πολίτης έχει περίπου δεχτεί τον απόλυτο προορισμό στη ζωή του, όχι γιατί κάποιος θεός έτσι το θέλησε, αλλά γιατί η αυταρχική κρατική εξουσία έτσι αποφασίζει ερήμην των κατοίκων της παραμεθορίου.

Επομένως, νομίζω, πως ο θεολόγος συνάδελφος πρέπει να αποστεί από τις καθαρά γνωστικές διαδικασίες και να ρίξει το βάρος του στην ψυχολογική και κοινωνική διάσταση του μαθήματος. Οφείλει να πείσει τους μαθητές του ότι, αν και βρίσκονται στα ακρότατα όρια της επικράτειας, δεν υπολείπονται σε αξία ή αξιοπρέπεια από τους υπόλοιπους κατοίκους της χώρας. Στη συνέχεια να προσπαθήσει να αποθεοποιήσει το όνειρο της φυγής, όχι όμως με διαδικασία αφο-

ριστική αλλά με συνεχείς κριτικές παρεμβάσεις. Να τονώσει και να κεντρίσει το ενδιαφέρον των παιδιών, παίρνοντας αφορμές από το μάθημα για πράγματα που τους αφορούν άμεσα τόσο ως πρόσωπα όσο και ως κοινωνικά μέλη. Οφείλει ο λόγος του να είναι συγκεκριμένος και πειστικός, επομένως προσεγγίσιμος από τους μαθητές. Η καταστολή (εύκολος δρόμος) οφείλει να μείνει στο περιθώριο στον αγώνα αυτό της προσέγγισης. Το μάθημα των θρησκευτικών πρέπει να γίνει τόπος ζωντανής αναζήτησης και αμφισβήτησης της παραδεδομένης κατάστασης.

Το παιδί της παραμεθορίου δεν διαθέτει τον κυνισμό των βαριεστημένων παιδιών της πόλης. Το σημαντικό στην περίπτωση αυτή είναι να πειστεί ότι αξίζει να ελπίσει και να οραματιστεί.

Οι επιλογές αυτές δεν είναι άμοιρες κόστους. Ο εκπαιδευτικός θα συγκρουστεί μ' έναν συνδυασμό των τεσσάρων ανασταλτικών λόγων που προανέφερα. Θα πρέπει εντόνως να θυμάται ότι δεν είναι επαγγελματίας της γνώσης, αλλά προσφέρει μια εναλλακτική πρόταση. Οφείλει συνεχώς να αναδεικνύει τα πάσης φύσεως χαρίσματα, ταλέντα των μαθητών του. Αν αυτή η παιδαγωγική αρχή που διατυπώθηκε από τον Μέγα Βασίλειο πρέπει να ισχύει για τα παιδιά των πόλεων, πολύ περισσότερο να εφαρμόζεται στους παρά την θέλησή τους εγκλωβισμένους μαθητές της παραμεθορίου.

Στο μικρό αυτό σημείωμα δεν είναι δυνατόν να αναφερθούν όλες οι συνιστώσες του προβλήματος –ενός προβλήματος που έχει να κάνει με τις σχέσεις μας με την παιδευτική διαδικασία, την προσέγγιση των ιδιαίτερων στοιχείων κάθε περιοχής και την υπαρκτή ανισότητα στις ευκαιρίες πληροφόρησης, γνώσεων και κατάρτισης.

Επιπρόσθετα δεν θα πρέπει να ξεφεύγει από την προσοχή όλων των εκπαιδευτικών φορέων πως χρειάζεται μια ριζική εκπαιδευτική μεταρρύθμιση με ουσιαστικές κοινωνικές μεταβολές, που θα συντελούν στην αποδυνάμωση του υπαρκτού γεγονότος της κοινωνίας των 2/4 όπου τα 2/4 είναι εκτός των αστικών κέντρων απομονωμένα.

ΕΠΙ-ΚΑΙΡΟΤΗΤΑ

Σεμινάριο για θεολόγους καθηγητές από την Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη

Πραγματοποιήθηκε από 22-29 Αυγούστου 1993 στους χώρους της Αμερικανικής Γεωργικής Σχολής Θεσ/νίκης συνέδριο καθηγητών Θεολογικών και Εκκλησιαστικών Σχολών τής Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης, που διοργάνωσε σε συνεργασία με την Ιερά Μητρόπολη Νέας Κρήνης και Καλαμαριάς το Παγκόσμιο Συμβούλιο των Εκκλησιών. Τό συνέδριο, που εντάσσεται στο πλαίσιο γενικότερων προσπαθειών για ενίσχυση της χριστιανικής μαρτυρίας, της εκκλησιαστικής ζωής και των θεολογικών γραμμάτων στις χώρες και Εκκλησίες της περιοχής, είχε ως θέμα του: «ΔΙΑΚΟΝΟΙ ΧΡΙΣΤΟΥ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΟΙ ΜΥΣΤΗΡΙΩΝ ΘΕΟΥ» (πρβλ. Α΄ Κορ. 14,1), Συμβολή της Θεολογικής εκπαίδευσης στη μαρτυρία και διακονία της Εκκλησίας σήμερα. Οι 35 περίπου σύνεδροι, καθηγητές θεολογίας, εκπρόσωποι οι περισσότεροι της νέας γενιάς, προέρχονταν από τη Βουλγαρία, τη Ρωσία, Ρουμανία, Σερβία, Πολωνία, Λατβία, Τσεχία και Σλοβακία. Η πλειοψηφία των συνέδρων ήταν ορθόδοξοι. Στις εργασίες του συνεδρίου συμμετείχαν και αρκετά μέλη του «Θεολογικού Συνδέσμου».

Στη συνέχεια παραθέτουμε σε μετάφραση τις βασικές θέσεις του τελικού κειμένου του συνεδρίου που συνοψίζει την προβληματική του:

Με βάση τις εισηγήσεις, τις συζητήσεις στην ολομέλεια και τις ομάδες, τις βιβλικές μελέτες και την ανεπίσημη ανταλλαγή εμπειριών, συσκεφθήκαμε και μελετήσαμε την παρούσα πραγματικότητα στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη. Προσπαθήσαμε να διακρίνουμε ποια είναι σήμερα η κλήση της Εκκλησίας μέσα στον ευρύτερο χώρο των ριζικών κοινωνικό-πολιτικών αλλαγών. Κύριο μέλημά μας ήταν να εντοπίσουμε μερικές από τις νέες προκλήσεις που απευθύνονται σήμερα στη θεολογική εκπαίδευση και ταυτόχρονα να προτείνουμε συγκεκριμένους τρόπους με τους οποίους η θεολογική εκπαίδευση θα μπορούσε να συμβάλει καλύτερα στη μαρτυρία και τη διακονία της Εκκλησίας.

Στις συνδιασκέψεις μας ασχοληθήκαμε με έναν αριθμό ειδικών σύγχρονων προκλήσεων:

1. Η πρωτοφανής ριζοσπαστική μεταβολή του πολιτικού συστήματος στις χώρες μας, που επέφερε απροσδόκητη ελευθερία χαιρετίστηκε από πολλούς ανθρώπους ως δώρο του Θεού. Οι Εκκλησίες είναι ελεύθερες να προσφέρουν τη μαρτυρία και τη διακονία τους χωρίς να εμποδίζονται από εξωτερικούς περιορισμούς. Οι κοινωνίες μας υποβλήθηκαν σε μια σταθερή διαδικασία εκδημοκρατισμού, που συνοδεύτηκε από μια γενική κατάσταση αναστάτωσης στη ζωή των λαών μας.

Η αναστάτωση αυτή σημαδεύτηκε με την αναζήτηση ενός οράματος, μιας προοπτικής και σημασίας για τη ζωή και τη θεμελίωση της αυθεντίας και της ασφάλειας. Μερικές από αυτές τις ποιμαντικές προκλήσεις είναι νέες για τις Εκκλησίες μας.

* Κατά την περίοδο της αναζήτησης επαρκών απαντήσεων, οι Εκκλησίες πρέπει να παραμείνουν πιστές στην αμετάβλητη αποστολή τους, να κηρύττουν το Ευαγγέλιο του

Ιησού Χριστού και την έλευση της βασιλείας του Θεού. Ωστόσο η κατάστασή μας είναι μοναδική. Για να βοηθήσουμε τις Εκκλησίες μας να απαντήσουν κατάλληλα στις προκλήσεις αυτές η θεολογική μας εκπαίδευση πρέπει να προωθήσει έναν θεολογικό στοχασμό βασισμένο στην παράδοση και την πλούσια κληρονομιά μας, αποφεύγοντας την αντιγραφή έτοιμων απαντήσεων από άλλα πολιτιστικά περιβάλλοντα.

2. Η μεταβατική αυτή περίοδος δημιούργησε ένα πλήθος κοινωνικών προβλημάτων, μερικά από τα οποία είναι νέα: εξάρτηση από ναρκωτικά και αλκοόλ, πορνεία, εκτρώσεις, εγκληματικότητα, στέρηση της οικονομικής ασφάλειας για τους ηλικιωμένους κ.ά. Ένα γενικότερο πνεύμα απελπισίας εμφανίστηκε εξαιτίας της άδικης διάδοσης της ανεργίας και της φτώχειας παράλληλα προς την άνοδο μιας μικρής αλλά διακεκριμένης ομάδας πλουσίων πολιτών.

* Μια πρώτη και κύρια υποχρέωση των θεολογικών Σχολών είναι να καλλιεργήσουν τη συνείδηση μεταξύ των μελλοντικών εκκλησιαστικών εργατών ότι είναι αναγκαίο να επιδιωχθεί μια ευρύτερη αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων. Αυτή η μακροδιακονία πρέπει να συμπληρώνει τη μέριμνα των Εκκλησιών για τις καθημερινές ανάγκες των ανθρώπων.

3. Η βαθιά ταύτιση των Εκκλησιών μας με τη ζωή και τον αγώνα για δικαιοσύνη και εθνική ή πολιτική απελευθέρωση στο παρελθόν είναι ιδιαίτερης σπουδαιότητας ιεραποστολική σηματοδότηση. Ενίοτε η χριστιανική πίστη ήταν το ίδιο χρονικό διάστημα ο παράγοντας διατήρησης της εθνικής ταυτότητας. Ενώ όμως αναγνωρίζουμε τον πολύ θετικό ρόλο που έπαιξε ο Χριστιανισμός στην ανάπτυξη του εθνικού πολιτισμού, διαπιστώνουμε μια τάση σε ορισμένους κύκλους προς τον θριαμβολογικό ή σωβινιστικό εθνικισμό ή τον εθνικό μεσσιανισμό.

* Υπενθυμίζουμε ότι ο σκοπός της αποστολής στα έθνη (Μθ 28,18-20) δεν είναι μονο η ενσάρκωση του Ευαγγελίου σε κάθε πολιτισμό ή έθνος, αλλά επίσης το άνοιγμα όλων των εθνών σε μια αδελφότητα αγάπης, ειρήνης και συνεργασίας για τη δόξα του Θεού, που συντηρεί όλα τα έθνη. Αυτή πρέπει να αποβεί μια διάσταση που θα ολοκληρώνει τον ιεραποστολικό στοχασμό και τη διδασκαλία μας και απαιτεί να συμπληρωθεί με συναντήσεις και ανταλλαγές μεταξύ των καθηγητών και σπουδαστών από διάφορα έθνη.

4. Είμαστε πάρα πολύ ανήσυχοι για την είσοδο στις χώρες μας και την πλατιά διάδοση των νέων θρησκευτικών κινήσεων και του προσηλυτισμού. Θρησκευτικές κινήσεις που δεν έχουν ιστορικό παρελθόν θα έπρεπε να αντιμετωπιστούν με οικουμενική συνεργασία.

Ο προσηλυτισμός είναι παγκόσμια καταδικασμένος από την οικουμενική κίνηση. Θεωρούμε εξίσου ως θλιβερό φαινόμενο τη χρησιμοποίηση πιο ύπουλων μεθόδων προσηλυτισμού, κατά τις οποίες μια τοπική Εκκλησία ξοδεύει μεγάλα ποσά χρημάτων που αποκτά από το εξωτερικό, και έτσι εκμεταλλεύεται τις οικονομικές δυσκολίες άλλων τοπικών Εκκλησιών. Βρίσκουμε περισσότερο πιο σύμφωνη με το οικουμενικό πνεύμα τη συνεισφορά των χρηματικών πόρων χωρίς εξυπηρέτηση ιδιοτελών συμφερόντων.

Επισημάναμε επίσης την ανησυχία ορισμένων συνέδρων για τις συνέπειες της Ουνίας σε μερικά μέρη της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης.

* Οι λαοί μας πρέπει να μορφωθούν έτσι ώστε να μην πέφτουν θύματα στις πολύ παροδικές τάσεις της εποχής μας. Οι μελλοντικοί εκκλησιαστικοί εργάτες πρέπει να εκπαιδευθούν γι' αυτό το σκοπό. Το γεγονός ότι οι άνθρωποι ανταποκρίνονται στις νέες θρησκευτικές κινήσεις δείχνει ότι η διακονία των Εκκλησιών μας σε αυτούς σε κάποια σημεία δεν είναι πλήρης. Ανάλογα, αυτό θα πρέπει να οδηγήσει τις Εκκλησίες σε αυτοκριτική.

5. Το τέλος της μαρξιστικής αθεϊστικής ιδεολογίας που είχε επιβληθεί δε σημαίνει τό τέλος των μη χριστιανικών ιδεολογιών στις χώρες μας. Αντίθετα, συνεχίζουν να διακινδυνεύουν οι χριστιανικές αξίες από την εισαγωγή νέων ειδώλων, όπως το χρήμα, η εξουσία, η περιουσία και η επιτυχία κ.ά.

6. Το νεόκτητο δικαίωμα των Εκκλησιών να δρουν έξω από τον εκκλησιαστικό χώρο δεν είναι πολυτέλεια αλλά μια υποχρέωση.

Οι εκκλησίες πρέπει να πλησιάσουν τους ανθρώπους και να μην περιμένουν από αυτούς να προσέλθουν στην Εκκλησία. Αυτό συνεπάγεται μια ριζοσπαστική αλλαγή στην ποιμαντική προοπτική.

Μια επιμέρους διάσταση αυτού είναι ότι οι Εκκλησίες μπορούν τώρα να προετοιμάσουν θρησκευτική διδασκαλία για μέσα και έξω από το ναό. Υπάρχει μια επείγουσα αναγκαιότητα για προσοντούχους δασκάλους και μοντέρνες αποτελεσματικές παιδαγωγικές μεθόδους.

* Αυτή είναι υποχρέωση της θεολογικής εκπαίδευσης να προετοιμάσει εκκλησιαστικούς εργάτες για αυτή τη νέα ποιμαντική προοπτική. Σε σχέση με τη θρησκευτική εκπαίδευση, πρέπει να τονιστεί ότι πρέπει να επιλεγούν αυτές οι παιδαγωγικές μέθοδοι που σέβονται τον προσωπικό χαρακτήρα της χριστιανικής ανατροφής. Τελικά παιδαγωγικές μέθοδοι, χρειάζονται να υπηρετήσουν την κοινωνία της αγάπης του Θεού.

7. Σε ένα κλίμα θρησκευτικής ελευθερίας η παθητική στάση των λαϊκών δεν είναι πλέον ανεκτή.

* Οι λαϊκοί πρέπει να καταστούν ικανοί και να ενθαρρυνθούν να γίνουν ενεργητικοί μάρτυρες του Χριστού στην καθημερινή ζωή.

Όλες οι συζητήσεις μας επαναβεβαίωσαν ότι μετά από μία περίοδο απομόνωσης, οι θεολογικές μας Σχολές πρέπει να ασχοληθούν με την αλλαγή σε όλα τα επίπεδα για αμοιβαίο εμπλουτισμό. Αυτός μπορεί να περιλαμβάνει ανταλλαγή σπουδαστών, καθηγητών, περιοδικών κ.λπ. Επιπρόσθετα τα προγράμματά τους θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη και να εμπνέονται από τα πορίσματα των διμερών και πολυμερών θεολογικών διαλόγων και άλλων εμπειριών της Οικουμενικής Κίνησης.

Προς το σκοπό αυτό το Παγκόσμιο Συμβούλιο των Εκκλησιών μπορεί να παίξει ένα μεσολαβητικό και βοηθητικό ρόλο. Σεμινάρια, όπως αυτό που πραγματοποιήθηκε στην Καλαμαριά, Ελλάδα, θα πρέπει να πραγματοποιούνται τακτικά.

Ανακουφιστήκαμε αμοιβαία που μας δόθηκε η ευκαιρία να εκφράσουμε τους γνήσιους αγώνες των λαών μας και να πραγματοποιήσουμε τις εργασίες μας σε μια ατμόσφαιρα αδελφικής αγάπης. Μεταξύ των πολλών εμπειριών που ακούσαμε από όλες τις χώρες μας, επισημάναμε με ανησυχία την απελπιστική κατάσταση των λαών της πρώην Γιουγκοσλαβίας, και τον απολογισμό των τραγικών επιπτώσεων στον απροστάτευτο λαό που είναι αποτέλεσμα των κυρώσεων που επιβλήθηκαν στους Σέρβους. Αυτό και όλες οι τραγωδίες των χωρών μας, μας υπενθυμίζουν ότι είμαστε ένα σώμα εν Χριστώ, καθώς ο Απ. Παύλος γράφει: «Εἴτε πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τά μέλη· εἴτε δοξάζεται ἓν μέλος, συγχαίρει πάντα τα μέλη»(1 Κορ. 12,26).

Γ΄ Ακαδημαϊκή Συνάντηση Ορθοδοξίας και Ιουδαϊσμού

Αθήνα, 21-24 Μαρτίου 1993

Σε πνεύμα αμοιβαίου σεβασμού, ακαδημαϊκής ευπρέπειας και σημαντικών από τις δύο πλευρές διευκρινίσεων έγιναν οι συζητήσεις της Γ΄ Ακαδημαϊκής Συναντήσεως Ορθοδοξίας και Ιουδαϊσμού που συνήλθε στην Αθήνα από 21 έως 24 Μαρτίου 1993 με πρωτοβουλία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Οι δύο προηγούμενες συναντήσεις έγιναν στη Λουκέρνη (1977) και στο Βουκουρέστι (1979). Η φετινή συνάντηση είχε ως γενικό θέμα «*Συνέχεια και ανανέωση*» που ήταν διαρθρωμένο σε 4 επιμέρους ενότητες: α) Γραφή και Παράδοση, β) Μνήμη και υπευθυνότητα, γ) Ορθοδοξία και Ιουδαϊσμός στο σύγχρονο κόσμο, δ) Πιστότητα στις ρίζες και διαθεσιμότητα προς το μέλλον.

Στο επόμενο τεύχος του περιοδικού μας θα γίνει αναλυτική παρουσίαση από τον καθηγητή Ι. Καραβιδόπουλο των εισηγήσεων για την ενημέρωση των αναγνωστών.

ΕΠΙΚΟΙ-
ΝΩΝΙΑ

Ἀγαπητέ Φίλε, Καθηγητή κ. Ν. Ζαχαρόπουλε,

Ἀπαντῶ στά δύο Σας γράμματα τῆς 1/6/93 και της 1/9/93. Νά μέ συγχωρήσετε πού ἄργησα, ἀλλά πάντα Σᾶς θυμόμουνα, ἐνῶ τώρα ταπεινά ἀπαντῶ σ' ὅσα θέλετε καί ἐρωτᾶτε.

Θά τά διαβάσετε, θά κρίνετε, καί θά ἀποφασίσετε, Σεῖς, γιά νά δημοσιευθοῦν οἱ γραμμές, ὅπως θέλετε, ὅποιες θέλετε, συνοπτικά, κατά τήν κρίση Σας, καί πιστεύω ὅτι θά νοιώσετε τίς σκέψεις μου, τίς ἀπόψεις μου, πού δέν εἶναι ἀλάθητες, ἀλλά πού ζῶ μέσα μου.

Παραπάνω δέν θά πῶ.

Σᾶς εὐχαριστῶ, καί Σᾶς συγχαίρω γιά τήν ἔκδοσή Σας τοῦ «Καθ' ὁδόν»... Εἶναι τό περιοδικό ὄμορφο, μέ τά χέρια ἑνωμένα, καί ἀξιόλογο, σέ θέματα αἰώνια καί σύγχρονα καί μᾶς βοηθάει.

Τά ἐρωτήματα καί νομίζω καί οἱ ἀπαντήσεις περιχωροῦν ἡ μία τήν ἄλλη, καί Σεῖς θά διαλέξετε, ἀνάλογα μέ τόν χῶρο καί τήν ἐρώτηση. Σᾶς ἀφήνω ἐλεύθερο. Μονάχα ἕνα ζητῶ, παρακαλῶ. Νά μή μοῦ ἀλλάξετε καθόλου τόν τρόπο τῆς ἔκφρασής μου, γιατί εἶναι δικός μου, καί τόν γράφω, ὅπως μιλάει ἡ ψυχή μου στόν καθένα. Δέν εἶναι τέλειος, ἀλλά ἀνήκει στήν καρδιά μου, καί ἔχει τό πάθος τό δικό μου.

Σᾶς εὔχομαι ὅλα τά καλά τοῦ Θεοῦ

Μέ πολλή ἀγάπη
Ὁ Ἀλεξανδρείας Παρθένιος

Τῷ Ἐντιμολογιωτάτῳ κυρίῳ Νικολάῳ Ζαχαροπούλῳ, Ἄρχοντι Ἐκδίκῳ τῆς Ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας, Καθηγητῇ Πανεπιστημίου,

Εἰς Θεσσαλονίκην

Σεπτῇ ἐντολῇ, διαβιβάζω τῇ ὑμετέρᾳ ἀγαπητῇ Ἐντιμολογιότητι τάς εὐχαριστίας τῆς Αὐτοῦ Θειοτάτης Παναγιότητος τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου ἡμῶν κυρίου κυρίου Βαρθολομαίου, διά τό γράμμα ὑμῶν ὑπό ἡμερομηνίαν 1.9.1993, καί ἐπισυνάπτω τάς ἀπαντήσεις Αὐτοῦ διά τό ε΄ τεῦχος τοῦ ἀγαπητοῦ Περιοδικοῦ «Καθ' ὁδόν».

Ἐπί δέ τούτοις, διαβιβάζων ὑμῖν καί τόν πατρικόν χαιρετισμόν μετά τῶν εὐχῶν τοῦ Πατριάρχου, διατελῶ μετά τιμῆς καί ἀγάπης.

Ἐν τοῖς Πατριαρχείοις, τῇ 22ᾳ Ὀκτωβρίου 1993

Ὁ Φιλαδελφείας Μελίτων
Ἀρχιγραμματεύων τῆς Ἁγίας καί Ἱερᾶς Συνόδου

ΠΟΛΙ-ΤΙΣΤΙΚΑ

Ο βασιλιάς ήταν γυμνός
«Αριστοφανικό Πανηγύρι χωρίς πολύ... Αριστοφάνη»

Η Λυσιστράτη από τη Νέα Ελληνική Σκηνή του Θύμιου Καρακατσάνη στο Θέατρο Δάσους

Μέσα στο καλοκαίρι τάραξε τα θεατρικά μας πράγματα ο συμπαθής πρωταγωνιστής και θιασάρχης Θύμιος Καρακατσάνης με το θίασό του Νέα Ελληνική Σκηνή παρουσιάζοντας τη Λυσιστράτη του Αριστοφάνη σε μετάφραση Κώστα Χ. Μύρη (ψευδώνυμο του Κώστα Γεωργουσόπουλου). Εκτός από τη γνωστή επεισοδιακή παράσταση του έργου στην Επίδαυρο ο θίασος ξεκίνησε μια περιοδεία σε όλη την Ελλάδα με την επιχορήγηση του ΕΟΤ και του Υπουργείου Πολιτισμού. Στα πλαίσια αυτής της περιοδείας το έργο παίχτηκε στο Θέατρο Δάσους της Θεσσαλονίκης για μια βδομάδα και έκανε αίσθηση με την αθυρόστομη μετάφραση και την τολμηρότητά του. Οι Θεσσαλονικείς, που στηρίζουν τον Καρακατσάνη από το 1960, τότε που άρχισε την πολιτιστική του περιπέτεια, συν γυναιξί και τέκνοις τίμησαν ξανά το μεγάλο καλλιτέχνη και συζήτησαν για πολύ την παράστασή του, που αποτέλεσε όμως και σημείο αμφιλεγόμενο, αν σκεφτεί κανείς τα θερμά χειροκροτήματα από τη μια, αλλά και κάποια φαινόμενα αποχώρησης διαμαρτυρόμενων θεατών στη μέση της παράστασης από την άλλη, που ίσως ο συμπαθής καλλιτέχνης δεν την αντιλήφθηκε.

Η αποχή από το σεξ που αποφασίζουν οι γυναίκες του Αριστοφάνη για χάρη της ειρήνης είναι όντως μια μεγάλη θυσία. Κανείς δεν το αμφισβητεί αυτό. Μήπως κατά καιρούς στο βωμό κάποιων ανώτερων ιδεωδών δε θυσιάζεται ούτως ή άλλως το σεξ; Αυτό καθόλου δε σοκάρει ούτε ως ιδέα ούτε ως γεγονός-ιστορία. Μάλλον συγκινεί. Π.χ. επιστήμονες και καλλιτέχνες αφοσιώθηκαν σε επιστήμες και τέχνες με πάθος ερωτικό θυσιάζοντας τη δυνατότητά τους για σεξουαλική δραστηριότητα ή ακόμα στο χώρο πολλών θρησκειών οι μοναχοί. Έστω κι αν η σεξουαλική νηστεία της Λυσιστράτης είναι πρόσκαιρη και όχι παντοτινή, κι αν ακόμη γίνεται εκβιαστικά, έχει ως «θυσία» μεγάλη αξία, διότι αυτό που θυσιάζεται είναι μια ανάγκη βιολογική του ανθρώπου, με την οποία συνδέεται με ισχυρούς δεσμούς.

Ο Αριστοφάνης παρουσιάζει με το σπινθηροβόλο πνεύμα του αυτή τη θυσία γελοιοποιώντας την αδυναμία του ανθρώπου να την πραγματώσει. Η παρουσία και εξέλιξη της περίεργης αυτής ιστορίας παρ' όλα τα κωμικά ευρήματα του ίδιου του ποιητή διαφαίνεται πως έχει συχνά δραματικές-τραγικές διαστάσεις. Το κωμικοτραγικό στοιχείο υποβόσκει και σ' αυτή την κωμωδία σε πολλά επίπεδα: Υπάρχει η τραγωδία των γυναικών χωρίς ειρήνη και χωρίς άντρες, η τραγωδία των συνεπειών του πολέμου, η τραγωδία των συσκοτισμένων πολεμόχαρων ανδρών, η τραγωδία της σεξουαλικής πείνας ανδρών και γυναικών, όπως αυτή αναφύεται με την εξέλιξη του λυσιστρατικού σχεδίου. Γι' αυτό πάντα περιμένει κανείς από έναν ευφυή σκηνοθέτη να τονίσει αυτό το δραματικό-τραγικό στοιχείο και να το παρουσιάσει (όχι σε βάρος του κωμικού αλλά διαλεκτικά με το κωμικό, χωρίς επίσης να επιμείνει βέβαια στα «βάσανα» του πολέμου, διότι η Λυσιστράτη δεν είναι μια «πολεμική κωμωδία»

όπως άλλες, αλλά μια κωμωδία γνήσιας διαλλακτικότητας και οραματισμού της ειρήνης). Αυτές οι λεπτές ισορροπίες πρέπει να κρατηθούν με διήκουσα ιδέα πάντα τη μεταφορά του ιερού μηνύματος της ειρήνης.

Στόχος του αριστοφανικού έργου δεν είναι η σεξουαλική λαγνεία (παρ' όλη την απίστευτη ευθύτητα με την οποία συζητιέται το σεξουαλικό θέμα στο έργο), αλλά το τέλος του πελοποννησιακού πολέμου (μοτίβο που αποτελεί συνέχεια των Αχαρνέων και της Ειρήνης), αλλά και κάθε πολέμου! Και σημαντικό είναι το γεγονός ότι στο κείμενό του ο Αριστοφάνης θέλει την ηρωίδα του έργου, την επινοήτρια του δόλου, επειδή είναι ο φορέας της ιδέας και του μηνύματος, να διακρίνεται από κάποια σοβαρότητα και να στέκει κάπως απόμακρα από τα πολύ αδιάντροπα αστεία, που υπάρχουν (και όπου υπάρχουν) στο έργο, καθώς υποστηρίζει και ο Λέσκυ.

***

Η παράσταση όμως της Νέας Ελληνικής Σκηνής ατύχησε δυστυχώς σε όλα αυτά τα σημεία και τις λεπτές ισορροπίες. Σε πολλά σημεία είχε αβανταδόρικο χαρακτήρα με την πληθωρική παρουσία του Θύμιου Καρακατσάνη, που ερμήνευσε το ρόλο της Λυσιστράτης. Σίγουρα η παράσταση ήταν ένα ρεσιτάλ ηθοποιίας του θιασάρχη και σκηνοθέτη της. Είναι γεγονός όμως ότι δεν τοποθέτησε το ιερό και «συμβολικό», πανανθρώπινο πρόσωπο της Λυσιστράτης πέρα από την ξετσιπωσιά και τα αδιάντροπα αστεία και έτσι απογυμνώθηκε η κωμωδία από την όποια σοβαρότητα των ιερών μηνυμάτων της. Απογυμνωμένη έτσι η παράσταση κύλησε με ανεξάντλητα βέβαια «καμώματα» και πάμπολλα κωμικά ευρήματα που επινόησε με πολύ κόπο ο σκηνοθέτης (έστω κι αν έμοιαζαν αυτοσχεδιασμοί), ώστε να αποτελέσει ένα πραγματικό ξέφρενο πανηγύρι γέλιου. Το γκροτέσκο, το κλοουνέσκ, η μανιέρα επικρατούσαν και συνοδεύονταν με σύγχρονες (αλλά μετρημένες και πολύ εύστοχες αναφορές και παραλληλισμούς). Δεν ξέρω όμως κατά πόσο αυτός ο καταιγισμός εξωτερικών στοιχείων άφησε τους θεατές και λίγο να σκεφτούν, όπως φιλοδοξούσε η σκηνοθετική πρόθεση.

Κάτω από την πληθωρική παρουσία του θιασάρχη-σκηνοθέτη-πρωταγωνιστή φάνηκε πως οι ηθοποιοί ένιωθαν μειονεκτικά, σαν αφημένοι σε πρόχειρους αυτοσχεδιασμούς, παραμελημένοι στους «δεύτερους» ρόλους τους.

Δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο στη σύγχρονη παρουσίαση του Αριστοφάνη να ερμηνεύουν τους γυναικείους ρόλους οι άντρες, όπως ακριβώς γινόταν και κατά την εποχή του ποιητή. Κατά καιρούς το επιχειρούν οι σκηνοθέτες, με διαφορετικό αιτιολογικό ο καθένας. Κλασική στο είδος αυτό έμεινε η παράσταση της Λυσιστράτης με το Αμφι-Θέατρο του Σπύρου Ευαγγελάτου το 1979 και με το Λευτέρη Βογιατζή στον επώνυμο ρόλο και με άντρες ηθοποιούς στους άλλους ρόλους. Επίσης πριν από 30 περίπου χρόνια οι Άγγλοι θαύμασαν στο Λονδίνο Έλληνες άντρες ηθοποιούς του Θεάτρου Τέχνης και τον ίδιο τον Καρακατσάνη ως Κλεονίκη και ως Συμφιλίωση. Στη συγκεκριμένη τώρα παράσταση της Νέας Ελληνικής Σκηνής η αντρική ερμηνεία ναι μεν δεν παρασύρθηκε σε μια αποκρουστική θηλυπρέπεια τραβαστισμού (που είναι ο κίνδυνος σ' αυτές τις περιπτώσεις), όμως κατέφυγε σε λύσεις μανιέρας και γκροτέσκ, που εύκολα δημιουργούν ευφορία γέλιου και πανηγυριού. Οι περισσότεροι ηθοποιοί κινήθηκαν σε μέτριες επιφανειακές ερμηνείες με εξαίρεση το Θόδωρο Συριώτη ως Πρόβουλο και το Θανάση Θεολόγη ως Κινησία.

Στη Λυσιστράτη έχουμε από την αρχή δύο χορούς! έναν αντρικό κι έναν γυναικείο. Υπάρχει έτσι μια καλοχτισμένη διαλεκτική και μια αντιφωνία μεταξύ τους. Στην παράσταση όμως Ν.Ε.Σ. απουσίαζε και μια καλοχτισμένη χορογραφία, σαν αυτές που περιμένει κανείς να δει στο αρχαίο δράμα για το χορό, που έτσι κι αλλιώς αποτελεί σημαντικό δομικό στοιχείο κι όχι διακοσμητικό της παράστασης! Ας μην ξεχνάμε ότι τα υπέροχα και μνημειώδη κείμενα των χορικών είναι εκείνα που στηρίζουν τη «σοβαρότητα» και «ιερότητα» του έργου, είναι εκείνα που δίνουν «τη σοβαρή ηθική σημασία» στην αριστοφανική κωμωδία κατά τον Ν. Γ. Τσερνιέφσκυ. Όμως δυστυχώς μερικά κείμενα

του χορού είτε παραλείφθηκαν ή παραποιήθηκαν για λόγους μεταφραστικής και θεατρικής οικονομίας και τα περισσότερα που διατηρήθηκαν απορροφήθηκαν από την ομορφιά της μουσικής του Γ. Μαρκόπουλου.

Η μουσική του Γιάννη Μαρκόπουλου θαυμάσια ως σύνθεση, όμως εντελώς ξένη με τη συγκεκριμένη παράσταση και το αλλοπρόσαλλο ύφος της ίσως γιατί άντλησε την έμπνευσή του ο συνθέτης (όπως κι ο ίδιος ομολογεί) κι από άλλες πηγές. Τα περισσότερα χορικά θύμιζαν όμορφες ραδιοφωνικές επιλογές ή χορωδιακές συναυλίες. Μια όμως από τις πιο πετυχημένες μουσικές στιγμές του έργου ήταν το ορχηστρικό πρελούδιο με τον ήχο των πνευστών, που παρέπεμπαν σωστά σε παιάνες σαλπίγγων μάχης και έδιναν έτσι έξυπνα το στίγμα του έργου. Η υπόλοιπη μουσική κινήθηκε στο γνωστό ύφος του Μαρκόπουλου: μελωδίες θαυμάσιες, παραδοσιακοί ρυθμοί, που όμως δεν έδεναν πάντα με το πικάντικο ύφος της παράστασης. Δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι στο θέατρο δε γίνεται μουσικός διαγωνισμός σύνθεσης. Το ζητούμενο στη θεατρική πράξη είναι να βρεθεί το κατάλληλο ηχητικό κλίμα που θα τονίσει το θεατρικό λόγο και που θα παράγει τη συγκεκριμένη σκηνοθετική γραμμή.

Στην παράσταση συνεργάστηκε και ο γνωστός καταξιωμένος σκηνογράφος Απόστολος Βέττας με λειτουργικά κοστούμια. Όμως το επίπεδο μουντό σκηνικό του έργου ήταν ξένο με το αριστοφανικό πανηγύρι που έστησε ο Καρακατσάνης κι έμοιαζε να ισοπεδώνεται κι αυτό από την πληθωρική παρουσία του θιασάρχη. Τα μικρά παραθυράκια που ανοιγόκλειναν στο τείχος της Ακρόπολης ήταν ένα άνοστο εύρημα και το συνεχές ανοιγόκλειμα των θυρών με το «μπεςβγες» των γυναικών ήταν ενοχλητικό και θύμιζε όχι ακύρωσή τους σε κάστρο αλλά απλή διάβαση και παρέπεμπε στις αυτόματες πόρτες των σημερινών αεροδρομίων. Ακόμη οι δυο φευγαλέες φιγούρες, του άντρα και της γυναίκας, πάνω στα κοντάρια προς το τέλος του έργου ήταν πρόχειρες, κραυγαλέες, αλειτούργητες και ξένες.

Υπήρχαν βέβαια και σκηνές υψηλής σκηνοθετικής έμπνευσης, όπως η σκηνή με το εύστοχο «πάμε κηδεία» και το «ξεγύμνωμα», που λειτούργησε με τη στατικότητά της ως παράβαση (μια που από το έργο απουσιάζει η παράβαση). Θεατρικά, εικαστικά και συμβολικά ήταν ένας πνεύμονας, που έδινε καλλιτεχνική πνοή στην παράσταση. Υπήρχαν και σκηνές κακού γούστου, ζορισμένες και επιδεικτικές, άχρηστες σχεδόν, όπως εκείνη της έναρξης και του τέλους με τους φρουρούς και τη «μπαλαρίνα-Λυσιστράτη». Εντελώς αυθαίρετα και κακόγουστα επίσης τα χοντρά αστεία της σκηνής Πρόβουλου-Λυσιστράτης, που επινοήθηκαν εκτός κειμένου και χωρίς νεύρο με πλατειασμούς η περίφημη σκηνή Μυρίνης και Κινησία.

Η ερμηνεία του Θύμιου Καρακατσάνη πλουτίστηκε και με πραγματικούς αυτοσχεδιασμούς της στιγμής με κλασική περίπτωση κάποια βραδιά να αυτοσχεδιάσει εκστομίζοντας εκείνο το αμίμητο «αυτές ή αυτές» (κάνοντας το θέατρο να ξεσπάσει σε γέλια και χειροκροτήματα επιβράβευσης) τη στιγμή που δημιουργήθηκε κάποιος θόρυβος στο κοίλον του θεάτρου με την κάθοδο ομάδας θεατών από το πάνω διάζωμα στο κάτω την ώρα ακριβώς που κατά σύμπτωση η Κλεονίκη έδειχνε στη Λυσιστράτη τον ερχομό κάποιας ομάδας γυναικών-ηθοποιών, που εισέρχονταν στην ορχήστρα σύμφωνα με τη ροή του έργου.

* * *

Η αθυροστομία και βωμολοχία της παράστασης (που οφείλονται στη μετάφραση του Κώστα Μύρη, κυρίως όμως στις πάμπολλες ύστερες προσθήκες του ίδιου και του Θ. Καρακατσάνη) ξεπέρασαν κάθε όριο. Δεν είναι ο πουριτανισμός και η σεμνοτυφία που μας κάνει να κρίνουμε έτσι το έργο. Αν κρινόταν έτσι σίγουρα θα αποτελούσε καθαρό πορνογράφημα, οπότε δε θα αποτελούσε καν αντικείμενο κριτικής. Εκείνο όμως που μας οδηγεί να ισχυριστούμε ότι η βωμολοχία και τα σεξουαλικά σκηνοθετικά ευρήματα, που αφθονούσαν στο έργο, ήταν απαράδεκτα, είναι το γεγονός ότι εξοστράκισαν την παράσταση από τη «σοβαρότητα» και την «ιερότητά» της, την οποία θεωρητικά ομολογεί και δέχεται ο σκηνοθέτης.

Ο περί τα σεξουαλικά τολμηρός Κ. Ταχτσής (ως μεταφραστής άλλοτε) και ο φιλελεύθερος περί το σεξ Α. Βουτσινάς (ως σκηνο-

θέτης άλλοτε), που μάλιστα δε δίστασε πρόσφατα να δώσει μεγάλη συνέντευξη σε περιθωριακό σεξουαλικό περιοδικό, κράτησαν στη Λυσιστράτη τους ισορροπίες και μέτρο και δεν αφέθηκαν σε απαράδεκτες τολμηρότητες για δημιουργία «εύκολου γέλιου» και επιθεωρησιακό λαϊκίστικο θέατρο.

Μπορεί ο νεοέλληνας να μην είναι λιγότερο βωμολόχος από το κοινό στο οποίο απευθυνόταν ο Αριστοφάνης (όπως ισχυρίζεται ο Κ. Γεωργουσόπουλος) και μπορεί ο σημερινός πανσεξουαλισμός να κάνει την κοινωνία να ανέχεται κάποια σεξουαλικά αστεία, όμως η περιρρέουσα ατμόσφαιρα διακατέχεται από ένα κάποιο συντηρητισμό. Η εποχή μας και η κοινωνία μας απέχει ΠΟΛΥ από την αριστοφανική, παρ' όλη τη σημερινή σεξουαλική ελευθερία. (Π.χ. ποιος πατέρας θα καυχιόταν για τις ερωτικές επιδόσεις του γιου του με ένα σύγχρονο Σωκράτη ή πόσο αποδεκτός θα ήταν ένας νέος που θα κυκλοφορούσε ολόγυμνος σε δημόσιο χώρο χωρίς αυτό να αποτελέσει κέντρο ενδιαφέροντος της κοινωνίας;). Οι Αθηναίοι όμως με την ελεύθερη-καθιερωμένη σεξουαλικότητά τους μπορούσαν να βλέπουν αυτά τα όποια σεξουαλικά αστεία και εύκολα να τα προσπερνούν και να οδηγούν τη σκέψη τους στις ιδέες.

Όμως για το νεοέλληνα η παράσταση του Καρακατσάνη λειτούργησε διαφορετικά. Ναι μεν η παράσταση δε διεγείρει σεξουαλικά ούτε ερεθίζει ούτε προκαλεί όπως ο Κολλάτος (αυτό είναι βέβαιο, γι' αυτό και δε λειτουργεί ως «πορνό») όμως καταφέρνει καθώς είναι υπερφορτωμένη με βωμολοχίες, ακατάσχετα γέλια, χειροκροτήματα, κωμικά τσιρκοειδή νούμερα κτλ. να παρασύρει το κοινό ομολογουμένως σε ένα επιθεωρησιακό πανηγύρι. Με μια Λυσιστράτη μάλιστα εξομοιωμένη και ενταγμένη πλήρως στη σεξουαλική λαγνεία (κι όχι εν μέρει αποστασιοποιημένη ως φορέα ιδεών, όπως τη θέλει ο ποιητής) καταφέρνει να αποπροσανατολίσει το θεατή από τα βαθύτερα μηνύματα. Δεν είναι όμως επιθεώρηση ο Αριστοφάνης!

Φεύγοντας ο θεατής από το θέατρο έχει την αίσθηση ότι το σεξ είναι ένα μηχανιστικό σμίξιμο, μια «υπόθεση εμβολής οργάνου» και μόνο, όπως ακριβώς λειτουργεί το σεξ στα πορνεία και στον πορνό-κινηματογράφο. Απογυμνωμένο από κάθε ψυχική, ανώτερη λειτουργία επικοινωνίας παραμένει σε επίπεδο ζωώδους ενστίκτου (καθώς απουσιάζει όπως είπαμε γενικότερα η ανώτερη πνευματική πνοή στην παράσταση) από την αρχή μέχρι το τέλος.

Ακόμη ο υπερτονισμός του σεξ (με λέξεις και με κινήσεις και «καμώματα» πέρα από αυτά που «επιτρέπει» το βεληνεκές του πρωτότυπου) για χάρη κατανάλωσης και δήθεν προοδευτικότητας, οδηγεί αναπόφευκτα στο αξίωμα «δώστε μας ειρήνη, για να κάνουμε σεξ» (πρβλ. του χίπις, τα παιδιά των λουλουδιών). Η ιερή όμως ιδέα της ειρήνης συνδέεται και με τόσες άλλες ομορφιές της ζωής: τη χαρά της οικογένειας, τη δημιουργικότητα στο επάγγελμα· θέλουμε την ειρήνη για να χαρούμε τη φύση, για να καλλιεργήσουμε τις επιστήμες και την τέχνη, για να σφυρηλατήσουμε φιλίες κτλ. Καθόλου δεν τιμά τον άνθρωπο ως άνθρωπο αυτή η σεξομανία (που στο έργο υπερτονίζεται σαν αυτοσκοπός με ηθικό αυτουργό όχι τον ποιητή, αλλά το συγκεκριμένο μεταφραστή και σκηνοθέτη). Όσο κι αν ήταν στόχος της σκηνοθετικής πνοής δεν πέρασε στο κοινό καθόλου η ιερή ιδέα της μητρότητας («δε γεννάμε παιδιάφονιάδες-στρατιώτες») μέσα από το καρακατσάνειο πανηγύρι της αθυροστομίας και σεξοχειρονομίας.

Η ομολογουμένως σκληρή δουλειά του εκλεκτού καλλιτέχνη και το πληθωρικό του ταλέντο ήταν φανερά. Όμως το έργο εξοστρακίστηκε σε ένα επιφανειακό αβανταδόρικο κατασκεύασμα, που είχε βέβαια ως αποτέλεσμα το γενικό συναισθηματικό χειροκρότημα των Θεσσαλονικιών, που στηρίζουν πάντα το Θ. Καρακατσάνη. Και μέσα σ' αυτό τον ενθουσιασμό υποστήριξης παρασύρεται, όπως είναι επόμενο, και ο σκεπτόμενος-διαφωνών θεατής και δύσκολα θα αναφωνήσει το «ο βασιλιάς είναι γυμνός!» (σύμφωνα με την ιστορία του Άντερσεν για εκείνον με τα αόρατα-ανύπαρκτα ρούχα).

Σταύρος Ξύδης

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΑ

Ὀδυσσσέας Ἐλύτης, *Ἐν λευκῷ*, Ἴκαρος, Ἀθήνα ²1993, σελ. 428

Και άλλοτε, στο πρώτο τεύχος του *Καθ' οδόν*, είχα ασχοληθεί με το πεζογραφικό έργο του Ελύτη, παρουσιάζοντας την *Ἰδιωτική οδό*. Ο καλαίσθητος και ογκώδης τόμος, *Ἐν λευκῷ*, περιέχει το μεγαλύτερο μέρος, αν όχι το συνολικό έργο, των πεζογραφικών δοκιμίων του Οδυσσέα Ελύτη. Όπως και ο Γιώργος Σεφέρης, έτσι και ο Ελύτης δονεί τον αναγνώστη με τη ζωντάνια και τη δύναμη της έκφρασης. Μια μεγάλη ποικιλία θεμάτων, λόγου χάρη για το Ρωμανό το Μελωδό, τον Παπαδιαμάντη, τον Εμπειρίκο, ζητήματα καλλιτεχνικά, εισηγήσεις, ομιλίες κτλ., χαρίζει ζωντανή γοητεία, και συνάμα πραγματώνει την παρουσίαση ενός ενοποιημένου κορμού ιδεών και την έξαρση μιας αξιοζήλευτης διήκουσας έννοιας: παράλληλα με τη «χρηστική πραγματικότητα», όπως την αναπτύσσει διεξοδικά στην *Ἰδιωτική οδό*, προβάλλει με απαράμιλλη μαστοριά την ανιδιοτελή γνώση, τη γεύση μιας παλλόμενης συμπαντικής ενότητας και την υπερβατική μεταμορφωμένη διάσταση της πραγματικότητας. Την κοινωνία αυτής της πραγματικότητας χαρίζουν οι ασκημένες αισθήσεις, που ξεπερνούν το συμβατικό πρωταγωνισμό. Τούτες οι αισθήσεις μας θυμίζουν τα *γεγυμνασμένα αισθητήρια* της Αγίας Γραφής και της πατερικής θεολογίας. Κατά κάποιο τρόπο επισημαίνει μια δεύτερη γνώση των αισθήσεων, ανιδιοτελή και υπερβατική, με μια αγιότητα και αγνότητα.

Ωστόσο, τούτη τη διάσταση την εννοεί μόνο σε μια απομόνωση της αισθητικής λειτουργίας. Και σε τούτο το σημείο βρίσκεται το αξιοπερίεργο. Όπως και ο Σεφέρης, ο Οδυσσέας Ελύτης επισημαίνει την ενιαία ελληνική παράδοση, που περνάει μέσα από το βυζαντινό πολιτισμό. Αλλά παραδόξως χωρίζει την Ορθοδοξία, που φαίνεται να την εννοεί σε μια απλή θρησκευτική πίστη, από την αισθητική ζωή και δημιουργία του βυζαντινού πολιτισμού. Με άλλα λόγια απομονώνει τον Ελληνισμό από την Ορθοδοξία λες και στα τόσα δημιουργήματα ο πρώτος δεν είναι αφομοιωμένος από τη δεύτερη. Έτσι διαβάζουμε πως Ρωμανός ο Μελωδός, Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Κόντογλου, Θεόφιλος είναι βέβαια πιστοί, αλλά κρύβουν τον ειδωλολάτρη! Το ίδιο λέει, λόγου χάρη, ο Σεφέρης και για το Ν. Γ. Πεντζίκη! (Βλ. Δοκιμές, Τρίτος τόμος, Ἀθήνα 1992, σελ. 201 κ.ε.). Λέγει, λόγου χάρη, χαρακτηριστικά ο Ελύτης: «Περίεργο πράγμα, ἡ πίστη νὰ ἐμπνέει μιὰ τόση ὑψηλὴ αἰσθητικὴ καὶ τὴν ἴδια στιγμὴ νὰ τὴν ἀρνιέται». «Ἀναγνωρίζουμε κάτω ἀπὸ τὸ χριστιανὸ τὸν Ἕλληνα: τὸν Παπαδιαμάντη». (Βλ. σελ. 93 και 278). Φρονώ πως στην προκειμένη περίπτωση περίεργη είναι η απορία του Ελύτη. Και φοβάμαι πως διαπράττει το ίδιο αμάρτημα, που επισημαίνει ότι διαπράττουν εκείνοι που απομονώνουν, λογοκρατικά και εγκεφαλικά τα επιμέρους θραύσματα της πραγματικότητας, χάνοντας έτσι την ολοκληρωμένη, υπερβατική, μη χρηστική και ανιδιοτελή γνώση: «Ν' ἀπομονώσεις τὸ ἀναπομονώσιμο, αὐτὸ εἶναι τὸ λάθος». (Βλ. σελ. 62). Το ίδιο λάθος λοιπόν, πιστεύω, κάνει και ο Ελύτης: «ἀπομονώνει τὸ ἀναπομονώσιμο» από την ορθόδοξη ζωή και το βυζαντινό πολιτισμό, που ωστόσο τον εντάσσει στην ενιαία παράδοση του Ελληνισμού. Κι αυτό το τελευταίο εξάπαντος καθιστά αξιοθαύμαστο και πρωτότυπο το έργο του Ελύτη, πέρα από την απαράμιλλη μαστοριά της ποιητικής του δημιουργίας.

Τι φταίει όμως που οι διανοούμενοί μας αδυνατούν ν' αντιληφθούν ότι η Ορθοδοξία έχει οργανικά αφομοιώσει τα ελληνικά στοιχεία και δεν απομιμείται απολύτως τίποτα; Γι' αυτό, άλλωστε, γέννησε έναν άκρως πρω-

τότυπο και ρωμαλαίο πολιτισμό. Δεν πρόκειται δηλαδή, για δύο συγκολλημένα στοιχεία Χριστιανισμού και Ελληνισμού κατά πως τα φαντάζονται ακόμη και τόσο προικισμένοι άνθρωποι. Και το φταίξιμο, νομίζω, βρίσκεται στους Έλληνες θεολόγους και στην ορθόδοξη θεολογία, η οποία ηθικίζουσα ή, τελευταία, κοινωνιολογούσα ακατασχέτως, αγνόησε το θαύμα του βυζαντινού πολιτισμού. Έτσι οι μεν θεολόγοι παθαίνουν delirium tremens στο άκουσμα της αισθητικης δημιουργίας, που ενυπάρχει στην ίδια τη θεολογία της παράδοσης, οι δε διανοούμενοι, ακόμη και όσοι τόσο θαυμαστά ζουν τούτο το ρωμαλέο πολιτισμό του Βυζαντίου, νομίζουν πως τα δημιουργικά τους πετάγματα κινδυνεύουν να αλλοιωθούν και να χάσουν τη λάμψη τους σε κάποια ενοχλητική αγκαλιά μιας δογματικής και αφελούς θρησκευτικής πίστης. Με άλλα και επιγραμματικά λόγια: από το ένα μέρος ο ηθικιστής θεολόγος και από το άλλο ο αισθητικός Ελύτης φτιάχνουν το χάσμα, ενώ ο πολιτισμός της Ορθοδοξίας δεν ξέρει διάσπαση ήθους και αισθητικής, γνώσης και πράξης, συμπεριφοράς και ομορφιάς. Και τούτο ισχύει για όσους ζουν τούτο το πράγμα. Αισιοδοξώ ωστόσο πως τούτη η σχιζοφρένεια είναι έτσι κι αλλιώς ιάσιμη, ώστε να μην «ἀπομονώσουμε τὸ ἀναπομονώσιμο». Και τότε μόνο διαλύεται η απορία του Ελύτη και συνάμα κατανοούνται σωστά τα ίδια του τα λόγια: «...οἱ εἰκονογράφοι τοῦ Βυζαντίου ἐπέτυχαν ἀπὸ τὸ καθαρὸ χρῶμα νὰ ὑποβάλουν τὸ *θεῖο*». (Βλ. σελ. 317).

Νίκος Ματσούκας

Χρυσοστόμου Ἀ. Σταμούλη, *Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας Κατὰ ἀνθρωπομορφιστῶν*, ἐκδόσεις Τὸ Παλίμψηστον, Θεσσαλονίκη 1993, σελ. 254

Ο Κύριλλος Αλεξανδρείας δεν υπήρξε μόνο η κατεξοχήν δεσπόζουσα θεολογική φυσιογνωμία στις πρώτες δεκαετίες του πέμπτου αιώνα, η οποία καθόρισε αποφασιστικά τη διατύπωση του δογματικού όρου της τέταρτης οικουμενικής συνόδου, της Χαλκηδόνας, αλλά και ο συνεκτικός ιστός της μετέπειτα θεολογικής παράδοσης, πράγμα που τονίζει και ο καθηγητής πατήρ Γεώργιος Δράγας στο μικρό Πρόλογο του παρόντος έργου. Αλλά και σήμερα είναι ισχυρή η παρουσία του μεγάλου αλεξανδρινού θεολόγου τόσο στις θεολογικές μελέτες όσο και στον άκρως ενδιαφέροντα διάλογο μεταξύ της Ορθόδοξης Εκκλησίας και των λεγόμενων Αντιχαλκηδονίων. Επομένως πολύ σπουδαία φαίνεται εξαρχής η συμβολή του Χρυσόστομου Σταμούλη με την έκδοση της παραπάνω έρευνας, που με την παρουσίαση ενός βασικού έργου του Κυρίλλου, *Κατὰ ἀνθρωπομορφιτῶν*, επιτέλους στις τόσες άλλες πατερικές εκδόσεις έρχεται να προσθέσει κάτι που απουσίαζε.

Ο Χρυσόστομος Σταμούλης σε συνεργασία με τη Γεωργία Ροδινού εκπόνησε μια θαυμάσια μετάφραση, που παρατίθεται παράλληλα με το πρωτότυπο κείμενο. Σε γενική και ειδική Εισαγωγή γίνονται αξιοσημείωτες και εξονυχιστικές αναλύσεις του περιρρέοντος κλίματος της τότε εποχής και του ιστορικοδογματικού πλαισίου. Ο Σταμούλης κατόρθωσε να αποσαφηνίσει φιλολογικά τα προβλήματα του κειμένου αφενός, και να αναπτύξει περιεκτικά και διεισδυτικά, με κριτική οξύνοια, τις απόψεις ανθρωπομορφιτών και ορθοδόξων αφετέρου. Ακόμη ως σήμερα δεν έχουν αποσαφηνιστεί ιστορικά πλήρως η σχέση των ωριγενιστών στην ενδεχόμενη πολεμική τους εναντίον των ανθρωπομορφιτών. Ο G. Florovsky, φαίνεται να υιοθετεί απόλυτη θέση, ισχυριζόμενος ότι οι ωριγενιστές πολέμησαν απηνώς τους απλούς και απλοϊκούς μοναχούς ως ανθρωπομορφίτες, αυτούς που έκαναν λόγο για το Θεό και το κατ' εικόνα του ανθρώπου με καθαρά ανθρώπινα χαρακτηριστικά. (Βλ. σελ. 66 κ.έ). Πρόβλημα αποτελεί το ερώτημα σε ποιους ανθρωπομορφίτες απευθύνεται ο Κύριλλος με το παραπάνω έργο. Κατά την άποψή μου πολύ ορθά ο Σταμούλης προβαίνει σε μια λύση του προβλήματος, προτείνοντας τη γνώμη ότι ο Κύριλλος δεν εννοεί μήτε τους ανθρωπομορφίτες του 4ου αιώνα, που ήταν Αιγύπτιοι και τους αντιμετώπισε ο θείος του Θεόφιλος, μήτε μόνο κάποιους αιρετικούς που εμφανίστηκαν την εποχή εκεί-

νη. Πρόκειται για ανθρωπομορφίτες του 5ου αιώνα με έκδηλα τα χαρακτηριστικά ενός συγκριτισμού, που σημαίνει πρόσμειξη προγενέστερων και μεταγενέστερων στοιχείων. (Βλ. σελ. 77 κ.έ). Πάντως λαγαρή είναι στην προκειμένη περίπτωση η διδασκαλία του Κυρίλλου, ο οποίος κάνει τη διάκριση μεταξύ ακτίστου και κτιστού, οπότε σε μια τέτοια θεολογία οι εκφράσεις για το Θεό, που εκφέρονται *ἀνθρωποπρεπῶς*, θα είναι εικονικές και συμβολικές, και συνάμα ενεργός παριστάνεται η σχέση του Θεού με την κτίση, και συγκεκριμένα με τον άνθρωπο.

Ο Σταμούλης με τις ώς τώρα εργασίες του, από τη διδακτορική του διατριβή και τις επιμελημένες μονογραφίες του ως το παρόν έργο, αποδεικνύει εξάπαντος πως είναι ένας νέος επιστήμονας με σύνεση και μέθοδο. Καταπιάνεται συνεχώς με μια περίοδο που την ερευνά ιστορικά και φιλολογικά, εξαίροντας έτσι το πεντόσταγμα της θεολογικής παράδοσης. Η παρούσα έκδοση, με ένα καλαίσθητο και άκρως προσεγμένο τόμο, δείχνει τη σοβαρή δουλειά που ξεκίνησαν να κάνουν οι Εκδόσεις «Το Παλίμψηστον». Εύχομαι, όπως και το πιστεύω, να ακολουθήσουν παρόμοια έργα.

Νίκος Ματσούκας

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

α) Φυλλάδια – Περιοδικά

Διάλογοι καταλλαγής, Ενημερωτικό Δελτίο, της Ορθόδοξης Ακαδημίας Κρήτης, 29, Απρίλιος 1993, Κολυμπάρι

ΑΝΑΠΛΑΣΙΣ, 347, Μάιος-Ιούνιος 1993. 348, Ιούλιος-Αύγουστος 1993, Αθήνα

ΜΟΙΡΑ, Περιοδικό παγανισμού, μαγείας και παραδοσιακών επιστημών, 1, Καλοκαίρι 1993, Αθήνα

ΣΥΝΑΞΗ, Τριμηνιαία έκδοση σπουδής στην Ορθοδοξία, 46, Απρίλιος-Ιούνιος 1993, Αθήνα

St. Vladimir's Theological Quarterly, 37/1, 1993, New York Ορθόδοξη Παρέμβαση, 33-35, Δεκέμβριος 1992-Ιούνιος 1993, Βύρωνας –Αθήνα

Κοινωνικές Τομές, Προβληματισμοί και θέσεις, 47, Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1993, Αθήνα

β) Βιβλία

Δρ. Ηλίας Κωνσταντινίδης, *Ημέρες βελονισμού και λέιζερ*, Θεσσαλονίκη 1993

Στέλιος Καψοχείλης, *Ινστιτούτο Μουσικής Επιστήμης, Μουσικό Μουσείο Μακεδονίας*, Το ελληνο-ευρωπαϊκό έργο / Institut für Musikwissenschaft, Musik Museum Makedoniens, Das griechisch-europäisches Werk, Θεσσαλονίκη 1993

Χρήστος Ε. Κατσιγιάννης, *Η Αποκάλυψη του Ιωάννου*, Με το αρχαίο ιερό κείμενο και απόδοσή του στο σύγχρονο απλό ελληνικό σκηνικό λόγο, Αθήνα 1991

Μαρικαίτη Γεωργοτά-Κατσιγάννη, *Ο ποιητής Νίκος Β. Τυπάλδος*, Από την υπαρξιακή αγωνία στην υπαρξιακή βεβαιότητα, Κριτικό δοκίμιο, Αθήνα 1991

Μαρικαίτη Γεωργοτά-Κατσιγάννη, *Πάικος Νικολαΐδης-Ασλάνης*, Ο αφιερωμένος στην υπέροχη έκφραση των αρχαίων ελλήνων, Κριτικό δοκίμιο, Αθήνα 1992

Κωνσταντίνος Β. Ζορμπάς, *Εκκλησία και τουρισμός*, Σύγχρονοι ποιμαντικοί προβληματισμοί Ι, Κατερίνη 1993

Στέλιος Κοψαχείλης, «*Τα ιατρικά συγγράμματα*», Ο έλλην μύστης, Ιατρός και Μουσικός, τόμ. 1, Θεσσαλονίκη 1993.

ΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ ΤΟΥ ΤΕΥΧΟΥΣ

Aghazarian Albert, καθηγητής και υπεύθυνος δημοσίων σχέσεων του Πανεπιστημίου Μπιρζέιτ της Δυτικής Όχθης

Βαρθολομαίος, Οικουμενικός Πατριάρχης

Γκολομάζου Βασιλική, πτυχιούχος Θεολογίας

Ζαχαρόπουλος Νίκος Γρ., καθηγητής Παν/μίου Θεσ/νίκης στο Τμήμα Θεολογίας

Ζιάκας Γρηγόριος Δ., καθηγητής Παν/μίου Θεσ/νίκης στο Τμήμα Θεολογίας

Kattan Assaad, πτυχιούχος Θεολογικής Σχολής Αγίου Ιωάννου Δαμασκηνού, Μπαλαμάντ

Magdi Samuel, Κόπτης θεολόγος, πτυχ. Τμήματος Θεολογίας Παν/μίου Θεσ/νίκης

Μαρτζέλος Γεώργιος Δ., καθηγητής Παν/μίου Θεσ/νίκης στο Τμήμα Θεολογίας

Ματσούκας Νίκος, καθηγητής Παν/μίου Θεσ/νίκης στο Τμήμα Θεολογίας

Μοσκώφ Κωστής, Μορφωτικός Ακόλουθος της Ελληνικής Πρεσβείας στην Αίγυπτο

Μπουγάτσος Νικόλαος Θ., θεολόγος, κοινωνιολόγος

Ξύδης Σταύρος, φιλόλογος – φοιτητής Θεολογίας

Παρθένιος, Πατριάρχης Αλεξανδρείας

Philip Fr. K.I., Ινδός κληρικός της Εκκλησίας του Μαλαμπάρ

Σακελλίων Σταμάτης Ιω., θεολόγος, καθηγητής Δευτεροβάθμιας Εκπ/σης

Σαλάχας Δημήτριος, καθηγητής του Κανονικού Δικαίου στη Ρώμη

Σταθοκώστα Βάσω, πτυχ. Θεολογίας, μεταπτυχιακή σπουδάστρια Τμήματος Θεολογίας Παν/μίου Θεσ/νίκης

Τζαννατί Αλί, υφυπουργός Πολιτισμού της Ισλαμικής Δημοκρατίας του Ιράν

Traboulsi Berge, πτυχιούχος Θεολογικής Σχολής Αγίου Ιωάννου Δαμασκηνού, Μπαλαμάντ

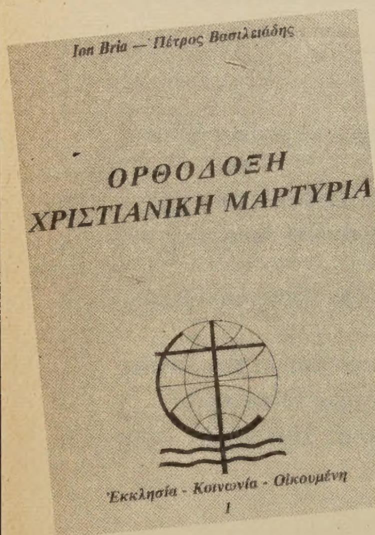
Trutwin Werner, Γερμανός χριστιανοπαιδαγωγός, συγγραφέας πλήθους διδακτικών βιβλίων και συγγραμμάτων για το μάθημα των Θρησκευτικών

Τσανανάς Γεώρ. Α., θεολόγος, επιμελητής στο Τμήμα Θεολογίας του Παν/μίου Θεσ/νίκης

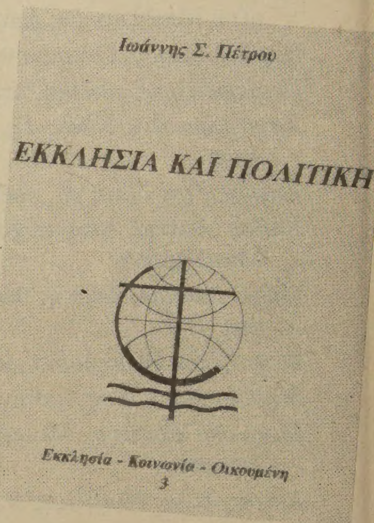
Findikyan Michael, διάκονος της Αρμενικής Αποστολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας της Αμερικής

παρατηρητής

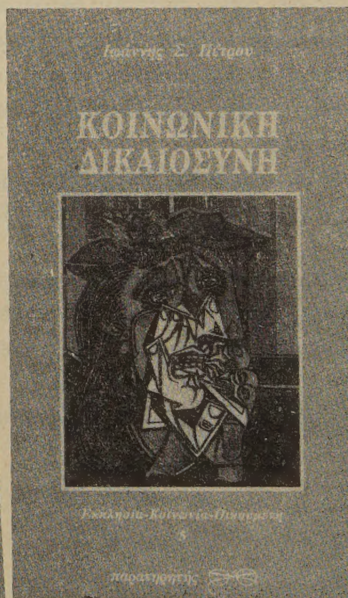
ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ

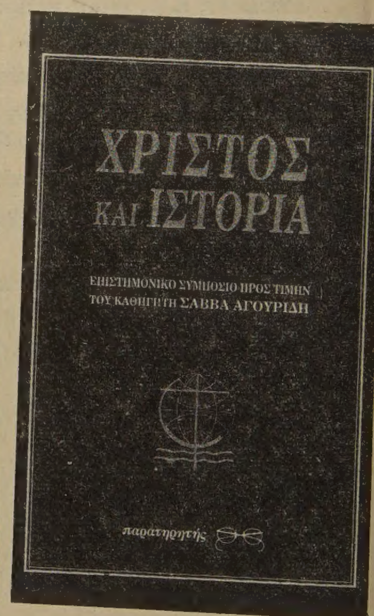

Ακολουθούν:

7. Μητροπολίτη Περγάμου Ιωάννη Ζηζιούλα, *Θέματα Εκκλησιολογίας*